

2025. XII. évfolyam, 1–2. szám

Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat

A tartalomból:

- Dede Franciska: „... a »pillanatnyi zár« lecsattan” – Vojnich Oszkár írásai és amatőr fényképei Herczeg Ferenc lapjában (1898–1914)
- Forgács Hajnalka: A Ghyczy család és Torontál vármegye
- Forró Lajos: A délvidéki magyar sajtó az 1941-es impériumváltás viharában
- Gorcsa Oszkár: Az Osztrák–Magyar Monarchia fogolytáborai: a tömeges megsemmisítés hálózata?
- Károly Adrienn: A kirakat mint „kiállító terem” – szabadkai fényképészek a szabadkai sajtóban (1890–1919)
- Klestenitz Tibor: Minden pap újságíró és minden újságíró pap” – Czapik Gyula temesvári lapszerkesztői tevékenysége

Délvidéki Szemle

2025. XII. évfolyam, 1–2. szám

DÉLVIDÉKI SZEMLE

A megjelenést támogatta:
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Főszerkesztő: *Zakar Péter*

Főszerkesztő-helyettes: *Pető Bálint*

Szerkesztők: *Döbör András, Fábíán Borbála, Fejős Sándor, Fizel Natasa,
Forró Lajos, Hegyi Ádám, Petheő Attila*

Felelős szerkesztő: *Döbör András, Pető Bálint*

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: *Fodor István (Zenta), Molnár Tibor (Zenta),
Szekernyés János (Temesvár), Srđan Cvetković (Belgrád), Kovács Attila (Ljubljana)*

Lektorálták: *Döbör András, Fejős Sándor, Forró Lajos, Pető Bálint*

Címlapterv: *Forró Lajos*

A borítón: Piétsch Ferenc szabadkai fényképész hirdetése saját fotográfiája hátlapján
(forrás: Fortepan / Milkó)

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: tavasszal és ősszel. A lap a történelmi Délvidék és a Duna–Körös–Maros-Tisza Eurorégió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetések, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat. A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkek absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetések, elemzéseket és átfogó szintéziseket. A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történelmi kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak. A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a történelmi, elsősorban délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertető, kritikák. A *Délvidéki Szemle* „Kitekintő” rovatában közöl a történelmi Magyarországtól a trianoni döntéssel elszakított országrészek múltjáról és jelenéről eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkeket, tanulmányokat, kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetések, elemzések és átfogó szintéziseket. A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A kéziratokat a szerkesztőség véleményezi, majd a tudományos közélet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai lektorálják. A benyújtott tudományos közlemények szerzői bejelentik, hogy másutt még nem jelentették meg írásukat, a Szerkesztőség pedig nem zárja ki, hogy a *Délvidéki Szemle*ben történő közlés után máshol vagy más nyelven megjelenjen. A kéziratokat magyar, szerb, német vagy angol nyelven, elektronikus formában a szerkesztőség címére kell beküldeni. A tanulmányok terjedelme minimum 10, maximum 20 nyomtatott oldal lehet.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
H-6725 Szeged, Hungary

Hattyas sor 10.

Tel.: +36/62-544-759

Email: delvidekkutato@delvidekkutato.hu

Honlap: www.delvidekkutato.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK

1. „... a »pillanatnyi zár« lecsattan” – Vojnich Oszkár
írásai és amatőr fényképei Herczeg Ferenc lapjában (1898–1914)
(Dede Franciska)5
2. A Schweidel József-szobor sorsa a két világháború között
(Fábián Borbála)27
3. A Ghyczy család és Torontál vármegye (Forgács Hajnalka)43
4. A délvidéki magyar sajtó az 1941-es impériumváltás viharában
(Forró Lajos)59
5. Az Osztrák–Magyar Monarchia fogolytáborai: a tömeges
megsemmisítés hálózata? (Gorcsa Oszkár)67
6. A vajdasági magyarság sorsa az 1946. évi föderatív alkotmánytól
a joghurtforradalomig (1946–1989) (Gulyás László)80
7. A kirakat mint „kiállító terem” – szabadkai fényképészek
a szabadkai sajtóban (1890–1919) (Károly Adrienn)96
8. Minden pap újságíró és minden újságíró pap” – Czapik Gyula
temesvári lapszerkesztői tevékenysége (Klestenitz Tibor)110
9. Társadalmi rétegződés és mobilitás az egykori József Attila
Tudományegyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoportjában
(Rácz Márk)125

KITEKINTŐ

- 9. Magyar katolikus művelődés a két világháború közötti Felvidéken**
(Petheő Attila).....150
- 10. Egy huszárcapitány gróf meggyilkolása Jászberényben, a korabeli
sajtó tükrében (Pető Bálint)162**

TÉKA

- 11. „Tengerre magyar!” – Monográfia a történelmi Magyarország
tengeri kikötővárosának, Fiumének, és a magyar kereskedelmi
tengerhajózásnak a történetéről (Döbör András)180**
- 12. Hiánypótló munka Magyarország XX. századi történelmének
egy szégyenteljes fejezetéről (Pető Bálint).....183**

„... A »PILLANATNYI ZÁR« LECSATTAN”

Vojnich Oszkár írásai és amatőr fényképei Herczeg Ferenc lapjában
(1898–1914)

DEDE FRANCISKA

ABSTRACT

in addition to his nine independent and one translated volume, the world traveler and hunting writer, Oszkár Vojnich, a landowner from Bácska, also published several articles in various magazines, including Uj Idők (New Times), a popular literary magazine edited by Ferenc Herczeg, also from Délvidék („southern land” or Vojvodina). In addition to the writings of Vojnich about his various travels, a few amateur photographs also appeared in the weekly’s columns. The study briefly presents the life of Oszkár Vojnich, his relationship with Ferenc Herczeg, and his writings and photographs published in Uj Idők.

Kulcsszavak: Vojnich Oszkár, Herczeg Ferenc, Uj Idők, világutazó, vadászíró

„Vojnich Oszkár egyike volt a legértékesebb embereknek, akikkel földi életünkben találkozhattunk. A sors megadott neki mindent, ami egy emberi életet fényessé és élvezetessé tehet: adott neki előkelő nevet, nagy gazdagságot, férfiasan szép külsőt, megkapóan rokonszenves modort, testi ügyességeket és lelki kiválóságokat. A veleszületett nagy lelki tisztasága, nemes érzékenysége, jellemének bizonyos altruista vonásai és melanchóliája tartózkodóvá és magába vonulttá tették. Kerülte a nyilvános szereplést, némileg a társas élet zavaros lármáját is, egészen a lelki kultúrájának élt, lovag volt a szó legnemesebb és legönztelenebb értelmében [...]

1. kép: Vojnich Oszkár legutolsó arcképe, melyet halála előtt pár nappal levelezőlapon küldött Bársony Istvánnak (forrás: *Uj Idők*, 1914. május 31. 603.)*

Természetimádása és a fizikai veszedelmekben való férfias gyönyörködése nagy utazót és nagy vadászt csinált belőle. A szenvedélye pedig íróvá és költővé avatta. Első ilyenféle dolgozata, amelyben egy bálnavadászatot írt le, az *Uj Idők*ben jelent meg” – emlékezett barátjára annak halálakor az említett folyóirat szerkesztője, Herczeg Ferenc.¹ De vajon ki volt Vojnich Oszkár?

NÉHÁNY SZÓ A VILÁGUTAZÓ VADÁSZÍRÓRÓL

A délvidéki birtokos családból származó utazóról (akinek neve hol Vojnich, hol Vojnits alakban szerepel) több kiadvány is napvilágot látott, az életéről mégis kevés adat áll rendelkezésre. Családja a 18. században szerzett nemességet, és számos tagja töltött be meghatározó szerepet a helyi, a vármegyei és az országos közéletben.² Ő maga 1864-ben született és ötvenedik születésnapján önkézevel vetett véget az életének.³ *Pedigriém* című vázlatos életrajzát halála után a végrendeletéhez csatolva találták. Ebből megtudható, hogy Szabadkán született, római katolikus volt, gimnáziumi tanulmányait magántanulóként kezdte, később a budapesti piaristáknál, majd a reformátusoknál végezte, végül Szabadkán tette le az érettségét. Felsőfokú képesítéséről csak annyit írt, hogy egyetemet végzett. „A szabadkai ügyvédi kamaránál be voltam jegyezve 1893-ban Szabadkán, a városnál szolgáltam mint tiszteletbeli aljegyző, de csak pár hétig. [...] 1897 február óta a földmívelési miniszteriumban mint tiszteletbeli hivatalnok.”⁴ A korabeli sajtóban az évek során

egyre többször találkozhattak a nevével az olvasók. A lapok beszámoltak róla, hogy minisztériumi tiszteletbeli fogalmazó, majd segédtitkár lett,⁵ és többször említették a nevét különböző jótekonysági rendezvények, gyűjtések⁶ vagy társasági és sportesemények, mint például hazai és külföldi lövészversenyek kapcsán is. Szenvedélyes galamblövő volt, olyannyira, hogy nemcsak rendszeresen nyert díjakat különböző versenyeken, hanem, amint erről a *Fővárosi Lapok* 1895 januárjában hírt adott, Szabadkán ő honosította meg ezt a sportot.⁷

2. kép: Galamblövészet a Margitszigeten. Vojnits [!] Oszkár, a második díj nyertese.
Az *Uj Idők* fényképe (forrás: *Uj Idők*, 1906. május 20. 499.)

A társasági események között, a különböző vadászatokról szóló beszámolók mellett neve a századelőn szerepel például a Nemzeti Szalon kiállítását meglátogató arisztokraták vagy néhány évvel később a Rothschild Alfonz báró báljára meghívottak között.⁸ A sajtóhírekből az is tudható, hogy több különböző egyesület, így például az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, az Országos Kaszinó, a Hunnia Csónakázó Egyesület, az Országos Magyar Vadászati Védegylet és a Magyar Földrajzi Társaság tagja is volt. Nevét azonban leginkább vadászszenvedélyének és utazásainak köszönhetően ismerhette meg a nagyközönség. A lapok nemcsak írtak róla, hanem többször közölték úti- és vadászbeszámolóit, nemegyszer saját készítésű fényképeit. Emellett hírt adtak adományozásairól is, hiszen távoli utazásairól rendszeresen küldött és hozott haza közgyűjteményeknek szánt anyagokat: preparált állatokat, trófeákat, geológiai és néprajzi gyűjtéseket. A *Budapesti Közlöny* például rendszeresen beszámolt a különböző múzeumok gyarapodásáról és az adományozókról,

és ezekben a kimutatásokban többször feltűnt Vojnich Oszkár neve is. Ritka ásványokat és kőzeteket ajándékozott a Magyar Királyi Földtani Intézetnek, állatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának, fegyvereket és preparált állatokat a Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeumnak. Néprajzi tárgyakat is hozott haza útjairól. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának ajándékozott tárgyak között találni egyebek mellett gyékénypokrócot, legyezőt, ékszereket, bútor- és ruhadarabokat, edényeket és kosarakat, fegyvereket, szobrokat, térképeket. Nem feledkezett meg szűkebb pátriájáról sem. Amint *Az Est* a halálakor beszámolt róla, az afrikai utazása alatt szerzett néprajzi gyűjteményét nem sokkal korábban a szülővárosának ajándékozta.⁹

Utazásait írásban és képekben is megörökítette. Alig húszévesen tett első, Egyiptomba és a Szentföldre vezető útján készített naplóbejegyzései csak halála után jelentek meg,¹⁰ közel egy évtizeddel későbbi észak-amerikai utazásának élményei azonban hazaérkezése után saját kiadásában, nagy alakú, illusztrált kötetként láttak napvilágot. Szerénységét jól mutatja, hogy utazási tárgyú írásait általában 'naplójegyzetek' vagy 'kézirat helyett' alcímmel adta közre. Néhány évvel később Észak-Európa következett az utazások sorában, majd az Orosz Birodalom, Dél-Európa (pontosabban az éppen működésbe lépett Vezúv megtekintése), majd Afrika és a Távolság-Kelet.¹¹ Bár több életrajz született róla, és köteteit is nemegyszer naplószerű feljegyzései alapján írta meg, utazásainak pontos időpontjait és útvonalait nem mindig egyszerű megrajzolni. Összesen – beleszámolva posztumusz megjelent naplójegyzeteit és a vadászok számára összeállított kötetét is¹² – kilenc könyv és egy fordítás jelent meg tőle.¹³

Könyvei megírásakor, összeállításakor nemcsak az vezette, hogy megörökítse a látottakat és saját élményeit, tapasztalatait, hanem az is, hogy tanáccsal szolgálhason úgy az utazóknak, mint a vadászoknak. Köteteit többször kezdte statisztikákkal és általánosabb jellegű – általában mások szakmunkáiból vett adatokból összeállított – ismertetéssel, ezeket követte aztán saját tapasztalatainak személyesebb hangvételű lejegyzése.

Leírásai élvezetes beszámolók. Érdekelte a természeti és az épített környezet, foglalkoztatták a különböző népcsoportok és a helyi szokások, éppúgy írt a helyi őslakosokról, mint a gyarmatosokról, a mindennapi életről és kiemelt, ünnepi alkalmakról. Megörökített helyszíneket, eseményeket, találkozásokat, és természetesen számos vadászélményét is papírra vetette.

A különböző orgánumok rendszeresen hírt adtak utazásairól, vadászatairól, illetve közölték cikkeiket, fényképeit, bemutatták megjelent könyveit. Írásai nemegyszer (olykor módosításokkal) több lapban és/vagy kötetiben is napvilágot láttak, csakúgy, mint fényképeinek egy része is. Arra is van példa, hogy felvételei mások szövegeinek illusztrációiként jelentek meg.¹⁴ Írásait időnként maga küldte

el a lapoknak, máskor megjelent köteteiből válogatott a szerkesztőség, és arra is van példa, hogy munkatársként hirdették a nevét egy meginduló lapban.¹⁵

Írtak róla és könyveiről, és/vagy közzétették cikkeit, fényképeit (a teljesség igénye nélkül említve) folyóiratokban, mint a hosszú életű és hatalmas népszerűsége szertevő *Vasárnapi Ujság* és a rövid életű, kevésbé ismert *Századok Legendái*, napilapokban, mint a *Magyar Ujság*, a *Pesti Hirlap* és a *Pesti Napló*, egyházi és szak(maibb) lapokban, mint a *Katolikus Szemle*, a *Földrajzi Közlemények*, a *Néprajzi Értesítő*, a *Nimród* és a *Vadász-Lap*. Jelen tanulmány szempontjából pedig külön említendő a *Budapesti Hirlap*, *Az Ujság*, a *Magyar Figyelő* és mindenekelőtt az *Uj Idők*. Előbbi kettőnek Herczeg Ferenc (belső) munkatársa, utóbbi kettőnek pedig szerkesztője volt.

VOJNICH OSZKÁR ÉS HERCZEG FERENC

Az *Uj Idők* szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap 1894 decemberétől indult útjára a Singer és Wolfner kiadásában és Herczeg Ferenc (1863–1954) szerkesztésében.¹⁶ A verseci író egy évvel volt idősebb Vojnich Oszkárnál, és folyóirata indulásakor már jól ismerték a nevét. Szülővárosuk nem esik messze egymástól, de arra nézve, hogy a két férfi hol és mikor ismerkedett meg, – egyelőre – nem találtam pontos adatot. Az azonban, hogy barátság alakult ki közöttük, több forrásból is tudható, és az *Uj Idők*ben megjelent első cikkében Vojnich már barátjaként említi a szerkesztőt.

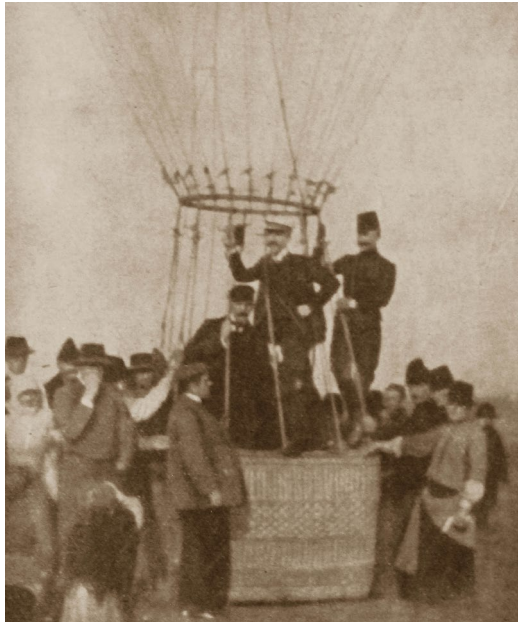
A korabeli sajtótudósítások tanúsága szerint több egyesületben tagok voltak mindketten, így a Nemzeti Kaszinóban vagy a Hunnia Evezős Egyletben, és több társadalmi esemény, adománygyűjtő kezdeményezés résztvevői között is szerepelt mindkettőjük neve: például az *Ocskay brigadéros* sikere okán rendezett díszlakomán a múlt század elején vagy egy évvel később, a Lenau szobrára gyűjtött felajánlások kapcsán.¹⁷

1903-ban nagy érdeklődést váltott ki a Turul léghajó többszöri felszállása, amelyek közül az egyikben mind Herczeg, mind Vojnich részt vett. A lapok hosszabb-rövidebb beszámolókat tettek közzé az utazásról. Az *Uj Idők* híradását maga a levegőbe emelkedő szerkesztő vetette papírra. „A *Turul* utasai voltak: Král [Sándor tüzér] főhadnagy, az ismert légi sportember, továbbá Vojnich Oszkár dr., aki már előbb is járt a felhők birodalmában és végül egy sült laikus, e sorok írója.”¹⁸ (Az utazásról Herczeg három és fél évtizeddel később megjelent visszaemlékezéseiben is olvashatott a közönség.)¹⁹

Szintén rengeteg lapban írtak egy másik, mindkettőjüket érintő, bár egészen más jellegű eseményről. 1905 októberében Herczeg Ferencnek lovagias ügye támadt ifj. Madarász József országgyűlési képviselővel, aki nem fogadta el az író kéznnyújtását. A különböző lapok némiképp eltérő módon írták meg a sértés, illetve a párbaj

3. kép: Herczeg Ferenc országgyűlési képviselő korában
(forrás: Uj Idők, 1933. szeptember 24. 407.)

4. kép: Herczeg Ferenc, dr. Vojnich Oszkár és Král főhadnagy a „Turul” léggömbön, amelyen harminc év előtt: 1903. március 5-én légi útra indultak. A léghajót dr. Tolnay Lajos, a Magyar Aëro Klub kapitánya vezette (forrás: Uj Idők, 1933. szeptember 24. 405.)

lefolyását, az azonban kétségtelen, hogy Herczeg két segéde dr. Kosztka Emil ezredorvos és Vojnich Oszkár volt.²⁰

S amint már volt róla szó, több Herczeg Ferenchez köthető lapban, így népszerű hetilapjában is rendszeresen írtak a világutazóról, bemutatták könyveit, és közölték írásait, fényképeit.

VOJNICH OSZKÁR-CIKKEK AZ *Uj Idők*BEN

Amint a barátját búcsúztató emlékezésében hivatkozott is rá a szerkesztő, az *Uj Idők*ben először 1898-ban közöltek cikket a világutazótól, attól kezdve azonban, a haláláig több-kevesebb rendszerességgel tették közzé írásait, adtak hírt megjelenő köteteiről, amelyekből nemegyszer szemelvényeket és képeket is megjelentettek.²¹ Volt, hogy maga a szerkesztő méltatta az adott kiadványt,²² máskor név nélkül jelent meg néhány ismertető – és dicsérő – szó, és olykor a hirdetések között is megtalálhatók a könyvajánlások.

Egy-egy úti élmény leírása az eseményhez közeli időpontban jelent meg a lapban, máskor azonban a szerző hazatérése után adtak közre beszámolót az utazásról. Arra a kérdésre, hogy vajon mennyire aktuális az adott cikk, azaz mikor keletkez(het)ett, némelykor maguk az írások, máskor egyéb források adnak választ. A szakirodalom szerint például Vojnich Oszkár öccse és nagybátyja a levélben kapott naplójegyzeteket olykor elküldte különböző lapoknak, amelyek megjelentették,²³ az *Uj Idők* esetében pedig konkrétan tudható, hogy az első szövegeket maga a szerző küldte el a szerkesztőnek, rábízva a közlendő rész(ek) kiválasztását. „Vojnich Oszkár dr., az ismert sportsman, ki jelenleg Spitzbergában időz bálnavadászaton, szemtanuja volt, mikor Nansen hajója, a *Fram* elindult második kutató útjára. Vojnich úr szíves volt ezt az érdekes jelenetet leírni az *Uj Idők* számára és bírjuk azonfelül ígéretét, hogy spitzbergai vadászélményeiről is tudósítani fog minket írásban és képben. Első két levelét mai számunkban közöljük” – írta a szerkesztő(ség) a világutazó első megjelenő közleménye elé. Ugyanitt olvasható az első levél végén, a szerző tollából az alábbi bekezdés: „Az én kedves Herczeg Ferenc barátomat pedig, aki a naplomat talán szintén néha elolvassa, ezennel fölhatalmazom, hogy az itt elmondottakból az *Uj Idők*ben közzétegyen annyit, amennyit arra érdemesnek tart. Néhány sajátkezűleg fölvetett fényképet is mellékelek számára, amelyek azonban a rossz világítás miatt – sajnos – homályosak.”²⁴

Vojnich lapokban megjelent szövegei és fényképei nemegyszer a köteteiben is megtalálhatók (a képek esetében előfordul, hogy eltérő címen szerepelnek a két helyen). A lap kiadójánál, Singer és Wolfnernél látott napvilágot *A Spitzbergákig* című kötet. Az *Uj Idők*ben közzétett fényképek néhány kivétellel a könyvben is szerepelnek, míg az 1906-ban a Pallasnál megjelent *A Vesuvionba* pár kivételtől

eltekinve eltérő képeket válogattak, mint a lapban megjelentek. Amikor készülő vagy már megjelent kötetből közöltek szemelvényeket, akkor egy kötetből akár többször is közöltek részleteket és képeket, mint Kelet-Indiáról szóló művéből 1913-ban: első alkalommal rövid megjegyzésben jelezték, hogy a szerző nyomdában lévő könyvéből, másodszer pedig, hogy a frissen megjelent kötetéből való a részlet. Harmadszor egy rövid, méltató ismertetés után adtak közre újabb szemelvényt.²⁵ Hasonlóan több cikk jelent meg a *British India* című, ugyanabban az évben és szintén a Singer és Wolfner kiadónál napvilágot látott kötetéből, amelyből már az előző év végén, a megjelenés előtt is adtak mutatót,²⁶ a *Hogyan vadászunk veszélyes vadra* címmel a halála évében szintén a Singer és Wolfnernél kiadott könyvéből pedig az ismertetésen túl a halálakor közöltek egy részletet.²⁷

Egy-egy Vojnich-szöveg (egészében vagy részleteiben) nemcsak köteteiben, hanem olykor más lapokban is napvilágot látott. Ilyen például a galamblövészetéről szóló cikke, amely a *Vadász-Lapban* jelent meg 1896-ban. Három évvel később Herczeg Ferenc hetilapja néhány fényképet adott közre egy galamblövéversenyről, és a név nélkül megjelent kísérőszöveg szerzője néhány bekezdés után az alábbi felvezetéssel „adta át a szót” a név szerint nem említett Vojnichnak: „Egy szakember tollából közöljük a következő sorokat a galamblövészetéről, melyek érdekes adatokkal szolgálnak arra nézve, mennyire terjedt már el nálunk a galamblövészet”. Az ezt követő két bekezdés némi apróbb eltéréssel megegyezik a *Vadász-Lapban* megjelent szöveg bevezetésével, a cikk vége azonban teljesen más: míg az Országos Magyar Vadászati Védegyelet hivatalos közlönyének írása szakmai jellegű szöveg, és a galamblövészet elsajátításához nyújt gyakorlati tanácsokat, addig az *Uj Idők* a balatonfüredi versenyről számolt be.²⁸ A cikkhez tartozó fotókat Vojnich Oszkár készítette, és a lapban jó néhány oldallal a szöveg előtt kaptak helyet.

Összességében tekintve az *Uj Időkben* közzétett Vojnich-szövegeket, a legtöbb esetben hosszabb, illusztrált írásokat közöltek tőle, ahol a kép és szöveg szoros kapcsolatban áll, és ez a szerkesztésben, tördelésben is látszik, amennyiben a képek legtöbbször szövegközi felvételekként jelennek meg. Néhány esetben azonban – amint a galamblövészetéről szóló írásnál is látható – kép és szöveg távolabb került egymástól, sőt ezekben az esetekben a szöveget nem is feltétlenül a képek készítője írta. Két további példa hozható erre: az egyik egy balatoni jachtversenyről, a másik egy bácskai agarászatról szól. A képeket (feltételezhetően) mindkét esetben Vojnich Oszkár készítette, a rövid magyarázó szövegeket azonban nem ő jegyzi.²⁹ Mindhárom eseményről (galamblövészet, jachtverseny és agarászat) több felvételt közölt a hetilap, amelyeket teljes egészében vagy részben egy oldalra szerkesztve és a magyarázó szövegtől némiképp távolabb tördelve jelentettek meg (oldalanként akár hat-nyolc képpel). Az évek során arra is találni példát, hogy mindössze képaláírással ellátva közölték néhány felvételt,³⁰ ezek a példák azonban kivételek,

hiszen Vojnich Oszkár legtöbb közleménye (saját) fényképekkel illusztrált, hosszabb úti vagy vadász beszámoló volt. Bár a lap amatőr felvételeknél általában közölte a fényképész nevét, néhány esetben a szerzőség kérdése nem dönthető el egyértelműen. Ilyenkor, esetenként a kötetek nyújthatnak segítséget egy-egy kép eredetének meghatározásához. A *kelet-indiai szigetsoporton* címmel megjelent könyvből tudható például, hogy a *Jávai főúri menyasszony és vőlegény a dzsoksakartai [!] szultanátusban* című felvétel „vett kép”.³¹ Ez a fotográfia az *Uj Idők*ben forrásmegjelölés nélkül jelent meg. Az ugyanitt közölt két másik fénykép a kötetben is megjegyzés nélkül szerepel, így feltételezhető, hogy azok a szerző saját felvételei.

Bár, mint látható, néhány hazai témájú szöveg és/vagy felvétel is megjelent Vojnich Oszkártól, a legtöbb közleménye távoli vidékekre viszi az olvasóit. Igaz, hogy az *Uj Idők* hangsúlyosan magyar szellemiségű folyóiratnak vallotta magát (és ez tükröződött szépirodalmi kínálatában is), de rendszeresen jelentetett meg különböző útirajzokat, utazási élménybeszámolókat is távoli tájakról – nagyrészt magyar szerzők tollából. 1903-ban sorozat is indult *Séták a nagyvilágban* címmel.³² Vojnich Oszkár írásai részben rovaton kívül jelentek meg, máskor azonban a sorozat részeként láttak napvilágot. Összesen (a galamblovészetről szóló, név nélkül közölt szövegrészlettel együtt) mintegy tizenöt írást közöltek tőle (néhányat több részletben). A legtöbbjük kötetben, olykor más lapokban is megjelent.

De vajon mi minden szerepelt a világotutazó vadász távol(abb)i tájakat bemutató írásaiban?

TARTALOM ÉS FORMA

„Az utolsó néhány esztendő irodalmában fölöttébb fontos hely jutott az útirajzoknak, útleírásoknak. Mintha ez a század az utazások korát jelentené, az északi pólustól a déli sarokig a földgömb minden zegét-zugát beutazzák a mai globetrotterek és a fényképezőgép kis fekete kamrája elhozza mindenki számára, széltéből-hosszából az érdekes, egzotikus látnivalókat. A mai útleírásoknál szinte már a szöveggel egyenlő fontosságú a fénykép is, ha nem egyszerű lírai hangulatokat várunk a könyvtől, hanem valahogyan mink is részt óhajtunk venni, mint csöndes útitársak, a nagy utazásokban és látni akarunk mindent, tudni kívánunk mindenről, ami érdemes arra, hogy foglalkozzunk vele. Mink az utazásnak csak kellemességeiben részesülünk és fáradság nélkül utazzuk be akár az egész földgömböt az ilyen könyvek révén. És utazni mindenki szeret” – vezette be Vojnich Oszkár akkor megjelent kelet-indiai kötetének mutatványul közölt részleteit az *Uj Idők* szerkesztőse.³³ Az idézet rávilágít, hogy miért lehettek népszerűek az útibeszámolók, és (ezzel szoros összefüggésben) miért közöltek hasonló írásokat szívesen a lapok. Érdemes azonban azt a kérdést is feltenni, hogy vajon mi motiválhatta Vojnich Oszkárt, hogy

papírra vesse (és megjelentesse) úti és vadász élményeit. Erre nézve különböző könyveinek bevezetői adhatnak útmutatást, amelyekben hol azzal indokolja élményeinek lejegyzését, hogy hiányzó útleírásokat pótol, hol gyakorlati tanácsokkal kívánja szolgálni az utazókat, hol útmutatást kíván adni a (kezdő) vadászoknak. Erről barátjának írt egyik levele is tanúskodik: „Engedd meg, hogy addig is amíg dedikálom a könyvet, tiszteletem és barátságom jeléül felajánlhassak neked egy tiszteletpéldányt. Ezzel a könyvvel célt szolgálok: a fiatal vadászainkat akarom irányítani, hogy az igaz vadász nem tömeggyilkos, hanem megfigyelő, aki csak akkor emeli a fegyverét a nemes nagy vadra, ha érdemes troféára tehet szert stb. Ez a kis könyv adathalmaz és hasznát veheti nem csak vadász, de a zoologus is. Ha sikerül a mostani vadászkirándulásom, sok szép fényképpel érkezem haza. Majd annak idején bemutatom azokat.”³⁴

A szerzőt – és ez nemcsak könyveiből, hanem az *Uj Idők*ben megjelent cikkeiből is látható – minden érdeklí, legyen szó természeti tájról vagy épített környezetről, helyi lakosokról vagy utazókról, a mindennapi életről vagy ünnepi alkalmakról, öltözetről, étkezésről vagy különböző szokásokról. A lap közönsége olvashatott tőle norvég tőkehaltelepről, pompeji utcáról, nilusi turistahajóról, holland gyarmati katonákról, szumátrai rizsteraszokról és a szingapúri növényteni kert kaucsukfáiról is.

5. kép: Szudáni asszony és leánya. Vojnich Oszkár amatőr-fényképe
(Forrás: *Uj Idők*, 1909. június 20. 615.)

Bár Vojnich nem tartotta magát tudósnak, néhány témában igen járatos volt és a hozzáértése át is üt a szövegeken. „A *Bell Sund* egyik völgyében a víz lehordta

köszönet és vastartalmu követ találtam. Érdekesebb ennél az, hogy ugyanott egy nagy kavicsról három megfagyott legyet szedtem le és hogy *Alexis Korotneff* [!] orosz zoológus a jelenlétemben, az *Advent* öböl területen, a *tundriban* kis apró fekete pókokat és szőrtelen kis fehér hernyókat talált. Eddig úgy tudom, hogy az apró kis mákszemnyi piros *pókon* kívül [e]gyéb rovar nem ösmernek a *Spitzbergen* szigeteken.³⁵ Különösen vonzódott a vulkánokhoz (többször írt is róluk), ismerte a kőzeteket, a növény- és állatvilágot. Jellemző rá, hogy felkészült azon vidékekből, ahová utazott. Ismerte a vonatkozó szakmunkákat (könyveiben nemegyszer idézett is belőlük), tudta, hogy egyes területekről születtek-e már útikönyvek. Komoly vadászként tökéletesen ismerte a fegyvereket, és vadászélményei leírásából nemcsak azt tudhatja meg az olvasó, hogy milyen vadra milyen fegyverrel érdemes lőni, hanem a vadászat etikájáról is olvashat. Vojnich nemcsak ismerte, hanem tisztelte is az állatokat, a természetet. Éppúgy elítélte a vaktában lövöldözőket, mint a fészük mellett magukat biztonságban érző madarakat lepuskázókat: „Azt, hogy egy szenvedélyes lövő a madárhegyről gyorsan huzódó madarakra puskáz, értem, kitünő alkalom ez az ügyesség fejlesztésére, de azt a turistát, aki a fészke körül magát otthonosan érző szerencsétlen madársorok közé lő, el nem bocsájtanám *Spitzbergen*-ről, amíg alapos leckét nem kapott.”³⁶

Néhány kérdés különösen érdekelte. A magyarok esetleges rokonsága a mangarokkal olyannyira vonzotta, hogy a Herczeg Ferencnek írt egyik, kéziratban fennmaradt és a nemzeti könyvtárban őrzött levelében is foglalkozott a kérdéssel: „Tehát addig is, amíg érdemes magyar urakat tudunk oda kinevelni hogy a mangar kérdést kutathassák, jó lenne Anglia érdeklődését a mangar kérdés fele terelni. Az indiai magas állású hivatalnokok között mindíg akadt olyan, aki jó modorával, úri felléptével megtudta szerezni az érdeemes rádzsákat és a segélyökkel igen érdekes kérdéseket oldott meg. A mangar kérdés megoldásához is ők készíthetnék el legjobban az utat és ha egyszer tudjuk a forrásokat, a könyvmolyok elvégzik a többi.”³⁷ A témáról az *Uj Idők*ben is megjelent cikke, amelyet (majdnem teljes egészében és hivatkozással együtt) beemelt a Brit Indiáról írt könyvébe is, és amelyben a téma több neves ismerőjét is megemlíti, köztük Eden Vansittart alezredest is, akinek a művéből később magyar nyelvre fordított.³⁸

6. kép: Séták a nagyvilágban. Rendőrök Darjilingben [!]. A bal oldali rendőr a mangar népfajhoz tartozik. Vojnich Oszkár fényképe (forrás: *Uj Idők*, 1912. július 28. 118.)

Utazásai során mindig érdeklődéssel fordult az ott lakó emberek felé. Érdekelte a megjelenésük, a külsejük (nemegyszer beleértve az antropológiai jellegzetességeket is), az öltözetük, a viselkedésük, a szokásaik, hagyományaik, mindennapi életük. Mivel számos olyan országban járt, amely valamelyik gyarmatbirodalomhoz tartozott, olykor a gyarmatosok életmódjáról is írt, és nemegyszer érdekes találkozásokat is megörökített írásban és/vagy képen. Rögtön az első, *Uj Idők*ben megjelent írása is ide tartozik, hiszen Nansen második északi-sarki expedíciója előtt a felfedező Fram nevű hajójára látogathatott el, de említhető néhány fényképe 1910-ból is, amelyet az Afrikában vadászó Theodore Roosevelt és fia úti társaságáról készített.

Bár a szerzőt érte olyan kritika, amely helyenként kissé száraznak ítélte a stílusát³⁹ – és ez a köteteinek mások művei alapján összeállított leírásaira, statisztikai adatokkal kiegészített részeire talán igaznak is tűnhet –, az *Uj Idők*ben közölt útleírások, vadásztörténetek és köteteiből válogatott szemelvények olvasmányos és érdekes beszámolók. Nemegyszer naplószerű bejegyzéseket tett közzé, amelyek a megörökítésük időpontja miatt nemcsak hitelesek, hanem sokszor személyesek és közvetlen(ebb) hangvételűek. Vojnich nem(csak) a száraz tényeket rögzítette, hanem saját élményeit és érzéseit is megörökítette. Az utazás gyakorlati oldalának, olykor nehézségeinek és kényelmetlenségeinek leírása, apró bosszúságok és örömek lejegyzése (mint például a mostoha időjárás vagy a zajos szállás, a viharos tenger vagy a helyiek segítőkészsége és kedvessége) teszi élővé és érdekessé az írásait.

7. kép: Roosevelték Afrikában. Vojnich Oszkár magyar sportsman Gondokoroban találkozott Roosevelt vadásztársaságával, s ezeket a fényképeket készítette róluk [első kép] (forrás: Uj Idők, 1910. április 24. 409.)

Saját reflexiói, néhány felidézett párbeszéd pedig személyessé. Olykor megcsillan a humora is.

Leírásai élők, néhány mondattal, olykor csak néhány szóval képes megjeleníteni helyszíneket, felidézni hangulatokat. Az olvasó könnyen odaképzelteti magát egy fjordra, a tundrára, a Nílus hullámaira, egy vulkán lejtőire, az indiai dzsungelbe vagy a viharos tengerre.

Egyiptomi és szudáni utazásáról közzétett háromrészes beszámolójában például röviden leírta a területi és népességi adatokat, azután színesen és az útjukat követve a tájat és annak változásait, az angol gyarmatosítók vasútépítéseit, a helyiek földművelését, a Nílus vízi forgalmát (beleértve a turistahajókat). Megemlítette, hogy találkozott magyarokkal, és megírta tapasztalatait a vadászfegyverekről is.⁴⁰

Írásainak jelentős része foglalkozik vadászélményeivel. Nemcsak a hazai tájakon, hanem utazásai alkalmával is sokszor cserkészett madarakra és nagyvadakra is. Vett részt bálnavadászon, lőtt rénszarvast, fókát, számtalan madarat, krokodilt, oroszlánt, tigrist és orrszarvút, vízilovat és elefántot. Utóbbival kapcsolatban azonban Herczeg Ferenc a visszaemlékezéseiben (talán némi túlzással) így írt: „Nevezetes, hogy elefántra akkor sem lőtt, ha hatósági engedélye volt rá. Egyszer elejtett egy díszpéldányt, de mikor előtte hevert a gigantikus holttest, a vadásznak kétségei támadtak az iránt, szabad-e merő szórakozásból ilyen évszázadra teremtett, hatalmas életet kioltani? Azontúl leginkább csak nagyragadozókra ment.”⁴¹ Ő maga ezt így fogalmazta meg: „Nagy pillanat volt ez, mégis amint az őt állatot előttem láttam a porban heverni, száanalom fogott el, mert olyan könnyű hozzáférközni és egy

golyóval kiontani századokra teremtett életét! [...] Az első elefantomat lőttem, de olyan nagynek tűnt föl előttem a pusztítás, hogy ilyen érzést a legnagyobb tömeglövés után se éreztem soha.”⁴²

8. kép: Elefántbika a terítéken. Lőtte Vojnich Oszkár Észak-Ugandában. Vojnich Oszkár fényképe (forrás: *Uj Idők*, 1914. május 3. 493.)

A KODAK VILÁGA – FÉNYKÉPEK ÉS FÉNYKÉPEZÉS

Életrajzírói szerint Vojnich Oszkárnak három nagy szenvedélye volt: az utazás, a vadászat és az élményei lejegyzése. Utóbbi esetében pontosíthatjuk, hogy tapasztalatait nemcsak írásban örököltette meg, hanem számos fényképfelvételen is. A fotókon természeti képződmények, tájak, épített környezet, helyi emberek szerepelnek, de készített képet a mindennapi élet pillanatairól és különleges alkalmakról, valamint természetesen a vadászatairól is. Az *Uj Idők* olvasói találtak fotográfiákat tőle hazai jachtversenyéről és bácskai agarászatról, spizbergai gleccserekről és elefántúsztatásról, bálnavadászatról és afrikai törzs tagjairól, holland gyarmati katonai őrzjáratról és a Vezúv kitöréséről. Olykor nem saját, hanem megvett képet adott közre. Mivel azonban a korabeli gyakorlat szerint a folyóirat nem közölte minden esetben a megjelentetett fényképek készítőjének nevét, olykor nehéz egyértelműen megállapítani az adott fotográfia eredetét.

9. kép: A bálnavadász hajója. Vojnich Oszkár fényképe
(forrás: *Uj Idők*, 1898. október 9. 327.)

Vojnich lelkes fényképész volt, és nemegyszer kitért a cikkeiben egy-egy kép elkészítésére is. „Búcsúznak házigazdánktól, aki ma nagyobb kirándulásra indul. [...] Célba veszem őket fényképezőgéppemmel, a »pillanatnyi zár« lecsattan – ezen aztán nagyot nevetünk, farvel-t [farewell-t, búcsút] kiáltva egymásnak.”⁴³ Másutt is olvasható a cikkeiben is, hogy nemegyszer puska helyett (előtt) a fényképezőgépét vette kézbe, de olykor azt is megírta, hogy milyen felvételt szalasztott el, sőt, azt is, hogy miért nem sikerül(hetet)t a fényképe. „Déltájban, a mint vadászatról hazatértem, vagy ötven keselyűt találtam egy csomóban, a hipo hús maradványon rágódtak. Mindig sajnálom, hogy ezt a csoport madarat le nem fényképeztem, pedig nyugodtan tehettem volna bevártak volna közvetlen közelbe. [...] Március 15-én visszafelé vitorláztam Jebeleinből, 16-án pár vizi lovat követtem csónakon, fényképfölvételeket készítettem róluk, de hol távolabbra állítottam a lencsét, hol közelebbre, a khartoumi fényképész is hozzájárulhatott, hogy egy képem sem vált be. [...] Amint a kamrába tett filmeket fölhasználtam, elővettem a Mausert, hogy meglőjjem a negyedik engedélyezett vizilovamat.”⁴⁴

10. kép: „Embereim megnyitják az elejtett viziló száját”. Vojnich Oszkár amatőr-fényképe
(forrás: *Uj Idők*, 1909. augusztus 1. 96.)

Nem egy alkalommal volt szó arról akár megfogalmazva, akár a sorok között olvasható módon, hogy egy-egy felvétel elkészítése olykor veszélyes is lehetett, mint például az éppen működő Vezúv megörökítése. „Belefényképeztem [a kráterbe], de sajnos, füstnél egyebet meg nem örökíthettem gépem segítségével. S nem is volt idő, hogy kedvezőbb alkalomra várjak, mert vezetőim sürgették, hogy térjünk vissza, nehogy utolérjen egy eltévedő kődarab. [...] Március 17-én és 18-án, verőfényes időben órákon át élvezhettem a Vesuvio hatalmas játékát. A biztos veszedelem körén kívül állottam, körülbelül százhetven-száznyolcvan méternyire magától a krátertől, mégis néhányszor keresztűzbe jutottam. Egy jókora csomó lavát alig négy lépésnyire tőlem dobott a kitörés ereje...”⁴⁵

11. kép: „A füstölgő Vesuvio”. Vojnich Oszkár amatőr-fényképe
(forrás: *Uj Idők*, 1906. április 8. 344.)

A VILÁGUTAZÓ VADÁSZ HALÁLA

1914 májusában megdöbbentő hírt adott közre a sajtó: Vojnich Oszkár Port Saidban önkézével véget vetett az életének. A lapok hosszasan foglalkoztak a halálával részben a körülményekről érkező ellentmondó hírek, részben a vadászíró rokonsága miatt is.⁴⁶ Számptalan hír reppent fel a halálával kapcsolatban, amelyek között szerepelt az is, hogy kémkedés gyanújával letartóztatták (bár ezzel kapcsolatban felvetették, hogy visszaéltek a nevével),⁴⁷ sőt az is, hogy nem ő maga végzett magával. Más lap úgy vélte, hogy a hőségától idegsokkot kapott, ismét mások a malária következményének tartották a tragikus döntést. Több orgánium a rokonainak, ismerőseinek küldött utolsó leveleit (vagy azok részleteit) is közölte, hivatkozta (*Az Est*, *Az Ujság*, *Budapesti Hírlap*, *Magyarország*, *Nimród*, *Pesti Napló*, *Világ*).⁴⁸ Az *Uj Idők* Herczeg Ferenc már említett búcsúzó szavaival és egy tőle közölt vadászleírással emlékezett meg róla. (Természetesen nemcsak folyóiratok és szaklapok, hanem emlékiratok, sőt szépirodalmi művek is megőrkítették az alakját, így Herczeg már említett visszaemlékezéseiben éppúgy szerepel a neve,⁴⁹ mint ahogy feltűnik az alakja Gubányi Károly világutazó egy évvel később kiadott novelláskötete egyik elbeszélésében is, igaz ott név nélkül.⁵⁰ Érdemes Herczeg Ferenc kéziratban maradt és csak az utóbbi időben közölt arcképvázlatát, jellemzését idézni korán elhunyt barátjáról: „Valami tépelődő nyugtalanság hajtotta távoli óceánok és őserdők felé. Lehet, hogy

a trópusi éjszakák csillaghieroglifáit betűzve a saját életrejtélyének megoldását kereste. Időközönként váratlanul megjelent megint közöttünk, új benyomásokkal, ismeretekkel, emlékekkel gazdagon. Magányos bolyongásain csodálatosan megérett, elmélyült, megnemesedett a lelke. Vojnich Oszkár íróvá, költővé, bölcselkedővé lett. Egy-két napig velünk volt, újból összelepedett a régi barátaival, de midőn látszólag a legjobban érezte magát, váratlanul felkelt, nyújtotta kezét, és az ő melankolikus mosolyával mondta: »Holnap utazom – Ausztráliába...«⁵¹

A különböző, olykor a könyvismertetésekben is szereplő jellemzések mintegy összefoglalásának is tekinthető Herczeg Ferenc *Uj Időkben* megjelent búcsúztatásának zárása, amelyben úgy fogalmazott, hogy Vojnich Oszkár halálával „a föld egy előkelő, tiszta, nemes, erős és jó emberrel, egy igazi férfival lett szegényebb”.⁵²

12. kép: Két vadkan egy hajtásban. A háttérben makasszeriek [!] és bugik.

Vojnich Oszkár fényképe

(forrás: *Uj Idők*, 1913. június 29. 13.)

JEGYZETEK

- * Varga Judit a Fotóművészetben Vojnich Oszkáról megjelent cikkéhez csatolva közölte ugyanezt a fotográfiát, az ott szereplő képaláírás szerint azonban a felvétel jóval a vadászutazó halála előtt készült: „Vojnich Oszkár elejtett vadászszákmányával, Brit Kelet-Afrika. 1910”. Varga Judit: Vojnich Oszkár fényképei a századforduló világából. A Spitzbergáktól a kelet-indiai szigetekig. Fotóművészet, 1999/1-2., 87–90., 87. (a továbbiakban Varga 1999.)
- 1 Hg. F. [Herczeg Ferenc]: *Vojnich Oszkár*. In: Uj Idők, 1914. május 31., 603–604., 603. (a továbbiakban Hg. F. 1914.) A szövegeket betűhíven teszem közzé, de az eredeti bekezdéseket nem jelölöm. A fényképek a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban MNMKK OSZK) gyűjteményéből valók.
 - 2 Lásd Lelbach Gyula: *A világljáró földesúr. Vojnits Oszkár élete és vadászkalandjai*. Budapest, 2009. 14. (a továbbiakban: Lelbach 2009.) Lásd még Kalapis Zoltán: *Régi bácskai és bánáti utazók*. Újvidék, 1987.
 - 3 Édesapja id. bajsai Vojnits Sándor (1835–1906) földbirtokos, huszár főhadnagy és versenystálló-tulajdonos, édesanyja bajsai Vojnits Olga (1847–1878) volt. Több helyen olvasható az édesanyja nevéként felsőpulyai Rohonczy Konstancia, ő azonban a sógornője volt, testvérének, Sándornak a felesége. Húga, Margit – Sándor ikertestvére – fiatalon, huszonhárom évesen hunyt el. Lelbach 2009. 12, 13, 61.
 - 4 *Vojnich Oszkár halála és végrendelete. Ötvenedik születésnapján lett öngyilkos*. In: Az Est, 1914. május 22., 2–3., 3. (a továbbiakban: Vojnich Oszkár halála és végrendelete 1914.) Ugyanitt említették, hogy a végrendelete mellett számos, külföldi ismerőseinek megcímzett boríték is volt a halálát tudtul adó értesítéssel, mindössze a helyet és időpontot hagyva üresen, mert ezzel a feladattal sem akarta elhunyta után terhelni a rokonait.
 - 5 Magyar Közlöny, 1897. február 19., [1.]; Magyar Közlöny, 1900. október 27., [1.].
 - 6 Nemcsak az ő, hanem a családja adakozásairól is hírt adtak a lapok. Lásd például *A Vojnich-család a szegényekért*. In: Délmagyarország, 1910. augusztus 3., 8.
 - 7 *Galamblövészet*. In: Fővárosi Lapok, 1895. január 20., 233.
 - 8 Utóbbiakat lásd (*Nemzeti Szalon*.) In: Pesti Hírlap, 1901. november 9., 7. és Rothschild Alfonz báró bálja. *Saját tudósítónktól*. In: Az Ujság, 1907. május 12., 10–11.
 - 9 (*Ajándék a földtani intézetnek*.) In: Budapesti Hírlap, 1908. július 17., 11. és (*Vojnich Oszkár emlékezete*.) In: Budapesti Hírlap, 1914. május 24., 14.; Budapesti Közlöny, 1900. március 28., 7. és 1904. június 19., 7.; Budapesti Közlöny, 1910. január 1., 9. és 1910. január 14., 14.; Budapesti Közlöny, 1909. augusztus 26., 2–3.; valamint Vojnich Oszkár halála és végrendelete 1914. 3. Az adományozásairól lásd még: Székely Tibor: *A világljáró vadász. (Vojnich Oszkár élete és munkássága)*. Szabadka, 1980. In: Életjel Miniaturák 34. 48–58 (a továbbiakban: Székely 1980.); Varga 1999. 90.; Lelbach 2009. 169–178.; Dr. Papp Árpád (szerk.): *Vojnich Oszkár 1864–1914*. Szabadka, 2014, 18–19. és 106–111. (a továbbiakban: Papp 2014.)
 - 10 Vojnits [!] Oszkár: *Afrikai út: 1884: naplójegyzetek*, s.a.r. Szekeres László, Szabadka, 1985.
 - 11 Vojnich Oszkár kötetei: *Budapesttől Sitkáig. Úti leírások*, Budapest, 1894.; *A Spitzbergáig. Úti jegyzetek (Kézirat helyett)*, Budapest, [1898? / 1899?]; *Oroszországban (A 40. és 62-ik szélességi fok között) (Kézirat helyett)*, Budapest, 1904.; *A Vesuvion. Napló-jegyzetek*, Budapest, 1906.; *A Csendes-óceán szigetvilága. Úti jegyzetek*, Budapest, 1908.; *British India. Burma, a Maláji félsziget, és Siam. Uti jegyzetek*, Budapest, 1913.; *A kelet-indiai szigetcsoporton. Uti jegyzetek*, Budapest, 1913. (a továbbiakban: A kelet-indiai szigetcsoporton. 1913.)
 - 12 Vojnich Oszkár: *Hogyan vadászunk veszélyes vadra: idézet híres vadászok könyveiből: vonatkozással csakis Afrikára, British Indiára, Burmára, a Maláji félszigetre, Ceylonra és a hollandus fennhatóság alatt álló kelet-indiai szigetekre*, Budapest, 1914.
 - 13 *Ázsia egy vidékéről származtak-e a Nepálban lakó gurkhák (vagyis a magyarok, gurungok, khasok, limbuk és sunwarok) a hunokkal illetve a magyarokkal? Idézetek Vansittart ezredes „Gurkhas” című művéből*, ford. Vojnich Oszkár, [Budapest], [1913].
 - 14 Lásd például Boleman István: *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. [... IV. ...] A balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása*. Budapest, 1900., 23., 28–31. A szöveghez csatolt képek között Vojnich Oszkár

- felvételei is megtalálhatók. Kizárólag Vojnich fotográfiai illusztrálják Halász Gyula *Képek Oceániából* című írását (Földrajzi Közlemények, 1910/5, 197–214.), amelyben a szerző hivatkozik is Vojnich egyik könyvére.
- 15 A *Társaság* címmel indítandó lap munkatársai között szerepeltetik a nevét. Lásd A *társaságból*. In: Budapesti Hírlap, 1914. január 18., 8–9, 8.
- 16 A lap 1949 végéig jelent meg, 1945 végéig Herczeg Ferenc szerkesztette.
- 17 (*Ocskay brigadéros.*). In: Budapesti Hírlap, 1901. február 15., 10.; (*Lenau szobra.*). In: Budapesti Hírlap, 1902. június 15., 8.
- 18 Hg. F. [Herczeg Ferenc]: *Léghajón*. In: Uj Idők, 1903. március 22., 291–294. Az álnév feloldását lásd Gulyás Pál: *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Budapest, 1956, 203. (a továbbiakban Gulyás 1956.)
- 19 *Herczeg Ferenc emlékezései. A gótikus ház*. Budapest, 1939, 162–165. (a továbbiakban: Herczeg 1939.)
- 20 Az afférről beszámolt többek között az *Alkotmány*, a *Független Magyarország*, a *Budapesti Hírlap*, a *Magyarország*, a *Pesti Hírlap*, *Az Újság*, valamint több vidéki lap.
- 21 Az *Uj Idők* illusztrált hetilap volt, és az évek során egyre több fényképet is közölt, nem csak professzionális fényképészektől és fotóművészektől. A múlt századfordulón és a 20. század elején a technikai újításoknak (és ezzel együtt a kamerák egyszerűsödésének és olcsóbbá válásának) köszönhetően egyre szélesebb rétegek számára vált elérhetővé a fényképezés. Az amatőrök és privát fényképezők felvételeit pedig nemegyszer örömmel fogadták a különböző képes újságok, olykor buzdítva is olvasóikat saját felvételeik beküldésére. Az *Uj Idők* a kezdetektől sok amatőr fényképet közölt (maga a szerkesztő is hódolt ennek a szórakozásnak), és *A szerkesztő üzenetei* rovatban rendszeresen felszólították a közönséget felvételeik beküldésére.
- 22 Hg. [Herczeg Ferenc]: *A Csendes Óceán szigetvilága*. In: Uj Idők, 1908. november 22., 471. Az álnév feloldását lásd: Gulyás 1956, 202.
- 23 Székely 1980, 36. és Lebach 2009. 161.
- 24 *A Fram második útrakelése*. Uj Idők, 1898. augusztus 14., 137–138, 137.
- 25 Vojnich Oszkár: *Séták a nagyvilágban. A dzsokcsai szultán hat lányának menyegzője*. In: Uj Idők, 1913. február 9., 175–177.; Uő: *Séták a nagyvilágban. Elefántvadászat holdvilágnál Sumatra szigetén*. In: Uj Idők, 1913. május 25., 565–567.; *A távol Indiákon „A keletindiai szigetcsoporton.” Irta Vojnich Oszkár. Ára 6 korona* [a név nélkül megjelent rövid ismertetés után *Vadászgatás Celebesz szigetén* címmel adtak közre egy részletet]. In: Uj Idők, 1913. június 29., 13–15. (a továbbiakban: A távol Indiákon. A keletindiai szigetcsoporton. 1913.) Végül érdemes még egy cikket említeni, ahol ugyan semmilyen módon nem jelezték, hogy a megjelenő kötetből való, a cikk szövege mégis sok részletében megegyezik a kötet egyes részeivel: Vojnich Oszkár: *Séták a nagyvilágban. Sumatra szigetén*. In: Uj Idők, 1913. április 6., 382, 384.
- 26 Vojnich Oszkár: *Séták a nagyvilágban. Elefántháton tigris után*. In: Uj Idők, 1912. december 15., 630–633. Bár a szövegnél nem jelezték, néhány oldallal később egy rövid megjegyzésben utaltak rá, hogy a szerző készülő könyvének egy részlete, és hogy a megjelenés után visszatérnek még a kötetre (*Elefántháton tigris után*. In: Uj Idők, 1912. december 15., 642.). Ezt a következő év elején meg is tették, és a rövid ismertetés részeként, önálló cím nélkül, egy fejezetet is közöltek a könyvből (*British India. Vojnich Oszkár könyve*. In: Uj Idők, 1913. január 1., 23–24.).
- 27 *Veszedelmes vadászatok* [név nélkül rövid ismertetés a kötetről, utána belőle részlet]. In: Uj Idők, 1914. május 3., 492–494. (a továbbiakban: Veszedelmes vadászatok 1914.), és Vojnich Oszkár: *Első afrikai orrszarvúm*. In: Uj Idők, 1914. május 31., 604–605.
- 28 Vojnich Oszkár: *A galamblövészetéről*. In: Vadász-Lap, 1896. március 15., 108–109.; *A galamblövészetéről*. In: Uj Idők, 1899. augusztus 20., 174. (fényképek: 168.).
- 29 Yacht-verseny. Vojnich Oszkár fényképfelvétele[i]. In: Uj Idők, 1899. szeptember 3., 208. (és név nélkül, de valószínűsíthetően szintén az ő fényképe: 211.), szöveg: *Jacht-verseny*. In: Uj Idők, 1899. szeptember 3., 213.; Bácskai agarászat (a fényképek név nélkül jelentek meg, a cikk szerint „Vojnich Oszkár úr bocsátott[a] a rendelkezésü[...]kre” őket). Szanow: *Bácskai agarászat*. In: Uj Idők, 1900. december 9., 516–517, képek: 509, 511.

- 30 Roosevelték Afrikában [Vojnich Oszkár fényképei]. In: Uj Idők, 1910. április 24., 409. A 413. oldalon lévő felvételnél nem szerepel a fényképész neve, az előző fotográfiákhoz való tematikai kapcsolódás, illetve *Az Ujság* (amely lapnak Herczeg Ferenc is főmunkatársa volt) egyik cikke alapján azonban feltételezhető, hogy ezt is Vojnich készítette. A rövid cikk a vadászíró Herczeg Ferencnek címzett levelét idézi, amelyben a világotutató a volt elnökkel való találkozásáról számol be. *Találkozás Roosevelttel*. In: *Az Ujság*, 1910. március 27., 12.
- 31 A kelet-indiai szigetsoporton. 36.
- 32 Lásd Dede Franciska: *Séták a nagyvilágban. Az Uj Idők illusztrált utazási sorozata*. In: *Történelem és vizualitás. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2022. évi, váci konferenciájának tanulmánykötete*. (Szerk.): Kunt Gergely – Tamás Ágnes, Szeged, Vác, Eger, 2024. 93–107.
- 33 A távol Indiákon. A keletindiai szigetsoporton. 1913. 13.
- 34 Vojnich Oszkár Herczeg Ferencnek, 1914. január, MNMCK OSZK Kézirattár, 1. sz. levél
- 35 Vojnich Oszkár: *A Spitzbergen szigeteken. Vojnich Oszkár úti naplójából*. In: Uj Idők, 1898. november 6., 410–411. és november 13., 433–435, idézett rész: 434.
- 36 Uo., 411.
- 37 Vojnich Oszkár Herczeg Ferencnek, [é. n.] május 7., MNMCK OSZK Kézirattár, 2. sz. levél
- 38 Vojnich Oszkár: *Séták a nagyvilágban A mangar néptörzs Nepálban – Körösi Csoma Sándor sírhelye Darjilingben*. Uj Idők, 1912. július 28., 119–121. A *British India* című kötetben megadják a hivatkozást, de július helyett tévesen június szerepel, illetve hiányzik a folyóiratcikk utolsó bekezdése.
- 39 (*A keletindiai szigetsoporton.*). In: *Pesti Hirlap*, 1913. június 5., 13.
- 40 Vojnich Oszkár: *Egyiptomon át Szudánba*. In: Uj Idők, 1909. június 20. 25. sz. 614–617; június 11. 28. sz. 35–38. és augusztus 1. 31. sz. 95–97. (a továbbiakban: Vojnich 1909.)
- 41 Herczeg 1939. 165. Lásd még: Hg. F. 1914.
- 42 Veszedelmes vadászatok 1914. 494.
- 43 *Bálnavadászaton. Vojnich Oszkár úti naplójából*. In: Uj Idők, 1898. október 9., 325–327, 327.
- 44 Vojnich 1909. 96–97.
- 45 V. [Vojnich Oszkár], *Séták a nagyvilágban. A Vesuvio*. In: Uj Idők, 1906. április 8., 345–346, 346.
- 46 Fivére „báró Vojnics Sándornak, Tisza miniszterelnök egyik legbensőbb barátjának [...] és unokaöccse báró Vojnics Istvánnak, a munkapárt alelnökének.” *Legujabb – A „Miskolczi Napló” budapesti tudósítójának telefonjelentései*. In: *Miskolczi Napló*, 1914. május 21., 5–6, 5.
- 47 „Vojnich Sándor azt sem tartotta kizártnak, hogy Port-Saidban egy ál-Vojnich Oszkárt tartóztattak le, aki már több ízben visszaélt az igazi Vojnich névvel és állásával.” *Báró Vojnich Oszkár öngyilkossága Port-Saidban*. In: *Világ*, 1914. május 21., 13. Az utóbbi időben említette vele kapcsolatban egy cikk a kémkedés lehetőségét (Lalia Gábor: *A 'Názsaró túsza*. In: *Bácsország – Vajdasági honismereti szemle*, 2000 Millenniumi szám, 79–83, 79.). Ezt más életrajzok hol cáfolták (Papp 2014, 39–46), hol nem említették (Székely 1980., Leibach 2009.).
- 48 Az említetteken kívül is számos további lap számolt be a haláláról.
- 49 Herczeg 1939. 162–166.
- 50 Gubányi Károly: *A real-gentleman. Emlékezés egy magyar utazóra*. In: *Uő: Tengerentuli történetek*, Budapest. 1915, 81–115. Hivatkozva Domaniczky Endre: *Egy szenvedélyes vadász, puská nélkül. Vojnich Oszkár barangolásai Ausztráliában és Óceániában*. In: *Természet és vadászat tudományos konferencia*. (Szerk.): Fekete-Mácsai Anetta – Leviczki Anita. Érd, 2023, 56–62, 61. (a továbbiakban Domaniczky 2023.)
- 51 Herczeg Ferenc: *Arcképkísérlet bajsai Vojnich Oszkarról*. Kézirat a Szabadkai Történelmi Levéltárban. Közli Székely 1980. 46. és szinte ugyanezzel a szövegváltozattal Polgárdy Géza: *Rendhagyó emlékezés egy rendkívüli emberre. Vojnich Oszkár, a világtároló vadász*. In: *Földgömb*, 2005/8, 62–66., 66. Utóbbit hivatkozva Domaniczky 2023, 62.
- 52 Hg. F. 1914, 604.

A SCHWEIDEL JÓZSEF-SZOBOR SORSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

FÁBIÁN BORBÁLA

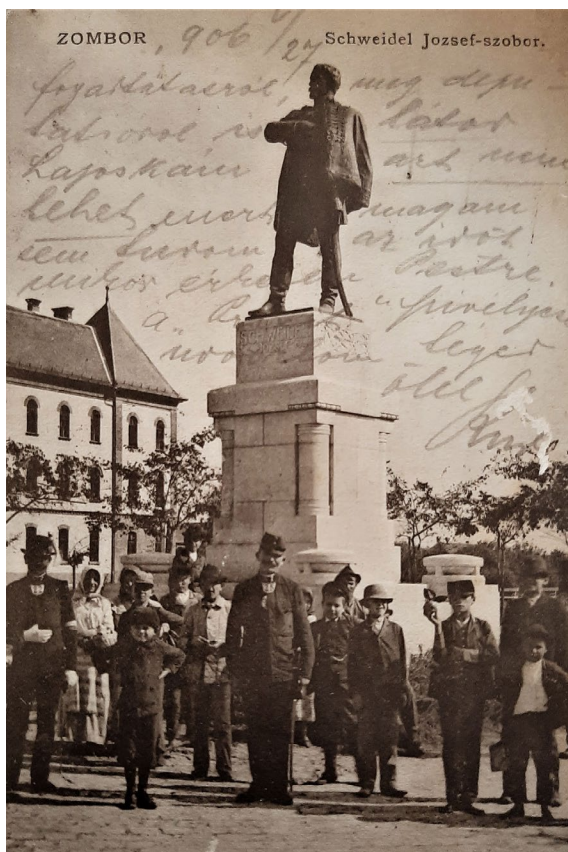
ABSTRACT

the monuments in the territories annexed by the Treaty of Trianon are often referred to as having been destroyed by the invading Serb/Romanian/Czechs. This is also the case with the Schweidel statue in Zombor, erected in 1905, and the statue of Ferenc Rákóczi II. According to my research, these were removed overnight in January 1920. In the early 1920s, these monuments were located in the yard of the Zombor fire barracks. It was Dr. Lőrinc Fehér, a lawyer from Baja, former mayor of Zombor, who first took the initiative to acquire the statues. The City of Baja, with the help of Dr. György Nikolics, a lawyer from Zombor, made several attempts to purchase the statues. The county of Bács-Bodrog also attempted to acquire the statues. In my paper, I will present these attempts on the basis of the documents of the Baja archives and the contemporary press. Jenő Borsay, the first director of the Baja museum, collected the documents concerning the acquisition of the statues. Jenő Borsay discovered that József Schweidel's father was buried in Baja. He tried to build up a Schweidel cult in Baja. An interesting chapter in the shared history of the two Bácska towns in the years following 1921 can be seen. The memory of Schweidel's statue continues to live on in the memory of the people of Zombor, thanks to literature and especially to János Herceg. According to the information that has been discovered, the statues were melted after 1931.

Kulcsszavak: Schweidel-kultusz, Zombor, Trianon, 1918–1939, szoborrombolás, Baja

BEVEZETÉS

Mérey Katalin a *Mindörökké* című esszéjében foglalta össze, hogy számára a magyar anyanyelve a szülőhelyének történelmét is jelenti, és a családi emlékezetten keresztül a lerombolt szobrok is történeti emlékezetének részei lettek, bár ő ezekkel az alkotásokkal nem találkozhatott. „Fölidézem azt is, ami nincs, mert történelmi tudatot is hoztam onnan; emlékezem Schweidel József hiányzó szobrára, amelyet az apám emlegetett, a lerombolt Szentháromságra, amelyről a nagymama beszélt, a kiszáradt szökőkútra, amelynek a maradványait magam is láttam. Emlékezem a letűnt időre, amelyet képzeletem életben tart, s elgyönyörködöm abban, ahogy mindez a gondolataimban él.”¹

1. kép: Schweidel József szobra Zomborban, a Szabadság téren
(forrás: Rezicska Károly gyűjteményéből)

A ZOMBORI SZABADSÁGHŐS SZOBROK LÉTREJÖTTE

Schweidel József aradi vértanú kultusza a szülővárosában a 19. század végén és a 20. század elején különösen élénken élt. Ennek a kultusznak az egyik élesztője Vértesi Károly volt. Neki köszönhető, hogy 1902-ben emléktáblával jelölték meg szülőháza helyét, és gyűjtést kezdeményeztek szobra felállítására. A szobor létrehozására az országos gyűjtés eredményeként gyorsan összegyűlt a pénz, és 1905. május 18-án a vármegyeháza előtti téren felavatták Mátrai Lajos György alkotását. Ez a siker – és a megmaradt pénz – egy újabb szobor felállításának ötletéhez vezetett: II. Rákóczi Ferenc egész alakos szobrához. Az újabb országos gyűjtés eredményeként hét évvel később leplezték le Jankovits Gyula művét a Jókai téren. Ez volt Magyarország első egész alakos szobra Rákóczi fejedelemről. Az avatási ünnepségről Bosnyák Ernő filmfelvételt is készített, mely napjainkra is fennmaradt.

2. kép: II. Rákóczi Ferenc szobra a Jókai téren
(forrás: Rezicska Károly gyűjteményéből)

A SZOBROK LEROMBOLÁSA

A zombori Schweidel József- és II. Rákóczi Ferenc-szobor – mint a magyar történelem hőseinek állított alkotások – a világháború végén az impériumváltással kerültek veszélybe. Az általános vélekedéssel vagy elterjedt nézettel szemben nem a bevonuló csapatok rombolták le ezeket az emlékműveket.² Eltávolításukra később került sor. A korabeli hírlapi tudósítások 1920-ban írnak arról, hogy az „éjszaka leple alatt” eltávolították a szobrokat. Ez elsőként a *Pesti Napló*-ban februárban jelent meg a *Bácska szenvedései* című cikkben: „az aradi vértanuk egyikének Schweidl tábornoknak Zomborban a vármegyeház előtti díszterén felállított szobra, amelyet egy éjjelen át leemelték és a bika-istállóba vive a jászolhoz kötöttek.”³ Pencz Gusztáv augusztusban már a Rákóczi-szobor ledöntéséről is tudósít: „Schweidel Józsefnek, Zombor nagy szülöttjének, a szabadságharc mártyrjának és II. Rákóczy Ferencnek a város hazafias közönségének adakozásából emelt szobrát a leggyávább módon, az éjszaka leple alatt ledöntötték, – mintha ezzel a vandál pusztítással a szabadságharc glóriás hőseit eltörölhették volna a történelem színpadjáról. De nem kímélték a vallási és kegyeleti dolgokat sem.”⁴

A *Budapesti Hírlap* 1921 novemberében írt arról, hogy lovak segítségével döntötték le a szobrokat.⁵ 1921 októberében nevezték át a zombori Rákóczi utat.⁶ Egy hónappal később a magyarországi királypuccs miatt új katonaságot irányítottak Zomborba, akik puskatussal verték szét a laktanyához közel lévő Erzsébet királyné mellszobrot. A következő évben került sor a városi tanács részéről a Szent Flórián téren álló „gyanús” Szent Flórián-szobor eltávolítására, mert „magyaros sisakja” volt. Helyette később új szobrot állítottak.⁷ A Flórián-szobor eltűnéséről Herceg János is ír a *Módosulások* című, 1989-ben megjelent önéletrajzi regényében, és érzékelteti a ledöntésével kapcsolatos felháborodást: „Flóriánt ledűtötték! – futott végig a városon a vészkiáltás, úgyhogy még a Juhász utcában is kiszaladt a nép erre a hírre. Mert ez már nem is volt »magyar szobor«, mint Rákóczié vagy Schweidelé. De ha már belejötték a dologba a »felelőtlen elemek«, nehéz volt abbahagyni. A tetteseket nem fogták el, a rendőrség azzal a bölcs megfontolással falazott nekik, hogy csak tombolja ki magát a hazafias hevület, aztán majd megnyugszanak a kedélyek. Később erre a célra már csak a magyar műkedvelői előadások megzavarása maradt. Igaz, hogy Flóriánnál is nagyobb felháborodást keltve!”⁸

Más, kisebb alkotások is eltűntek a zombori utcákról. Fekete J. József a *Hova lettek a zombori szobrok?* című cikkében egy kis Flórián-szobrot „a néhai agrárbank épülete emeleti falmélyedés-fülkéjéből” hiányol, és megjegyzi, hogy a „Vadászkürt szálló kapuja melletti falmélyedésében mindkét oldalon a Nimród testvérek kürtös szobrocskái köszöntötték a vendégeket, ezeket 1918 után távolították el”⁹

A zombori festőművész, Husvéth Lajos megfestette a Schweidel-szobrot. A festmény hátoldalára az 1921-es évszám került.¹⁰ 1920 elején még állt a szobor, mert a *Szózat* című lap tudósítója szerint egy Makarics nevű kereskedő indítványozta, hogy döntsek le a szobrokat, és az első világháború idején kivégzett Radoszavlyevics Sztankónak állítsanak szobrot a bronzanyagukból.¹¹

A Schweidel-szobor 1920-as ledöntését egy másik újsághír is megerősíti. A korabeli tudósítás szerint, mely 1920. február 1-jén jelent meg *Egy zombori menekült elbeszélése* alcímmel, a zombori szerbek már február 9-ére várták a békekonferencia kedvező döntését, aminek ünneplése egy Belgrádból való leintés miatt elmaradt. A hír végén szerepel, hogy „az aradi vértanúnak: Schweidel József tábornoknak szobrát szerb diákok és iparoslegényekből álló csőcselék január 23-án hajnalban ledöntötte. 24-én II. Rákóczi Ferenc szobrát akarták szétrombolni, de a szerb ezredes ezt megtiltotta és most négy rendőr őrzi állandóan.”¹² Egy bajai tudósítás szerint az elkövető szerb nacionalista ifjak az ORJUNA (Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista) tagjai voltak.¹³ A későbbi tudósítások alapján a két szobor ledöntése egy időben történt. A korabeli források egy része csak a Schweidel-szobor ledöntéséről ír. Valószínűleg a Schweidel-szobor raktárba helyezésekor távolították el a Rákóczi-szobrot is. A másik toposz a ledöntéssel kapcsolatban, hogy bivalyokkal történt.¹⁴ Herceg János zombori író önéletrajzi regényében a Schweidel-szoborról és kultuszról is ír. Ő is csak annyit említ, hogy „egy éjszaka eltűnt a szobor”.¹⁵

MI TÖRTÉNT EZUTÁN A SZOBROKKAL?

Hernády Zsolt, Schweidel József életének kutatója szerint az aradi Szabadság-szoborhoz hasonlóan „Schweidel zombori emléktábláját is eltüntették, ércszobrát beolvasztották a szerb hatóságok 1918 után, csak a szobor kőtalapzata maradt meg a temetőben.”¹⁶ A Schweidel-szobor talapzatáról lehet tudni, hogy 1931-ben ezt a tartalékos tiszték a pravoszláv nagytemetőbe az I. világháborúban elesett katonák sírja fölé helyezték. A másik szobor talapzatát 1921-ben nyilvános árverésen kőfaragóknak eladták.¹⁷ A bronzanyag újraöntésre került, valószínűleg a kragujeváci állami ágyúöntőben. A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint a bori bányáknak adták el a fémanyagot.¹⁸ A *Lerombolt Emlékművek* honlap információi szerint a város a bronzot a kragujeváci állami öntödének ajándékozta.¹⁹ Ezen adatok szerint is a beolvasztásra nem a ledöntés után került sor, néhány évig egy raktárban őrizték a két emlékművet.

4. kép: Mátrai Lajos György: Schweidel József, 1905
(forrás: Bácsország, 1905)

„AZ ÉRCSZOBROK AZ UTÓKOR RÉSZÉRE MEGMENTESSENEK”

1921 és 1941 között Bács-Bodrog vármegye székhelye Baja volt. A zombori szobrok két világháború közti történetével kapcsolatban kevésbé ismert tény, hogy Baja városa és Bács-Bodrog vármegye is többször kísérletet tett a megszerzésükre. Ezek közül egyet, Baja város 1938-as próbálkozását Hernády Zsolt is említi.²⁰ Az első visszaszerzési kísérlet a sajtótudósítások szerint 1922-ben volt, amikor a – Műemlékek Országos Bizottsága javaslatára – a Magyar Kormány a jóvátételi bizottsághoz intézett jegyzékében ez a két szobor is szerepelt, mint Magyarország részére kiszolgáltatandó műemlék.²¹

Bajáról az első kezdeményező dr. Fehér Lőrinc, 1913 és 1916 között hivatalban lévő zombori polgármester volt. A két világháború között több újságban is az jelent meg, hogy ő volt Zombor utolsó magyar polgármestere. Valójában ő az

utolsó előtti volt, utódja dr. Kleiner Lajos vármegyei helyettes árvaszéki elnök lett.²² (A bajai születésű Fehér Lőrinc zombori megválasztását valószínűleg a főispánnak is köszönhette, mint a Nemzeti Munkapárt agilis tagja.²³) Fehér Lőrinc beadványa szerint: „Mélységes fájdalommal értesültünk arról, hogy a hazaszeretet 2 ragyogó géniuszának, Rákóczi Ferencnek és Schweidel aradi vértanúnak Zombor szab kir város terein felállított ércszobrait ellenséges kezek ledöntötték és ezek / a nemzeti ereklyék / a tüzoltó laktanya udvarán fekszenek.”²⁴ Erről a *Zalai Közlöny* már 1925. január 4-i számában – a városi közgyűlés előtt – tudósított: „Akció Jugoszláviában lévő műemlékeink áthozatalára. Mint értesülünk, a bajai törvényhatósági bizottság egy indítványra feliratot intéz a magyar kormányhoz, amelyben felkéri, hogy lépjen érintkezésbe diplomáciai utón a jugoszláv kormánnyal azon műemlékek megszerzése érdekében, melyek a megszállott Bácskában a szerb államnak szemet szúrtak. A zombori Schweidl és a Rákóczi szobrot Baján kérik felállítani, ha a magyar kormány diplomáciai összeköttetése sikerrel jár.”²⁵

A bajai levéltárban őrzött iratanyag szerint az 1925. március 5-i közgyűlés tárgyalta a szobrok ügyét, ahol elfogadták dr. Fehér Lőrinc javaslatát. Ezután, április 9-én írt a szabadkai születésű dr. Vojnics (később Borbíró) Ferenc²⁶ „Sombor város közönségé”-hez levelet az ügyben, illetve egy megbízó levelet dr. Nikolics György ügyvédhez a tárgyalások folytatására. A polgármester a siker reményében írta, hogy meg van arról győződve, „hogy a szerb nemzetnél, amely a szabadságért és függetlenségéért a magyar nemzettel együtt küzdött és oly sok vért áldozott: ezen törekvésünk megértésre talál”.²⁷ Dr. Nikolics György május 8-án válaszolt a levélre, hogy Baja város kérvényét beadta. Ebben szerepelt, hogy Baja város mennyit ajánlana a szobrokért és a talapatokért, valamint egy a konzulátus által hitelesített meghatalmazó levelet is mellékelte.

A levéltári iratok közt az maradt fenn, hogy a szobrokért a város fizetne. Akkor a kőből készült posztamensek megvásárlását is ajánlották a zombori hatóságok, bár a bajaiak a kövek megvásárlásától eltekintettek volna. Dr. Fehér Lőrinc beadványát zombori ismerőse – barátja –, dr. Nikolics György (Nikolics Djuro) zombori ügyvéd terjesztette be. Nikolics Zombor város alkapitánya volt a 19. század végén (1886 és 1899 között), egy sikeres nyomozása miatt országosan ismert lett, és tb. rendőrfőkapitányi címet is kapott 1891-ben.²⁸ A 20. század elején ügyvédi irodát nyitott. A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat tagja is volt. Fehér Lőrinc zombori polgármester párbajra hívta 1914-ben, mert nem fogadta a köszöntését, de jegyzőkönyvileg tisztázták az esetet, és ezzel Nikolics tekintélye visszaállt a szerbek előtt.²⁹ Az ügy kaszinó-afféreként folytatódott. Nikolics ekkor kilépett a Magyar Olvasókörből, a Čitaonica³⁰ pedig mellette foglalt állást, mivel annak igazgatója volt.³¹ 1927-ben fél évig miniszteri kinevezéssel Zombor polgármestere volt.

5. kép: Jankovits Gyula: II. Rákóczi Ferenc, 1912
(forrás: Vasárnapi Ujság, 1912)

1926 októberében csonka Bács-Bodrog vármegye közgyűlése is foglalkozott a szobrokkal, diplomáciai lépéseket tettek a visszaszerzéséért.³² A vármegye két világháború közötti jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, és az iratok is csak töredékesen.³³ Dr. Fehér Lőrinc indítványa 1927. november 1-jén került a városi levéltárba, valószínűleg azért, mert a diplomáciai tárgyalások nem jártak eredménnyel. 1929-ben került sor a törvényszéki iratok átadására és az árvaszéki vagyon megosztására is. A vármegyeháza negyvenhárom festményéből ekkor harminckilencet átadtak, és a bajai Petőfi-vármegyeházára szállítottak.³⁴ Ekkor a két zombori szoborért is kiadástási eljárást indítottak, de mivel ezek nem vármegyei tulajdonban voltak, átadásukról a városi hatósággal kellett megegyezni, ami ekkor nem sikerült.

Az 1925-ös beadványt csak 1930. december 5-én tárgyalta Zombor város közgyűlése. A Szabadkán megjelenő *Napló* 1930. december 6-i számában *Szombor város megfestteti a királyi pár arcképét* című, Zombor város képviselő-testületének közgyűléséről szóló beszámoló végén említik meg, hogy a tartalékos tisztek kérték a várostól a szobrok bronzanyagát, hogy az elesett hősöknek emlékművet állítsanak

belőle. Dr. Nikolics György felszólalt, hogy ezeket a szobrokat Baja városa már korábban kérte. Hosszabb vita után „szótöbbséggel elhatározták, hogy a szobordarabokat kiadják a tartalékos tisztnek”.³⁵ A *Napló*ban már novemberben megjelent, hogy „Hősök emléke készül az eltávolított szombori történelmi szobrok maradványaiból”.³⁶ A jogügyi bizottság ugyanis jóváhagyta a tartalékos tiszt egyesületének kérését, az újság szerint „az emlékmű felállítása tehát rövidesen megtörténhet”.³⁷ Dr. Nikolics György barátjának írt 1930. december 6-i levelében részletesebben beszámolt a közgyűlésről, hogy ő arra hivatkozott, hogy más nemzetek hőseit is meg kell becsülnie a szerb népnek, illetve dr. Szimonovits³⁸ a szobrok művészi értékét kívánta megvizsgáltatni. A közgyűlés után megbeszélést folytatott dr. Konjovits Jocóval,³⁹ a tartalékos tiszt egyesületének elnökével, hogy milyen feltételekkel adná át mégis a szobrokat. Ő azonos súlyú nyers bronzot vagy annak pénzbeli értékét kérte.⁴⁰ Nikolics levelének kézhezvétele után dr. Fehér Lőrinc – mint Zombor város nyugalmazott polgármestere – írt levelet Baja város polgármesterének, dr. Borbíró Ferencnek, hogy tájékoztassa a Schweidel-szobor megszerzése ügyében az újabb fejleményekről. Ezen a levélen (vagy beadványon) dátum nem szerepel, de az irat felzetén az első pecsét 1930. december 9-ei. Fehér Lőrinc szerint a szobor művészeti szempontból is értékes, emellett „országos érdek fűződik ahhoz, hogy a hazafiúi kegyeletnek és a hősi áldozatkészségnek örök időkre szánt szimbóluma a jövő nemzedék számára megmentessék”.⁴¹

1930. december 20-án a város kisgyűlése tárgyalta a szobrok megvételének ügyét, és újból megbízták dr. Fehér Lőrincet a tárgyalásokkal.⁴² A korabeli magyar sajtóban ez éppen fordítva jelent meg, például a *Kis Ujság*ban: „Zombor városa ajánlatot tett Bajának...”.⁴³ A bajai ajánlatot – mely dr. Nikolics György javaslatával megegyezett – a polgármester, dr. Borbíró Ferenc fogalmazta meg, és fordította szerbre, ugyanis Baja megszállásának első éveiben szerbül tanult. „Baja város közönségének kegyeletes kívánsága az, hogy a nagy szabadsághősöknek Rákóczi Ferencnek és Schweidelnek, az aradi vértanúnak Somborban álló szobrait a pusztulástól megmentse”.⁴⁴

1931. február 10-én Nikolics György telefonon már arról értesítette barátját, hogy a szerb külügyminisztérium hajlandó a szobrokat kiadni, amiről hamarosan hivatalos értesítést is fog kapni a város.⁴⁵ Az értesítés nem érkezett meg. Március 17-én egy szomorú esetről is tájékoztatott Nikolics, miszerint a hónap elején két jól öltözött ember fejszéssel megjelent a városi raktárban, és a Rákóczi-szobor mellkasát megrongálták. A tartalékos tiszt egyesülete 2500 kg bronzot kért, bár a két szobor súlya csak 1150 kg. Nikolics azt javasolta, hogy Baja városa ajánlja fel a 2500 kg bronz kifizetését, ami 5300 pengő lenne.⁴⁶ A levélre május 23-án válaszolt a bajai polgármester, kijelentve, hogy a város hajlandó a 2500 kg bronz árát kifizetni, mivel „Baja város közönségének kegyeletes kívánsága az, hogy a nagy

magyar szabadsághősöknek Rákóczy Ferencnek és Schweidelnek, az aradi vértanúnak Zomborban álló szobrait a pusztulástól megmentse”.⁴⁷ Az irat felzetén lévő ceruzás megjegyzés szerint a szobrok árát az 1908 óta gyűjtött Türr-szoboralapból fedezték volna.⁴⁸ Az ügyel a vármegye közgyűlése is foglalkozott, pénzbeli támogatást javasoltak a szobrok megvásárlásához.⁴⁹

A Rákóczi-szobor megrongálásáról az egyik bajai újság is beszámolt, zombori tudósítójuk szerint az március 2-án vagy 3-án történt. A lap egy másik írásában a Schweidel- és a Rákóczi-szobor „beszélgetése” formájában mondta el, miért történhetett a rongálás. A Schweidel József-szobor szerint: „Valamikor tiszték, még ha a tartalékba sülyesztett kiadásból valók voltak is, nem voltak képesek ilyen orvátadásra. Tudom, hogy az illető merénylők siettetni akarták evvel a vitézi tettel azt, hogy a mi anyagunk mielőbb a szerb hősi halottak sirdombján domboruló emlékmű anyagává változzék. És az élők, akik ezt meg akarták csinálni, nem gondoltak arra, hogy a szerb hősi halottak mind elpirultak a földben akkor, amikor a vitéz szerb nép fiai úgy akarták megbecsülni a maguk hősi halottainak emlékéit, hogy ugyanakkor bemocskolták, megbecstelenítették egy másik hasonlóan vitéz, lovagiasan gondolkodó nép fiainak az emlékéit.”⁵⁰ Erre válaszolta a Rákóczi-szobor: „Én már nem törődöm semmivel. Evvel a szoborcsonkitással sem, amivel Marinkovics szerb külügyminiszter bizonyára nem fog dicsekedni a Népszövetség előtt. Múzeumba kívánczó loomtárt tárgy vagyok. Elsekélyesedtem. Elposványosodtam. Szimbólummá avatott a magyar nép hálája, ami a legalkalmasabb forma arra, hogy bevonuljak a történelmi elfeledettségbe.”⁵¹

Az országos lapokba is bekerült a szobrok Bajára kerülésének híre. A *Budapesti Hírlap*ban 1931. augusztus 23-án, a *Rákóczi- és Schweidel-szobrok útja Zomborból Bajára* címmel megjelent cikkben több elírás is található, például dr. Fehér Lőrincet „Lőrincz György dr.”-nak nevezi, Nikolics Györgyből pedig Nikolics József lett.⁵² A két zombori szobor története kapcsán gyakran idézik ezt a cikket, például Elbe István is a *Rákóczi-emlékek – Zombor* című blogbejegyzésében.⁵³

SCHWEIDEL-KULTUSZ BAJÁN

1933-ban Borsay Jenő⁵⁴ községi jegyző, gyűjtő, amatőr régész, családfakutató – a bajai múzeum egyik alapítója és első vezetője, a Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat egykori tagja – megalálta a bajai Rókus-temetőben Schweidel József édesapjának sírkövét. A polgármester figyelmét is felhívta arra, hogy a jövőben a korábban elhanyagolt sírt gondozzák. Beadványában felvetette, hogy ez is egy jogcím lehetne a zombori Schweidel-szobor megszerzésére. A polgármester a sír gondozását elrendelte, viszont a szobor megszerzéséről azt írta, hogy nincs módja ezzel kapcsolatban diplomáciai lépéseket tenni.⁵⁵

Borsay Jenő a nyughelyre a helyi iskolák figyelmét is felhívta, amelyet ezután a bajai leányiskolák rendszeresen feldíszítettek, megkoszorúztak. 1937-ben Borsay a Rókus-temetőben megtalálta Schweidel József nővérének, borsodi Latinovits Benjamin feleségének, Schweidel Annának sírkövét is.⁵⁶ Ettől kezdve mindkét sírt gondozták. Először Borsay vetette fel, hogy Aradról haza kellene hozatni Schweidel József hamvait Bajára. 1938-ban több lap is hírt adott, hogy a városban mozgalom indult a kivégzett tábornok hamvainak Baján való örök nyugalomra helyezéséért.⁵⁷ A 20. század második felében az említett sírok és sírkövek elvesztek, napjainkban már nem találhatók meg.

„RÁKÓCZI- ÉS SCHWEIDEL-SZOBROK ÚTJA ZOMBORBÓL...”⁵⁸

1931-ben a Schweidel-szobor talapzatáról eltávolították a feliratokat, majd a zombori pravoszláv temetőben állították fel újra. A kő posztamensre a „Hőseinknek” (Херојима) feliratot vésték, az első világháború szerb önkénteseinek emlékére. A szerb tartalékos tiszteknek tehát nem sikerült bronzanyagot szerezniük a tervezett emlékművükhöz. Az emlékmű tetejére 2007-ben került egy kereszt. F. Cirkl Zsuzsa szerint a bori bányáknak adták el a szobrokat, és az ezért kapott bronzból készült Sándor szerb király lovas szobra.⁵⁹

A szobrok sorsáról a levéltári iratok szerint nem kapott tájékoztatást Baja városa vagy Bács-Bodrog vármegye. 1934-ben az új II. Rákóczi Ferenc-szobor felállítására kapcsán az újságokban arról cikkeztek, hogy egyszerűbb lenne Zomborból megszerezni a szobrot. Ekkor egy új nevet, a nyugalmazott kir. tanfelügyelőt, Faragó Jánost is említik, mint aki a szobrok visszaszerzésének egyik elindítója volt. A levéltári iratokban és a bajai újságokban az ő nevével nem találkoztam ennek az ügynek kapcsán. Ekkor írtak arról, hogy a szobrokat a „szerb hadviseltek otthonának raktárában” tárolták, ami minden valószínűség szerint téves információ.⁶⁰ Dr. Nikolics György levelében a városi raktárat említette a szobrok tárolási helyeként. Az újságok szerint Bács-Bodrog vármegye kisgyűlése foglalkozott a szobrokkal, és írtak Zomborba a szerb hadviseltek egyesületének.⁶¹

Négy évvel később ismét írnak erről. A *Magyarország* című lap szerint „A zombori Rákóczi és Schweidel szobrokat haza akarja hozatni Bács megye”. Fraknóy Mihály,⁶² az árvaszék elnöke indítványozta, hogy az ügyben keressék meg a kormányt.⁶³ Ekkor a helyi lapok szerint a vasúti forgalom várható újraindítása a szobrok Zomborból való elszállítását is megkönnyítené. 1938-ban a város idegenforgalmának fellendítése érdekében ajánlotta az egyik helyi lap cikkírója a szobrok megszerzését.⁶⁴

3. kép: Dr. Nikolics György
(forrás: a Magyarország és a Nagyvilág 1897. évi számából)

Bulvárhírnek tekinthető az *Uj Magyarország* cikke, az *Egy szoborfej regényes útja Zombortól Belgrádon át Budapestig*, mivel azt állítja, hogy a Schweidel-szobor fején kívül a talapzat néhány domborművét is elhozta.⁶⁵ A Schweidel-szobor talapzatán nem volt dombormű, viszont a Rákóczi-szobor posztamentjét három dombormű ékesítette. A Borsay-gyűjteményben fennmaradt, hogy néhány évvel korábban Baja városánál is jelentkezett egy budapesti vendéglős, hogy nála található a Schweidel-szobor feje. Akkor Lyka Károly segítségével próbált Borsay Jenő szakértőt találni a szobor azonosításához. A levéltári iratok közt nem maradt fenn, hogy sor került-e a szakértői vizsgálatra.⁶⁶

A *Budapesti Hírlap* 1931-es cikke (*Ha megérkezettek volna a szobrok...*) szerint Baja főterére, a Szentháromság térre kerültek volna.⁶⁷ Bács-Bodrog vármegye 1929-ben azonban egészen más helyre tervezte a felállításukat. A Schweidel-szobor a Petőfi-vármegyeházával szemben lévő térre került volna, hiszen Zomborban is a vármegyeháza előtti téren állt. A Rákóczi-szobor helye pedig a közelben lévő Bácska tér lett volna, a vasútállomás közelében.⁶⁸ Két évvel később a helyi újság szerint a város is a bajai vármegyeház előtti téren tervezte felállítani az egyik szobrot.⁶⁹

ÖSSZEGZÉS

A zombori Schweidel József- és II. Rákóczi Ferenc-szobrok sorsa már keletkezésükkor összefonódott. Ledöntésük nem 1918-ban, hanem 1920-ban történt. Január 23-án éjszaka a Schweidel-szobrot döntötték le, a másikat később távolították el. A magyar történelemmel kapcsolatos más szobrokat is elpusztították 1918 után

Zomborban, például Erzsébet királyné mellszobrát. A városház előtti térről a Ferenc-oszlopot távolították el. Különös sors jutott Szent Flórián szobrának is, mert a lerombolt helyett újat állítottak.

Dr. Fehér Lőrinc indítványára Baja már 1925-ben megpróbálta a szobrokat megvásárolni Zombortól. Az első tárgyalásokon a zomboriak a szobrok és a talapzataik eladásához is ragaszkodtak. 1931-ben pedig több bronzot – vagy ennek pénzbeli értékét – kértek a szobrokért, mint a valós súlyuk. A helyi levéltári iratok és a korabeli újsághírek alapján nehéz megállapítani, hogy miért nem teljesült Baja város kívánsága, hogy a zombori Rákóczi- és Schweidel-szobor Bajára kerülhessen. Az egyik ok minden bizonnyal a két ország közötti feszült diplomáciai kapcsolat lehetett. Dr. Nikolics György zombori ügyvéd 1925-ben úgy vélte, hogy „a hangulat kedvező, sőt biztosra veszem, hogy óhajuk teljesezésbe megy”.⁷⁰ 1931-ben az egyik bajai újságíró *Mikes Kelemen levele Baja városához* című cikkében fogalmazta meg, hogy „siessen a város míg nem késő”.⁷¹

Borsay Jenő, a bajai múzeum első vezetője összegyűjtötte a szobrokra vonatkozó iratokat. A „Zomborból a Rákóczi és Schweidel szobrok megszerzése 1925-40.” mappa napjainkban a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárának bajai részlegében található, a XV. 33. fondban, a „Borsay-gyűjteményben”. Borsay Jenő megpróbálta a Schweidel-kultuszt Baján is létrehozni, bár kisebb mértékben, mint az az első világháború előtt Zomborban létezett, ahol a „Március 15. Ünnepe” rendező Állandó Bizottság” volt az 1848-49-es forradalom és szabadságharcra emlékezve a Schweidel-szobornál tartott ünnepek szervezője.

A két szobor és talapzataik ledöntésük után a tűzoltó laktanya udvarára kerültek. 1930 körül a városi raktárban őrizték őket a levéltári iratok szerint. Ebből az őrzési helyből 1938-ra a magyar hírlapok szerint a vármegyeház pincéje lett. További kutatásokat igényelne, hogy ez az újságírók Zomborból szerzett adatai vagy a saját elképzelésük alapján került a lapokba. Kutatásaim szerint több esetben az országos sajtóban a Schweidel József- és a II. Rákóczi Ferenc-szobrokkal kapcsolatban téves információkat közöltek.

A megismert adatok alapján 1931 után olvastották be a szobrokat, ezért az 1931 utáni visszaszerzési kísérletek már nem vezethettek eredményre. Az 1931-es évet megerősíti, hogy a Schweidel-szobor posztamense ekkor került a zombori pravoszláv temetőbe, ahol emlékműként állították fel.

A Schweidel-szobor a zomboriak emlékezetében tovább élt, ami az irodalomnak és elsősorban Herceg Jánosnak köszönhető, bár „a terekről eltűntek a szobrok”.⁷² Napjainkban a képeklapok, néhány fénykép, Bosnyák Ernő filmje, valamint Husvéth Lajosnak a Schweidel-szoborról készült festménye őrzi az emléküket.

JEGYZETEK

- 1 Mérey Katalin: *Mindörökké*. In: Aracs, XVIII. évf. (2017) 2. sz. 67.
- 2 Például *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Szerk.: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor, Magyarkanizsa, 2020. 20.; *Vajdasági ládafia*. Szerk.: Berényi Emőke és Herédi Károly, Újvidék, 2022. 284.
- 3 Pesti Napló, LXXI. évf. (1920) 52. sz. 6.
- 4 Pencz Gusztáv: *Bácskai könnyek....* In: Egyetértés, II. évf. (1920) 183. sz. 3.
- 5 „A megszállott Bácskából a fővárosba érkezett egyik barátunk írja nekünk: A pozsonyi szoborrombolásról megjelent hírekkel kapcsolatban nem lesz érdektelen az a hír, hogy a csehek méltó szövetségese a szerb »felszabadító« ugyanolyan rendszerrel tüntette el a Zomborban felállított Schweidel-szobrot és Nagy-Magyarország első II. Rákóczi Ferenc szobrát. A két kulturmunka között csak az a különbség, hogy a míg a csehek nappal és hatósági védelemmel dolgoztak, addig a szerbek éjnek idején kötelet kötöttek a szoboralakokra és lovak segítségével rántották le a két szép emléket arról a helyről, ahová a magyarság halála és kegyelele állította.” (Budapesti Hírlap, XLI. évf. [1921] 157. sz. 6.)
- 6 Lányi Károly: *A zombori II. Rákóczi Ferenc szobor*. In: Bácsország, 2003/7–9. (26. sz.) 87.
- 7 „A jámbor hívek felzúdulása persze fölvilágosította a város urait, hogy milyen bölcs dolgot cselekedtek. A hibát jóvá kellett tenni és már a régi helyén új szobra áll Szent Flóriánnak, de – sisak nélkül, nehogy még egyszer magyar tábornoknak nézze valami rémlátó szerb.” (Pesti Hírlap, XLIV. évf. [1922] 155. sz. 7.)
- Zsoldos Benő szerint a szerbek ismeretlen magyar generálisnak nézték a Szent Flórián szobrot. (Zsoldos Benő: *Hogyan lett szent Flóriánból – magyar generális?* In: Magyarság, XV. évf. [1934.] 121. sz. 12.)
- 8 HercegJános: *Módosulások*. https://reader.dia.hu/document/Herceg_Janos-Modosulasok-41260. (letöltés: 2025. január 19.)
- 9 Fekete J. József: *Hova lettek a zombori szobrok?* In: Magyar Szó, LXVIII. évf. (2011) 34. (21900.) sz. 16.
- 10 Ninkov K. Olga: *Vajdasági Magyar Képtár (1830-1930)*. Szabadka, 2014. 34., 106.
- 11 Szózat, II. évf. (1920.) 27. sz. 2.
- 12 Halasi Ujság, II. évf. (1920) 9. sz. 3.
- 13 Független Magyarság, XXIX. évf. (1929) 142. sz. 1.
- 14 Pl. szoborrombolás. In: Magyar Katolikus Lexikon. lexikon.katolikus.hu/S/szoborrombolas.html (letöltés: 2025. január 19.)
- 15 Lásd Herceg János *Módosulások* című regényét.
- 16 Hernády Zsolt: „*Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak*”. *Schweidel József tábornok élete*. h.n., 2018. 184.
- 17 leromboltemlekmuvek.hu (letöltés: 2025. január 19.)
- 18 szoborrombolás - Magyar Katolikus Lexikon. lexikon.katolikus.hu/S/szoborrombolas.html (letöltés: 2025. január 19.)
- 19 <https://leromboltemlekmuvek.hu/map/19.117709825195156/45.77001762851127> (letöltés: 2025. január 19.) és <https://leromboltemlekmuvek.hu/map/19.117709825195156/45.77001762851127> (letöltés: 2025. január 19.)
- 20 Hernády 2018. 184.
- 21 Szemere Pál: *Szobor és műemlékvándorlás*. In: Ruszinkói Magyar Hírlap, III. évf. (1922) 52. sz. 3.
- 22 *Zombor új polgármestere*. In: Zombor és vidéke, XXXV. évf. (1916) 18. sz. 1–2.
- 23 dr. Fehér Lőrinc (Baja, 1876 – Baja, 1966) 1906-tól városi hivatalnok volt Baján, 1907-től aljegyző, 1910-tól főjegyző. haszonbérlet, 1930-tól ügyvéd. A két világháború között a bajai törvényhatósági bizottsági tagja.
- 24 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BKML) XV. 33. Bajai múzeumi gyűjtemény (Borsay-gyűjtemény) 6. d.
- 25 Zalai Közlöny, LXIV. évf. (1925) 3. sz. 1.

- 26 dr. Vojnics Ferenc (Szabadka, 1879 – Ligonier, 1962) a kolozsvári egyetem jogi karán államtudományokból doktorált. 1931-től a vezetéckéne Borbíró. Szabadkai városi tisztviselő, 1908 és 1915 között főjegyző, 1915-től 18-ig, majd 1921 és 1937 között Baja város polgármestere, 1939-ben Kassa főispánja. (Fábián Borbála: *A főispáni hivataltól a főispánságig*. In: *Bácsország*, 2009/1. 40–48.)
- 27 MNL BKML XV. 33. 6. d.; A városi jegyzőkönyvek töredékesen maradtak fenn, például az 1925. évi jegyzőkönyv is hiányos. (MNL BKML IV. 1401. 1925. évi jkv.)
- 28 dr. Nikolics György (Zombor, 1859 – Zombor, 1935) iskoláit Zomborban végezte, a jogi egyetemet Budapesten, a Thököliánium ösztöndíjasa volt (Napló, 1935. szept. 4. 1.). 1914 szeptemberében a túszként fogva tartott 12 tekintélyes szerb polgár egyike volt (Dunántúl, 1914. szept. 19. 3.). A zombori demokrata párt elnöke, az önkéntes tűzoltó egyesület elnöke, a magyar Polgári Kaszinó tagja.
- 29 *Így is mulatnak a Bácskában*. In: *Délmagyarország*, III. évf. (1914) 140. sz. 6.
- 30 Baján ma is működő, tekintélyes múlttal rendelkező bunyevác olvasókör.
- 31 Pesti Napló, LXV. évf. (1914) 160. sz. 14.
- 32 *Bácsbodrog vármegye évszázó közgyűlése*. In: *Független Magyarország*, XXVI. évf. (1926) 141. sz. 1.
- 33 *Apró Erzsébet: Bács-Bodrog vármegye levéltára*. In: *Levéltári Szemle*, LXVI. évf. (2006) 1. sz. 7–26.
- 34 Fábián Borbála: *Bács-Bodrog vármegye a Trianon utáni Magyarországon. Csonka Bács-Bodrog vármegye az 1921 utáni években. 2. rész*. In: *Bácsország* 2020/3. sz. (92. sz.) 18–25. – Petőfi-vármegyházának azért is nevezték el az épületet 1924-ben, mert a zombori vármegyeháza visszaszerzéséről nem mondtak le, és ebben az évben Petőfi születésének centenáriumát ünnepelte az ország.
- 35 Napló, XXXI. évf. (1930) 332. sz. 3.
- 36 Napló, XXXI. évf. (1930) 317. sz. 3.
- 37 Napló, XXXI. évf. (1930) 317. sz. 4.
- 38 Dr. Szimonovics Radivoj (1858–1950) zombori orvos, amatőr fényképész, turista, a Műkedvelő Fényképezők Egyesületének elnöke (Gebauer Hanga: *A fényképező orvos*. In: *Bácsország*, 2017/ 2-3. sz. [80. sz.] 60–61.)
- 39 zombori ügyvéd
- 40 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 41 Uo.
- 42 Bajai Ujság, XII. évf. (1930) 291. sz. 1.
- 43 Kis Ujság, XLIII. (1930) 291. sz. 8.
- 44 MNL BKML XV. 33. 6. d.
- 45 *Rákóczi és Schweidel szobrok hamarosan átkerülnek*. In: *Bajai Ujság*, XIII. évf. (1931) 32. sz. 2.
- 46 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 47 Uo.
- 48 Türr István emlékére 1931-ben egy kilátót építettek a Duna és a Kamarás-Duna torkolatánál, amelyen Türr István domborművét helyezték el.
- 49 *Független Magyarország*, XXXI. évf. (1931) 88. sz. 1.
- 50 *Két szobor beszélget. Kis jelenet a zombori városi magazinban*. In: *Független Magyarország*, XXXI. évf. (1931) 44. sz. 2.
- 51 Uo.
- 52 *Budapesti Hírlap*, LI. évf. (1931) 190. sz. 16.
- 53 Elbe István: *Rákóczi-emlékek – Zombor*. *Trianon 100 – Emlékműveink sorsa a Kárpát-medencében*. 38. rész. (https://nemzetikonnyvtar.blog.hu/2021/01/14/rakoczi-emlekek_zombor (letöltés: 2025. január 19.))

- 54 Borsay Jenő (Zombor, 1872 – Baja, 1939) bátmonostori jegyző, éremgyűjtő, 1937-től a bajai városi múzeum első vezetője.
- 55 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 56 Schweidel Józsefnek egy nővére és egy húga volt.
- 57 Pesti Hírlap, LX. évf. (1938.) 227. sz. 11.; Ujság, XIV évf. (1938) 227. sz. 10.
- 58 Budapesti Hírlap, LI. évf. (1931) 190. sz. 16.
- 59 F. Cirkl Zsuzsa: *Csonka talapzatok*. In: Magyar Nemzet, LXI. évf. (2006) 301. sz. 40.
- 60 Uj Nemzedék, XVI. évf. (1934) 206. sz. 4.
- 61 Kiskunhalas Helyi Értesítője, XXXIV. évf. (1934) 74. sz. 2.
- 62 Dr. Frank Mihály Fraknóy-ra magyarosította a nevét. 1911-től nyugdíjazásig Bács-Bodrog vármegye árvaszéki elnöke. Az 1920-ban Zomborból kiutasított tisztviselőket ő vezette Jánoshalmára.
- 63 Magyarország, XVI. évf. (1934) 206. sz. 6.
- 64 *Baja város idegenforgalmának az lenne egyik alapja, ha rövidesen megszerezné a város Zomborból II. Rákóczi Ferenc és Schweidel József szobrát*. In: Független Magyarság, XXXVIII. évf. (1938) 168. sz.. 1.
- 65 Uj Magyarság, VIII. évf. (1941) 150. sz. 4.
- 66 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 67 Budapesti Hírlap, LI. évf. (1931) 190. sz. 16.
- 68 Független Magyarság, XXIX. évf. (1929) 142. sz. 1.
- 69 Független Magyarság, XXXI. évf. (1931) 88. sz. 3.
- 70 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 71 Független Magyarság, XXXI. évf. (1931) 92. sz. 3.
- 72 Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva, Herceg János* – részlet. In: Élet és irodalom, XLIX. évf. (2005) 1. sz. 21.

A GHYCZY CSALÁD ÉS TORONTÁL VÁRMEGYE

FORGÁCS HAJNALKA

ABSTRACT

József Ghyczy (1756-1835), the first deputy governor of Komárom County, judge of the Seven-Person Chamber, parliamentary envoy, royal councillor, and magistrate of the Court of the Land of the Judiciary, was deputy governor of Torontál County from 21 March 1820 to 8 August 1825, and then de facto governor from 8 August 1825 until his death on 28 April 1835. The main events that took place in Torontál County during his term as Chief Bailiff were: the election of Sándor Kászonyi Deputy Bailiff and János Marczibányi Bailiff as Parliamentary Ambassadors for the National Assembly of 11 September 1825, the adoption of a decree on the dissemination of the Hungarian language, the election of Miksa Hertelendy and István Ivándai Karátsonyi as ambassadors for the National Assembly of 8 September 1830, the fight against the cholera epidemic was waged, the recruit reserve was established and a new fifth district was decided upon. In the private noble family library of Ignác Ghyczy (1799-1870), famous book collector and MP, nephew of József Ghyczy, there is a series of lexicons entitled 'Közhasznú esmeretek tára', of which the entry 'Torontál' in volume 12 of 1834 ends with the name of József Ghyczy, the Chief Bailiff. Ágoston Debreczeni Bárányi (1798-1849), notary of the royal table and lawyer, was appointed honorary deputy notary of Torontál County by József Ghyczy at the general assembly of October 1829. Parts of the Ghyczy collection are the volumes of Ágoston Bárányi entitled 'Torontálvármegye' hajdana' (The Past of the County of Torontál') (Budán [Buda] : A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1845) and 'Temesvármegye' emléke' (Memory of

County Temes') (Nagy-Becskereken [Nagy-Becskerek] : Pleitz Pál' betűivel, 1848). *Most of the periodicals in which Bárány's literary works and other writings appeared (Aurora, Felső Magyar-Országai Minerva, Hébe, Koszorú, Muzáron, Regélő, Tár-salkodó, Tudományos Gyűjtemény, Uránia) are also part of the Ghyczy collection.*

Kulcsszavak: Ghyczy család, Torontál vármegye, Ghyczy József, főispán, Ghyczy Ignác, Debreczeni Bárány Ágoston

BEVEZETÉS

A tanulmányban a Bánság és Torontál vármegye 18-19. századi nyelvi-kulturális összetettségére világítok rá. Ebben a multikulturális környezetben töltött be vezető hivatali szerepet Ghyczy József, Torontál vármegye főispánja. Az általa pártfogolt költő és helytörténész, akadémikus, Debreczeni Bárány Ágoston – miközben Ghyczy jóvoltából a hivatali pályán emelkedett – számos mű mellett elkészítette a Délvidék történetének első, magyar nyelvű monográfiáját. Két fő műve és számos, hírlapokban megjelent kisebb munkája megtalálható Ghyczy József unokaöccse, Ghyczy Ignác komáromi könyvgyűjtő, országgyűlési képviselő családi könyvtárában.

A BÁNSÁG ÉS TORONTÁL VÁRMEGYE A 18-19. SZÁZADBAN

A Bánság a 18. században Krassó-Szörény, Temes, Torontál és Arad vármegyéből állt. A régió soknyelvű, multikulturális¹, interkulturális és soketnikumú² volt. A 18. században a Bánság valódi olvasztótégellyé vált a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom határán. A határrégiók kivételével a megyék önálló adminisztrációval rendelkeztek.³ Torontál vármegye székhelye Nagybecskerek volt, az adminisztratív apparátus az államkincstár épületében működött.⁴ A hivatalnokok a Bánságból vagy Magyarországról érkeztek, magyarul vagy németül beszéltek.⁵ A megyei hivatalnokokat a prefektusok és alprefektusok képviselték, kinevezést a magyar királyi kancelláriától kaptak.⁶ Mária Terézia 1779. július 13-án alapította Torontál vármegyét.⁷ 1780 után, II. József alatt a tíz újonnan kialakított körzet között szerepelt Temesvár körzet, amely Krassót, Torontált és Bácsot foglalta magában. A kamara és a helyi tanács egyesítése után a jogi ügyeket a helyi tanács rendezte. A Bánság kamarai adminisztrációja a közügyek rendezésével foglalkozott. A bánsági adminisztráció kivételes helyzete annak volt köszönhető, hogy tíz adminisztratív kamarával rendelkezett, így nagyobb területű volt, és számos társadalompolitikai előnnyel rendelkezett. II. József halálát követően nyolc adminisztratív

kamara megszűnt (beolvadt), csupán a temesvári és a zombori maradt fenn. Temesvár és Zombor feladata volt, hogy a kormányzati központtól távol eső területeket irányítsa. Az állam viszonylagosan nagy területet kormányozott. A II. József által elrendelt népszámlálás adatai szerint Torontál vármegyében a nemesek száma 129, a hivatalnokok száma 62, a földbirtokos földművesek száma 16 943 fő, a földnélküli parasztok lélekszáma 15 610 fő volt.⁸ Torontál vármegye felekezeti arányairól a következő állapítható meg az 1774–1784-es népszámlálási adatok alapján: római katolikus vallású 46 019 fő, evangélikus és református 1500 fő, ortodox 103 000 fő, zsidó vallású 64 fő volt. Az 1779-es adminisztratív rendelkezések a római katolikus és a református magyar lakosságot északról délre telepítették.⁹ 1800 és 1950 között a Bánság a békés egymás mellett élés mintája volt, példaképpül szolgált a kölcsönös megértés, valamint az interetnikus és vallásközi kapcsolatok létesítése szempontjából.¹⁰ A 19. században a Bánság a prosperitás egyik fellegvára volt. 1800 körül Temesvár növekedési pályára állt. 1880 és 1914 között figyelemreméltó gazdasági fellendülés következett be a városban. A város a régió egyik legfontosabb ipari, kereskedelmi, pénzügyi és kulturális központja lett, amelyben multi- és interkulturális együttműködés zajlott, amelynek polgárai soknyelvűek voltak, ahol művészeti és irodalmi alkotások, tudományos és technikai innovációk születtek. Az 1718–1779, 1804–1840, 1849–1860 és 1880–1919 közötti időintervallumokban a Bánság prosperáló terület volt. A régió a kulturális-nyelvi-vallási sokszínűség tereként értelmezte magát.¹¹ Ezen időszakok egyikére, az 1804 és 1840 közötti intervallumra esett Ghyczy József torontáli közeleti pályája is.

GHYCZY JÓZSEF KÖZÉLETI PÁLYÁJA

A Ghyczy család több tagja viselt vezető hivatalt Nyitra és Komárom vármegyében.¹² Ghyczy József (Kisigmánd, 1756. március 9. – Pozsony, 1835. április 28.), Torontál vármegye főispánja Komárom vármegyei hivatali pályája a vármegyei archontológiából pontosan nyomon követhető. 1781. július 9. és 1786. május 8. között első aljegyző; 1790-ben első alispánjelölt; 1790. március 18. és 1794. április 29. között másodalispán; 1794. április 29. és 1806. október 8. között első alispán volt.¹³ Ekkor lemondott hivataláról¹⁴, mert a Hétszemélyes Tábla bírójává¹⁵, elnökévé¹⁶ nevezték ki. Szigeti István monográfiája szerint lemondása 1806. október 6-án történt meg.¹⁷ Több alkalommal volt Komárom vármegye országgyűlési követe (1792. március 28., 1796. október 25., 1802. március 31., 1805. szeptember 23.).¹⁸ 1811–1812-ben a Királyi Tábla országbírói, ítélmesteri és a királyi tanácsosi posztot is betöltötte.¹⁹

I. Ferenc király – Kisszántói Lányi József 1819-ben bekövetkezett halálát követően – 1820-ban Ghyczy Józsefet nevezte ki Torontál vármegye főispáni helytartójává. A rendek 1820. március 21-én tartották meg az ünnepélyes beiktatását.

A tisztújítást augusztus 1-re tűzték ki, azonban sok változás nem történt a tisztikar összetételében. Az első alispán Ittebei Kiss Antal, a helyettes alispán Kászonyi Sándor, a főjegyző Gyertyánffy Dávid, a főügyész Petrovits József, a főszolgabíró az újpécsi kerületben Karácson István, a nagybecskerekiben Hertelendy Ignác, a nagyszentmiklósi kerületben pedig Dellimanics György lett.²⁰

ESEMÉNYEK GHYCZY JÓZSEF TORONTÁLI FŐISPÁNI HELYTARTÓSÁGA ALATT

Borovszky Samu összefoglalása²¹ szerint az itáliai forradalmi mozgalmak sikeres elnyomása az udvart elbizakodottsággal töltötte el, ezért elrendelte az újoncozást. Ez a rendelkezés elégedetlenséget szült az országban. Az 1821. április 4-i királyi leirat elrendelte, hogy „1813-ban a magyar ezredek pótlására kívánt 60 000, majd az 1815-ben kívánt 30 000 újoncból a még hiányzó jutalék kiállítassék”²². E rendelet végrehajtása szinte minden vármegyében akadályokba ütközött. A rendeletet Torontál vármegyében a május 22-i közgyűlésen tárgyalták első alkalommal. A karok és rendek feliratban igyekeztek meggyőzni az udvart a rendelet törvénytelen mivoltáról, a felíratra érkezett válasz tárgyalásakor azonban már nem kívántak ellenkezni az abban foglaltakkal. Nagybecskereket és Nagyszentmiklóst jelölték ki az újoncozás helyeként.

A bécsi birodalmi kormány 1821. augusztus 13-án Perzenburgban kibocsáttatott a királlyal egy másik rendeletet is, amely szerint az adó november 1-től csak pengőben fizetendő. Az adóügyi leiratot az 1822. november 15-i közgyűlésen tárgyalták. A rendek feliratban kérték a rendelet végrehajtásának elhalasztását, majd alávetették magukat a rendeletben előírtaknak. A kormánynak mindazonáltal jelentős megyei ellenállással kellett szembenéznie mind az újoncok kiállítása, mind pedig az adóra vonatkozó leirat teljesítése tekintetében,²³ a megyék ugyanis 1820 és 1823 között „sorozatosan szegültek ellene a rendeleteknek.”²⁴

GHYCZY JÓZSEF FŐISPÁNSÁGA

A király 1825. augusztus 8-án, a vármegyei közgyűlés ülésén felolvasott rendelete alapján valóságos főispánná nevezték ki Ghyczy Józsefet. Ghyczy József főispánsága alatt számos jelentős esemény zajlott le Torontál vármegyében.

Ghyczy József valóságos főispánná való kinevezését követően, az 1825. augusztus 8-án tartott közgyűlésen, az 1825. szeptember 11-re hirdetett országgyűlésre követték választották Kászonyi Sándor alispánt és Marczibányi János táblabíró.²⁵

Torontál vármegye a magyar nyelvnek a vármegyében való terjesztése ügyében az 1830. december 6-i közgyűlésből bizottságot állított ki. A bizottság az 1831. október

13-i közgyűlésen mutatta be javaslatát. A javaslatot elfogadták, és elrendelték közhírré tételét. A határozat kimondta, hogy tisztikarnak magyar nyelven kell működnie. A polgári és büntető pereket magyar nyelven kell megkezdeni és befejezni. Megtiltották a nem magyar nyelvű beadványok elfogadását. Magyar nyelvet nem beszélő személy nem viselhetett közhivatalt. A magyar nyelvet nem beszélő jegyzőknek, hivatalvesztés terhe mellett, három év alatt el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet, ám addig is kötelesek voltak magyar nyelvet ismerő segédet alkalmazni maguk mellett. A magyar nyelvet nem beszélő mesterlegényeket nem vehették fel céhbe addig, amíg meg nem tanulták a nyelvet. A határozat révén a magyar nyelv vezető szerephez jutott a soknyelvű régióban. A javaslatot Debreczeni Bárány Ágoston szövegezte meg.²⁶ A határozat elfogadását e szavakkal ünnepelte a *Tudományos Gyűjteményben*: „A' lelkesedés, melly a' nemes kebleknek tulajdona, végre kitöré zárait. Hála ér'tte! e' kies Megye, e' magyarkánán, Törvényszékein is hallatja már a' nemzeti nyelvet.”²⁷, majd ezt követően közölte a határozat szövegét. A következő évben is reményteljes várakozással figyelte a magyar nyelv kiterjesztése ügyének előrehaladását: „Szép reménnyel biztat – a' sok gát mellett is – Torontálban, haladása a' nemzetesedésnek, 's óriási lépésnek lehet mondani azt itt, hol 7-8 esztendő előtt, lappangva 's bújdoskolva keres rokon-ajkat a' Magyar. A' megye' határozása a' magyar nyelv' ügyében [...] 's a' vármegye' lelkes tisztviselőjinek tántoríthatlan elhatározottsága, illy rövid időszak alatt is, a' tiszti tollat nemesebbé, hatóbbá 's kedvesebbé varázsolja, 's egyenlő folyamatot kezd szülni a' hivatalos írások foglalatai között.”²⁸

Az 1830. szeptember 8-iki országgyűlésre Torontál vármegye követte választotta Hertelendy Miksát és Ivándai Karátsonyi Istvánt. 1830. szeptember 28-án Pozsonyban magyar királlyá koronázták V. Ferdinándot.²⁹ Ezen az országgyűlésen határozták meg a vármegyékre kivetendő adó és újoncjutalék mértékét.³⁰ Torontál vármegyére 1010 újonc jutott. A vármegyei porták számát 47-ben és 48-ban állapították meg.

Torontál vármegye is küzdelmet folytatott az országos kolerajárvány ellen. Bizottságot állítottak ki az óvintézkedések megtétele céljából, ám a járvány minden erőfeszítés ellenére terjedésnek indult. Kezdetben a Tisza melletti falvakban jelent meg, majd az egész vármegyében elharapózott. 1831 első felében már csillapodott a járvány.³¹

Az 1831. október 10-i közgyűlésen – még Ghyczy József főispánsága alatt – a vármegyei karok és rendek új, ötödik járás felállítását határozták el. A törökbecsei járás megalakítása azonban már Hertelendy Ignác főispánsága alá esett, aki 1835-től látta el a főispáni tisztséget, 1835 és 1839 között helyettes főispánként³². Ünnepléses főispáni beiktatása az 1839. május 13-i közgyűlésen történt meg.

Ghyczy József unokaöccse, Ghyczy Ignác (1799–1870) híres komáromi könyvgyűjtő, országgyűlési képviselő XVIII-XIX. századi nemesi családi magánkönyvtárában megtalálható a *Közhasznu esmeretek tára* című lexikonsorozat,

amelynek 1834. évi 12. kötetében³³ a „Torontál” szócikk Ghyczy József nevének említésével zárul: „Főispánja ghyczi, assa- és ablancz-kürthi Ghyczy József ur Eó Mélt.”³⁴

DEBRECZENI BÁRÁNY ÁGOSTON GHYCZY JÓZSEFTŐL KAPOTT KINEVEZÉSEI

Ghyczy József, Torontál vármegye főispánja nevezte ki Debreczeni Bárány Ágoston királyi táblai jegyzőt, ügyvédet Torontál vármegye tiszteletbeli aljegyzővé az 1829. évi októberi közgyűlésen.

„Torontálmegeye élén 1829-ben *Ghéczi Ghiczy József* (de Assa, Ablancz és Kürth) főispán, kir. tanácsos és hétszemélyes táblai ülnök állott. Nagyon kedvelt főispán volt. [...] Azonban az arisztokrata nábobok megyéjében Ghiczy főispánnak sem sikerült többet keresztülvinnie a még idegennek tekintett Bárány érdekében, mint hogy az 1829-ik évi őszi közgyűlésen tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki őt. Torontálban már ez is kitüntetésszámba ment, melyre csak a megye előkelő nemzetségeinek fiai érdemesítették. Mutatja az 1828-ik évi aug. 25-iki eset, midőn Ghiczy főispán a hatalmas Csekonics József generálisnak fiát, Csekonics Jánost is csak Torontálmegeye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki. Az előkelő családok fiai közönségesen ezzel az állással kezdték megyei szereplésüket. Bárány köszönettel fogadta a kinevezést. Örült, hogy a megye szolgálatába fölveték.”³⁵

Torontál vármegye aljegyzőjeként Debreczeni Bárány az első jegyzőkönyvet 1830. április 26-án készítette el és írta alá. Mivel azonban – Torontál vármegyén kívülről érkezettként – a hivatali ranglétrán nem tudott volna tovább jutni, Ghyczy József áthelyezte őt a vármegyei ügyészséghez. Bárány ekkor megújult lelkesedéssel adta át magát ismét a szépirodalom művelésének.³⁶

Az 1831. április 13-i közgyűlés a nagybecskereki járásba alszolgabírónak jelölte Bárány Ágostont, ám nem választották meg. Ghyczy József főispáni minőségében és jogkörére hivatkozva ekkor „becsületből való alügyésznek”³⁷ nevezte ki Bárányt.

DEBRECZENI BÁRÁNY ÁGOSTON PÁLYAKÉPE

Debreczeni Bárány Ágoston (Miskolc, 1798. december 29.-Makó, 1849. április 11.) ügyvéd, Torontál vármegye levéltárnoka és a Magyar Tudós Társaság levelező tagja volt. Jogi tanulmányait 1817-ben fejezte be Egerben. 1818-1819-ben joggyakornok volt.³⁸ 1819-ben, Borsodban esküdt lett.³⁹ 1820-ban Pesten királyi táblai jegyzőnek esküdött fel. 1821-ben ügyvéd lett Pesten. Kazinczy Ferenc hatására, akivel levelezésben állt, kezdett el szépirodalommal foglalkozni, ám ő a költészet helyett a történeti kutatásokra buzdította. Eleinte a költészetben, majd az életrajzírásban

próbálta ki tehetségét. Sokféle műfajjal kísérletezett. Eleinte melankolikus verseket írt az *Aurorába* (1824–1826), valamint a korabeli szépirodalmi almanachokba és folyóiratokba.⁴⁰ Közleményei megjelentek a *Hébében* (1825–1826), a *Koszorúban* (1831), illetve más zsebkönyvekben és folyóiratokban. Elbeszélései az *Urániában* (1829) és a *Társalkodóban* (1837) jelentek meg. Novellái, útirajzai, történeti kutatáson nem alapuló, hazafias lelkesítés céljából⁴¹ írt életrajzai és történeti tanulmányai a *Felső Magyar-Országi Minervában* (1825–1832, 1835–1836), a *Társalkodóban* (1833, 1835–1836) és a *Tudományos Gyűjteményben* (1827, 1833) láttak napvilágot. Útirajzai *Vándorpályám* címmel a *Társalkodóban* (1833, 1835) jelentek meg. 1825 tavaszán Torontálba költözött, ahol Bégaszentgyörgyre, uradalmi ügyész unokabátyjához, Bárány Antalhoz ment uradalmi ügyészsegédnek. *Bege-Szent-György leírása*⁴² Bárány Ágoston első helytörténeti munkája.⁴³ Ezen a helyen kezdte a német nyelv tanulását, valamint színművet és regényt fordított. Karácsonyi Lázár beodrai birtokán dolgozott uradalmi ügyészként. 1828-ban Bánlakon az uradalmi levéltár lajstromozásával foglalkozott. 1829 októberében Ghyczy József kinevezésére Torontál megye tiszteletbeli aljegyzője lett. 1831 októberében Torontál vármegye levéltárnokává nevezték ki. Ebben az időben figyelme a dél-magyarországi vármegyék történetére irányult, valamint számos történeti értekezése is megjelent a *Felső Magyar-Országi Minervában*, a *Társalkodóban* és a *Tudományos Gyűjteményben*.⁴⁴ E kinevezést követően készítette el a déli, délkeleti vármegyék helytörténeti leírásait. Bárány Ágoston a Délvidék első helytörténésze, „[...] a Délvidéknek első magyar monografusa”⁴⁵ volt. Debreczeni Bárány „nevéhez fűződik az első tudományos szintű délvidéki történetírás.”⁴⁶ Munkáit korának romantikus történelem-szemlélete hatotta át. A Torontál vármegyei közgyűlés 1836-ban a vármegye táblabírájává választotta.⁴⁷ A Magyar Tudós Társaság 1836. szeptember 10-én választotta levelező tagjai közé. 1849-ben helyettes alispánná nevezték ki. 1849-ben a szerb támadás miatt menekülni kényszerült a vármegyéből. 1849. április 11-én Makón hunyt el. Az Akadémián halála után három évvel, 1852. április 3-án Toldy Ferenc tartott felette emlékbeszédet. Beszédében a következő szavakkal méltatta Bárányt: „Ő, ki annyi hazafinak emlékezetét költötte fel ’s igyekezett dicsőíteni életrajzai által, megérdemli, hogy az övé mellett is részvételt késsünk. [...] Bárány, szerény polgári állása’ dacára is nem csekély tényezője volt a’ magyar ügyeknek egy hajdan magyar, de török és rác pusztítások által elhanyaglott és idegen telepekkel megrakott megyében; nem volt az a’ nemzeti érdek, melyet ő ott lelkesen, ’s nem csak, de sikeresen is, ne pártolt volna.”⁴⁸

Fő műve a *Torontálvármegye’ hajdana* (Budán [Buda] : A’ Magyar Kir. Egyetem’ betűivel, 1845) és a *Temesvármegye’ emléke* (Nagy-Becskereken [Nagy-Becskerek] : Pleitz Pál betűivel, 1848). A *Torontálvármegye’ hajdana* Bárány első önálló kötete, és „az első történelmi mű, mely a délvidék multját magyar nyelven tárgyalja.”⁴⁹

A *Torontál vármegye' hajdana* megjelenése előtt Bárány Ágoston több tanulmányt írt Torontál vármegye témakörében, melyek egy része megjelent, más részük pedig kéziratban maradt, és elveszett vagy elkallódott.

Pleitz Ferenc Pál 1846-ban létrehozott⁵⁰ nagybecskereki nyomdája, amely 1847-ben kapott nyomdai szabadalmat⁵¹, a *Temesvármegye' emléke* című kötetel kezdte meg igen jelentős könyvkiadói tevékenységét.⁵² Ezt cáfolja Németh Ferenc tanulmánya, amely szerint ez a kötet a kiadó harmadik terméke volt.⁵³ Bárány e könyvvel célt és irányt jelölt ki a kiadóház tevékenysége számára a történelem tárgykör és a magyar nyelv tekintetében.⁵⁴ Bárány volt a nyomda első magyar korrektora.⁵⁵

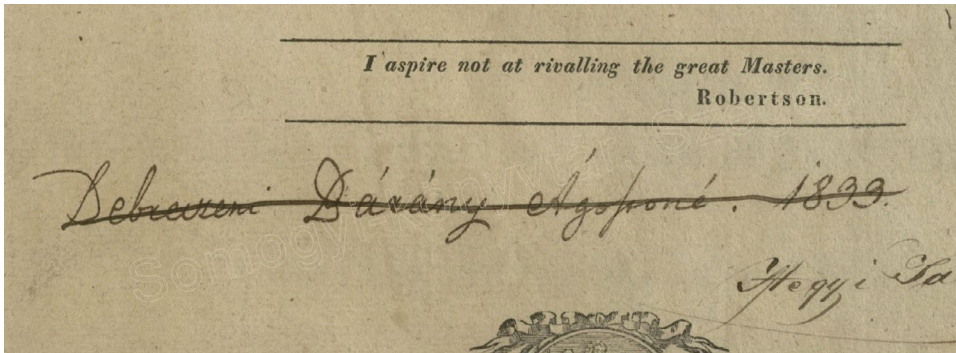
A *Torontál vármegye' hajdana* és a *Temesvármegye' emléke* című művek „kölcsonösen kiegészítik egymást”⁵⁶. A művekben sok visszautalás, ismétlés, tartalmi és szerkezeti hasonlóság ismerhető fel. A felhasznált források jelentős része is megfigyelhető. Ellentmondás nem fedezhető fel a két mű között. Szentkláray lelkiismeretes történelmi munkáknak tartotta ezeket a műveket.⁵⁷ E munkák – noha módszer-tanukban, a forráskritika hiánya miatt, elmaradnak a kortárs magyar történetírás színvonalától – jelentősége abban áll, hogy elsőként helyezték el Dél-Magyarországot a magyar nemzeti történelem keretei között.⁵⁸ Debreczeni Bárány délvidéki helytörténelmi munkássága a nemes ifjak hazafias honismereti mozgalmába tagozódott be, „szándékai összecsengtek a magyar reformkor fiataljainak hon- és népismereti törekvéseivel.”⁵⁹

Bárány több megyetörténete kéziratban maradt. A fent említett, Torontál vármegye történetét leíró munkái mellett a *Keve vármegye emléke* (1846), a *Bodrog vármegye az előkorban* (1846), a *Csanád vármegye hajdana* (1847), a *Krassó s Haram vármegyék és a Szörényi Bánság* (1847), valamint a *Bács vármegye az őskorban* (1847) című kéziratok helye máig ismeretlen.⁶⁰ A *Keve vármegye emléke* és a *Bodrog vármegye az előkorban* című művekkel 1846-ban sikertelenül pályázott az Akadémiánál.⁶¹ A *Bács vármegye az őskorban*-nal 1847-ben pályázott a Magyar Tudományos Akadémiánál.⁶²

Debreczeni Bárány Ágoston délvidéki kutatásaival kapcsolatban meg kell említeni, hogy azok a történettudományon kívül más irányokba is elágaztak. Erdélyi János felkérésére több, mint ötven délvidéki népdalt és mūdalt gyűjtött össze. 1846. júniusi gyűjtése az Erdélyi János által szerkesztett *Magyar népköltési gyűjteményben* (Pest: Beime J. Ny., 1846–1848) látott napvilágot. E tevékenysége miatt nevezhetjük az „első torontáli néprajzkutató”⁶³-nak. Németh Ferenc tanulmányában a Délvidék első színikritikusának tartotta Bárányt, mivel tudomása szerint ő írta az első délvidéki színikritikákat.⁶⁴

DEBRECZENI BÁRÁNY ÁGOSTON TULAJDONBEJEGYZÉSEI

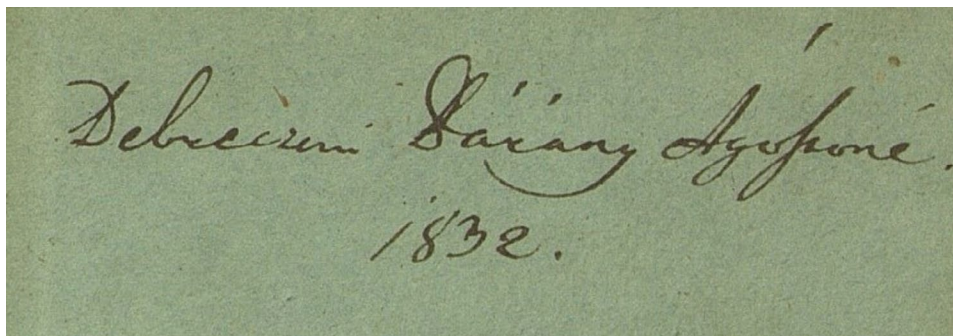
A jelenleg elérhető adatbázisok szerint Debreczeni Bárány Ágoston kézírásos possessorbejegyzése két kötetben található meg. A *Magyar ország történetei időszaki táblákban : világsítva a világnak egykorú történeteivel és a magyar királyi háznak nemzeti lajstromival* / szerk. Petrovits Fridrik Kerestély című kötetben (Pesten [Pest]: nyomtatott Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató-intézetében, 1830) ez olvasható: „Debreczeni Bárány Ágostoné. 1833.” (1. kép) A könyvet a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban őrzik. A Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa e művéért nevezte ki Petrovics Frigyes Keresztélyt (1799–1836) „a történetírási osztály első rendes tagjává”⁶⁵ 1830. november 17-én⁶⁶. Bárány Ágoston számára fontos lehetett történész elődjének fő műve, ám a *Torontálvármegye’ hajdanában* és a *Temesvármegye’ emlékében* nem hivatkozott rá.

1. kép: Debreczeni Bárány Ágoston tulajdonbejegyzése

(forrás: http://pex.sk-szeged.hu/nevek/barany_agoston.html, letöltés: 2025. január 17.)

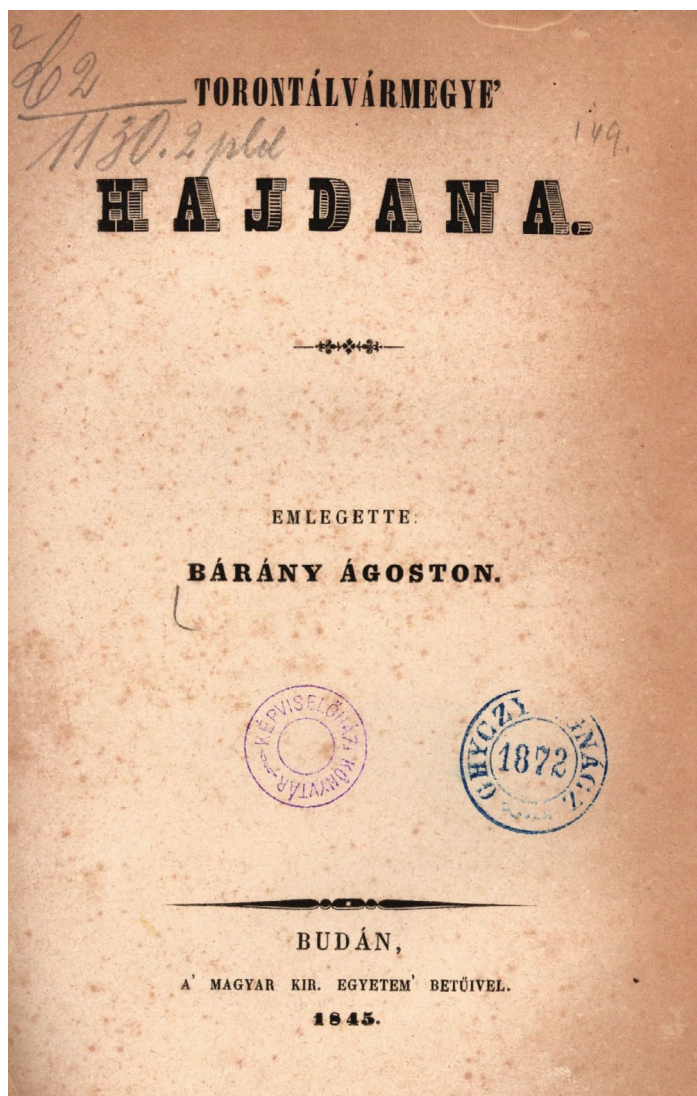
Az *Uránia : MDCCCXXXII : ötödik évi folyamat* ([Esztergom] : Beimel József, [1831?]) kötetének előzéklapján a következő tulajdonosi bejegyzés található: „Debreczeni Bárány Ágostoné. 1832.” (2. kép). A kötetet a győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Kisfaludy Károly Könyvtárában őrzik. Azért lehetett fontos Bárány számára ez a füzet, mert ebben látott napvilágot *Csalatás* című epigrammája.⁶⁷ Az *Urániában* több verse és egyéb írása is megjelent.

2. kép: Debreczeni Bárány Ágoston tulajdonbejegyzése
(forrás: Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Kiszfaludy Károly Könyvtára)

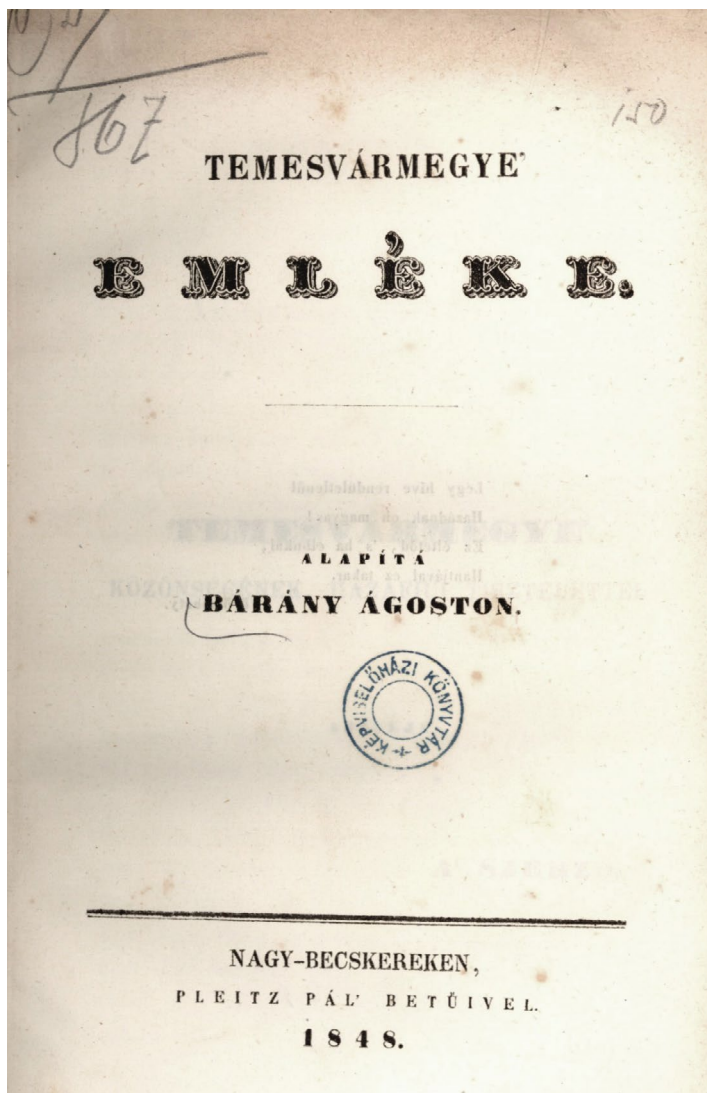
DEBRECZENI BÁRÁNY ÁGOSTON MŰVEI A GHYCZY-GYŰJTEMÉNYBEN

Az Országgyűlési Könyvtár Ghyczy-gyűjteményének részét képezi Bárány Ágoston két fő műve: a *Torontálvármegye' hajdana* és a *Temesvármegye' emléke*. A *Torontálvármegye' hajdana* (Budán [Buda]: A Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1845) kézírásos possessorbejegyzést nem tartalmaz. Margináliák: sorszéli, kék ceruzás jelölések találhatók benne, egy kéztől. A címlap rectóján található a Ghyczy Ignác 1872 körpecsét és a Képviselőházi Könyvtár körpecsétje (3. kép).

3. kép: Debreczeni Bárány Ágoston *Torontálvármegye' hajdana* című kötetének címlapja
(forrás: Országgyűlési Könyvtár)

A *Temesvármegye' emléke* (Nagy-Becskereken [Nagy-Becskerek] : Pleitz Pál' betűivel, 1848) sem kézírásos possessorbejegyzést, sem pedig margináliát nem tartalmaz. A címlap rectóján található a Képviselőházi Könyvtár körpecsét, a 63. oldal lapjának verzóján található a Ghyczy Ignác 1872 körpecsét. (4. kép)

4. kép: Debreczeni Bárány Ágoston *Temesvármegye' emléke* című kötetének címlapja
(forrás: Országgyűlési Könyvtár)

Mindkét kötet félbőr kötésben van. A köteteket feltehetően az előléptetésekért hálás Bárány Ágoston ajándékozta Ghyczy Józsefnek, akinek köszönhetően a két kötet a családi könyvtárba kerülhetett. A *Torontálvármegye' hajdana* című mű megjelenését József főherceg is támogatta.⁶⁸ Ghyczy Ignác 1849 őszétől 1864-es nyugdíjba vonulásáig István és József főherceg gazdaságait vezette⁶⁹, így akár munkaadójától is kaphatta a kötetet.

Azok a periodikumok, amelyekben Bárány szépirodalmi művei és egyéb írásai láttak napvilágot – *Aurora*⁷⁰, *Felső Magyar-Országi Minerva*⁷¹, *Hébe*, *Koszorú*⁷², *Muzáron*⁷³, *Regélő*⁷⁴, *Társalkodó*⁷⁵, *Tudományos Gyűjtemény*⁷⁶, *Uránia* –, néhány kivételtől eltekintve szintén a Ghyczy-gyűjtemény részét alkotják.

ÖSSZEGZÉS

Ghyczy József pályája némiképp eltért a Ghyczy családban megszokottól. Komárom vármegyei indulását követően Torontál vármegye főispánja lett. Főispánsága alatt pártfogolta és különféle közigazgatási pozíciókba emelte a sokoldalú tehetséget, Debreczeni Bárány Ágostont, aki hivatali pályáján a helyettes alispánságig jutott. Bárány Ágoston széles körű érdeklődésének köszönhetően ügyvéd, költő, levéltáros, helytörténész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Két fő műve, a *Torontálvármegye' hajdana* és a *Temesvármegye' emléke* megtalálható Ghyczy Ignác, Ghyczy József unokaöccse nemesi családi magánkönyvtárában. Feltehetően a Ghyczy József által támogatott szerző ajándékozta azokat pártfogójának, és a munkák Ghyczy József által kerülhettek a családi könyvtárba. Azok a hírlapok, amelyekben Debreczeni Bárány Ágoston különféle írásai megjelentek, nagy többségben szintén a Ghyczy-gyűjtemény részét képezik.

JEGYZETEK

- 1 *The Banat of Timisoara. A European melting pot.* Ed. by Neumann, Victor. London, 2019. 68., 77–78. (a továbbiakban: Neumann 2019.)
- 2 Neumann, Victor: *Multicultural identities in a Europe of regions: The case of Banat county, Discussion papers 34.* Budapest, 1996. [1.] (a továbbiakban: Neumann 1996.)
- 3 Neumann 2019. 71., 84.
- 4 Uo.
- 5 Neumann 2019. 85.
- 6 Neumann 2019. 71., 85.
- 7 Neumann 2019. 85.
- 8 Neumann 2019. 93–94.
- 9 Neumann 2019. 97.
- 10 Neumann 1996. 2.
- 11 Neumann, Victor: *Das Banat und sein kulturelles Erbe.* In: *Das Temeswarer Banat: Eine europäische Regionalgeschichte.* Szerk. Neumann, Victor. [1]–16. Berlin – Boston, 2023. 2. <https://doi.org/10.1515/9783111010960-004> (Megtekintés: 2025. január 17.)
- 12 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Negyedik kötet.* Pest, 1858. 401.; Rybár Olivér: *Kiegészítések a Cholnoky család történetéhez – Cholnoky Jenő anyai ági rokonsága.* In: *Veszprémi Szemle* 25. 3. sz. (2023) 59.
- 13 Bognár Péter – Schmidt Mayer Richárd – Stegmayer Máté: *Komárom vármegye archontológiája (1713–1849). Fejezetek Komárom vármegye múltjából I.* Tata, 2024. 164. (a továbbiakban: Bognár – Schmidt Mayer – Stegmayer 2024.)
- 14 Szigeti István: *Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás.* In: *Limes*, 13. 1. sz. (2000) 86.
- 15 Szigeti István: *„Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”: Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888).* Budapest, 2012. 18. (a továbbiakban: Szigeti, 2012.)
- 16 Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monografiája: A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája: Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Hasonmás kiadás.* Budapest, 2018. 499.
- 17 Szigeti 2012. 19.
- 18 Bognár – Schmidt Mayer – Stegmayer 2024. 164.
- 19 Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja: 1825–1848. 1. kötet.* Budapest, 2011. 192.; Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja: 1790–1812. 1. kötet.* Budapest, 2019. 690.
- 20 Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monografiája: A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája: Torontál vármegye. Hasonmás kiadás.* Budapest, 2018. 451. (a továbbiakban: Borovszky 2018.)
- 21 Borovszky 2018. 451–452.
- 22 Borovszky 2018. 51.
- 23 Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon: 1608–1918.* Budapest, 2008. 207.
- 24 Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). A magyar országgyűlések története.* Budapest, 2019. 408.

- 25 Borovszky 2018. 452., 476.
- 26 Szentkláray Jenő: *Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái: Emlékezés Dél-Magyarország első történetírójáról. Értekezések a történeti tudományok köréből.* XXIII. kötet VIII. sz. Budapest, 1914. 36. (a továbbiakban: Szentkláray 1914.)
- 27 Debreczeni Bárány Ágoston: *Nemzeti haladás.* In: Tudományos Gyűjtemény, 15. 4. sz. (1831) 124.
- 28 Bárány Ágoston: „N. becskereki levéltöredék (a magyar nemzetiségről. Aug. 8kán 1832.)”. In: Társalkodó, 67. sz. (1832) [265].
- 29 Az eseményről részletesen: Soós István: *Királykoronázás Pozsonyban 1830. szeptember 28-án. Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén.* Szerk. Soós István. In: Magyar történelmi emlékek. Értekezések = Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes. Budapest, 2017. 37–103.
- 30 Mérei Gyula (főszerk) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848.* 2. kötet. Budapest, 1983. 672.
- 31 Gyémánt Richárd: *Torontál vármegye „első emberei” – a reformkorban és annak hajnalán (1807–1849).* In: Aracs, XVIII. 1. sz. (2018) 85. (a továbbiakban: Gyémánt 2018.)
- 32 Gyémánt 2018. 85.
- 33 Országgyűlési Könyvtár. raktári jelzet: A2/47:b/12 (a továbbiakban: OGYK)
- 34 [s.n.]: „*Torontál*”. In: Közhasznú esmeretek tára: A Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. Tizenkettedik kötet. 110. Pesten, 1834. 110.
- 35 Szentkláray 1914. 31.
- 36 Szentkláray 1914. 32.
- 37 Szentkláray 1914. 35.
- 38 M. L. [Markó László]: „*Bárány Ágoston*”. In: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002. I. kötet. Szerk. Beck Mihály et al. Budapest, 2003. 93.
- 39 [s.n.]: „*Bárány Ágoston*”. In: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest, 1891. 545–546.
- 40 [s.n.]: „*Bárány Ágoston*”. In: Új magyar életrajzi lexikon I. Főszerkesztő: Markó László. [Budapest], 2001. 403.
- 41 [s.n.]: „*Bárány Ágoston*”. In: Magyar életrajzi lexikon. Első kötet. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967. 111.
- 42 Felső Magyar-Országi Minerva, 3. negyed. 8. füzet. (1826). 816–823.
- 43 Németh Ferenc: *Bárány Ágoston – egy reneszánsz lélek a reformkori Torontálban (1798–1849).* In: Évkönyv, 2009 (2009. május 15. – 2010. május 14.). 105–113. Bajmok, 2010. 109. (a továbbiakban: Németh 2010.)
- 44 Borovszky 2018. 268.
- 45 Borovszky 2018. 493.
- 46 Gruber Enikő: *Mi is az a Délvidék?* In: Létünk, 40. 1. sz. (2010) 167.
- 47 Szentkláray 1914. 46.
- 48 Toldy Ferenc: „*Kis gyűlés, apr 3. 1852. (A' történettudományi osztály' részére). Toldy Ferenc titoknok Bárány Ágoston történeti osztályi lt' emlékeztét olvasta*”. In: Magyar Academiai Értesítő, XII., III. sz. (1852) [183], 186.
- 49 Szentkláray 1914. 54.
- 50 [s.n.]: „*Pleitz Ferencz Pál*”. In: Nyomdászati enciklopédia: Az összes grafikai tudományok ismerettára. Szerk. Pusztai Ferenc. Budapest, 1902. 326.
- 51 Novák László: *A nyomdászat története: V. könyv: 1801–1867.* Grafikai művészetek könyvtára XI. Budapest, 1928. 67.
- 52 „*Bárány Ágoston*”. In: Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz: Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. I. Újvidék, 2002. 78–79.
- 53 Németh Ferenc: *A nyomdászat kezdetei Bánátban.* In: Híd, 59. 6. sz. (1995) 359.

- 54 Lőrincz Péter: *A Pleitz család kiadói tevékenysége*. In: *Hid*, 40. 7–8. sz. (1976) 931.
- 55 Németh 2010. 113.
- 56 Németh 2010. 110.
- 57 Szentkláray 1914. 77.; -ch -e. [LUKINICH Imre]: *Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái*. In: *Századok*, 50. 9–10. sz. (1916) 661.
- 58 Varga Bálint: *Nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánsági történetírás a hosszú 19. században*. In: *Korall*, 16. 62. sz. (2015) 157.
- 59 Mák Ferenc: *Kalapis Zoltán és a szellemi honvédelem (IV.)*. In: *Létünk*, 38. 1. sz. (2008) 87.
- 60 Szentkláray 1914. 105.
- 61 Szentkláray 1914. 55.
- 62 Szentkláray 1914. 58.
- 63 Németh 2010. 113.
- 64 Uo.
- 65 B. A. [BALLAGI Aladár]: „*P. Frigyes*”. In: *A Pallas nagy lexikona*. XIII. kötet. Budapest, 1896. 1023.
- 66 M. L. [MARKÓ László]: „*Petrovics Frigyes, Keresztély*”. In: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. I. kötet. Szerk. Beck Mihály et al. Budapest, 2003. 1003.
- 67 Bárány Ágoston: *Csalatás*. In: *Uránia*, 5. (1832) 78.
- 68 Bárány Ágoston: *Torontálvármegye' hajdana*. Budán, A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1845. III.
- 69 BLS. [BALÁS Árpád]: „*Ghyczy Ignác*”. In: *A Pallas nagy lexikona*. VIII. kötet. Budapest, 1894. 10–11.; [s.n.]: „*Ghyczy Ignác*”. In: *Magyar életrajzi lexikon*. Első kötet. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967. 595–596.; [s.n.]: „*Ghyczy Ignác*”. In: *Új magyar életrajzi lexikon*. II. Főszerkesztő: Markó László. Budapest, 2001. 1011.; [s.n.]: „*Ghyczy Ignác*”. In: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. III. kötet. Budapest, 1894. 1200–1201.
- 70 OGYK raktári jelzet: A4/9607
- 71 OGYK raktári jelzet: A4/2394
- 72 OGYK raktári jelzet: A4/2359
- 73 OGYK raktári jelzet: A4/2368
- 74 OGYK raktári jelzet: A4/2354
- 75 OGYK raktári jelzet: A4/2456
- 76 OGYK raktári jelzet: A4/2347

A DÉLVIDÉKI MAGYAR SAJTÓ AZ 1941-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS VIHARÁBAN

FORRÓ LAJOS

ABSTRACT

During the change of the Empire in 1941, the Hungarian-language press in the South of the region underwent a major transformation. The strict censorship of the Yugoslav state policy after World War I and the banning of Hungarian newspapers limited the development of the press for a long time, but by the end of the 1930s the number of Hungarian newspapers began to increase again. During the change of empire, the local press celebrated the arrival of the Hungarian army, and newspapers continued to operate under new names and with changed content. Although the Hungarian press regained its strength, it became a tool of war propaganda and the independence of journalism continued to decline. This paper analyses the changes in the role of the press and the impact of the political environment during this period.

Kulcsszavak: Délvidék, Jugoszlávia, impériumváltás, cenzúra, sajtó

BEVEZETÉS

A Jugoszláviában megjelenő magyar lapok száma a két világháború között változó. A nehéz, de reményteli indulást követően a magyar nyelvű újságokat sorra érik a retorziók. Az 1929-es királyi diktatúra és az ahhoz párosuló rendeletek – előzetes cenzúra, a belgrádi sajtóiroda híryanagának kötelező közlése – nehéz helyzetbe hozza a délvidéki magyar nyelvű lapokat. Tovább rontott a helyzeten az 1934-es

marseille-i merénylet¹ és az azt követő hűvös magyar-jugoszláv viszony. 1934-ig, igaz hogy cenzúrázva, de be lehetett vinni magyarországi lapokat Jugoszláviába, ezt a merénylet után egy belügyminisztériumi rendelet megtiltotta. 1935-ben némileg enyhítettek a tiltáson, és turisztikai okokból a tengerpartra beengedtek néhány újságot, majd 1936-ban a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* bevitelét is engedélyezték.²

Maga a jugoszláv hozzáállás nyilván bénítóan hatott a lapok fejlődésére, de a magyar sajtó kitiltásával a jugoszláv hatóság pont az ellenkező hatást érte el, mint amit szeretett volna. A magyar nyelvű sajtó hiánya a későbbiek során ösztönzőnek bizonyult a lapindításra. Természetesen ehhez hozzájárult a magyar-jugoszláv kapcsolatok javuló tendenciája is.

Egy 1935-ös elemzés szerint az elcsatolt részek közül a Délvidék volt a legrosszabb helyzetben a magyar nyelvű sajtót illetően. Kertész János cikkében mindösszesen 20-ban állapítja meg a napilapok és az időszakos kiadványok számát. Ezek: *Alföld* – Szabadka, *Híd* – Szabadka, *Híradó* – Nagybecskerek, *Hírnök* – Szabadka, *Hitélet* – Mozsor, *Jugoszlávia Magyar Újság* – Szabadka, *Katholikus Hitélet* – Magyarakanizsa, *Kulai járás* – Kula, *A Munka* – Szabadka, *Muravidék* – Muraszombat, *Napló* – Szabadka, *Reggeli Újság* – Újvidék, *Straibecseji járás* – Óbecse, *Tiszavidék* – Óbecse, *A Szív Újság* – Magyarakanizsa, *Tiszavidék* – Magyarakanizsa, *Topola és Vidéke* – Topolya, *Új Hírek* – Zombor, *Zentai Friss Újság* – Zenta, *Zentai Újság* – Zenta.³ Meg kell állapítanunk, hogy a felsorolás nem teljes, jó néhány újság hiányzik belőle, például az 1932-ben indult *Kalangya*, mint a Délvidék meghatározó irodalmi lapja. Minde mellett az is igaz, hogy az 1941-es impériumváltást megelőző években működő délvidéki lapok alapításának száma 1937 után ugrik meg látványosan. Olyannyira, hogy 1939-ben 44⁴, más forrás szerint 45⁵ lap volt a Délvidéken. Némi átfedés és különbség ellenére itt Bolgár László összeállítását közöljük ábécé-sorrendben: *Adventhírnök* – Belgrád, *A Kereszt* – Szabadka, *Alföld* – Szabadka, *A Munka* – Szabadka, *A Nép* – Újvidék, *A Szív Újság* – Magyarakanizsa, *A Tűzoltó* – Gombos, *Állattenyésztő és Mezőgazdaság* – Zombor, *Bačka Topola és vidéke* – Bácsstopolya, *Élőt és Egészség* – Belgrád, *Friss Újság* – Becskerek, *Gazda Újság* – Becskerek, *Grimasz* – Szabadka, *Gyermekvilág* – Nagyikikinda, *Harangszó* – Újvidék, *Háztulajdonosok lapja* – Újvidék, *Híd* – Szabadka, *Híradó* – Becskerek, *Hírnök* – Péterréve, *Horgos és Vidéke* – Horgos, *Ifjúság* – Becskerek, *Jugoszláviai Méhészet* – Gombos, *Jugoszláviai Sportélet* – Szabadka, *Kalangya* – Verbász, *Katolikus Hitélet* – Szilágyi, *Középbácska* – Verbász, *Katolikus Sajtó Apostol* – Nagyikikinda, *Kukurikú* – Szabadka, *Magvető* – Feketehegy, *Műsor* – Újvidék, *Napló* – Szabadka, *Reggeli Újság* – Újvidék, *Szentai Újság* – Zenta, *Szemle* – Szabadka, *Szentai Híradó* – Zenta, *Szerencse Újság* – Szabadka, *Temerini Újság* – Temerin, *Testvériség* – Újvidék, *Tiszavidék* – Magyarakanizsa, *Tiszavidék kis Újsága* – Óbecse, *Tudósító* – Zombor, *Tükör* – Becskerek, *Új Hírek* – Zombor, *Új Tiszavidék* – Óbecse, *Vasárnap* – Józseffelva.⁶

A közölt lapok közül 16 általános (politikai), 8 felekezeti, 2 szórakoztató, 3 ifjúsági és gyereklap, 2 irodalmi, 12 szaklap, 2 pedig egyéb kategóriájúként jelenik meg. Ezzel a számmal a Délvidék nem marad le az anyaországi megyéktől. Tehát meg kell állapítanunk, hogy a számokat illetően a térség magyar nyelvű sajtólefedettsége jónak mondható. Meg kell azonban mondanunk, hogy a lapok minősége nem a legjobb, és ez leginkább a hetilapokra igaz. Persze itt is vannak üdítő kivételek, de a többség nemigen tudja önmagát sem eltartani.

Összesen a két világháború között kb. 120 lapot alapítottak a Délvidéken. A pontos számot ma már szinte lehetetlen megállapítani, de a források szerint nincs nagyságrendi változás a közölt számhoz képest.⁷

LAPOK AZ 1941-ES IMPÉRIUMVÁLTÁSKOR

Az impériumváltás előestéjén átlagosan a lapokból 30–35 000 példány jelenik meg naponta, amelyből a négy napilap 80%-ot fed le. A statisztikák szerint minden tizenötödik magyar polgár olvasott napilapot.⁸

A második világháború előestéjén – a területgyarapodásoknak⁹ köszönhetően – Magyarország súlya megerősödött a szomszédjaihoz képest. Jugoszlávia, amely előtt nem volt titok a magyar területi igény, külpolitikailag fokozatosan gyengült. A semlegesség igénye és a háborúból való kimaradás óhaja nyitásra kényszerítette Magyarországot felé. A baráti viszony kialakítása Budapestnek is érdekében állt, melylyel az addig megszerzett területeket kívánta biztosítani a szlovák és a román igényekkel szemben.¹⁰ Ebben a szellemben került sor 1940. december 12-én a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés aláírására.¹¹

A Görögország ellen tervezett támadás miatt azonban Hitler azt szerette volna, ha Jugoszlávia is csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez, sőt 1941. március elején személyesen figyelmeztette Pál régensherceget ennek szükségességére.¹² Jugoszlávia – főként Németország katonai erejétől félve – a csatlakozás mellett döntött, és Dragiša Cvetković miniszterelnök, illetve Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszter március 25-én Bécsben aláírták a szerződést.¹³

1941. március 27-én a paktum ellen felkelés robbant ki Belgrádban, és katonatisztek egy csoportja államcsínyt hajtott végre. Az új kormány vezetője Dušan Simović tábornok lett, Pál régensherceg helyére pedig II. Péter került. Az események hatására Hitler kiadta hadműveleti utasítását Jugoszlávia ellen, melyben Olaszországot, Magyarországot és Bulgáriát tervezte megnyerni.¹⁴ Magyarország számára ezzel lehetőség nyílt a déli revízióra, és a négy hónappal korábban megkötött örök barátsági szerződés ellenére elkezdődtek az egyeztetések. Horthy 1941. március 28-án levélben tájékoztatta Hitlert, hogy hajlandó teljesíteni a német kéréseket, és megírta: Magyarország „teljesen összeforrottnak” érzi magát Németországgal.¹⁵

Magyarország előtt két lehetőség kínálkozott: engedni Hitlernek, és ezzel további területeket visszaszerezni, viszont elveszíteni a szövetségesek rokonszenvét; vagy ellenállni, és megkockáztatni egy esetleges német megszállást. Teleki Pál miniszterelnök a felelősség súlya alatt összeroppan, és 1941. április 3-án főbe lőtte magát.¹⁶

1941. április 6-án Németország megtámadta Jugoszláviát, majd április 10-én a Horvátország önállóságát kinyilvánító zágrábi döntést követően – miután Jugoszlávia megszűnt – született meg Horthy kormányzó hadparancsa a Délvidék visszafoglalására.¹⁷

A magyar hadsereg – a 3. hadsereg és a gyorsadtest – április 11-én kezdte meg a támadást. A hadműveletekben a Gorondy-Novák Elemér altábornagy vezette 3. hadsereg négy hadteste (I. hadtest – Decleva Zoltán, IV. hadtest – Horváth László, V. hadtest – Silley Antal, gyorsadtest – Dálnoki Miklós Béla) vett részt.¹⁸ Mivel komoly ellenállásba nem ütköztek – egyedül Petrőcnél volt említésre méltó harc, amelyben 65 magyar katona esett el –, néhány nap alatt elérték a régi határt.¹⁹ Ezzel Magyarország újabb területekkel gyarapodott, megszerezte Bácskát, a Baranyai háromszöget és a Muraközt, mintegy 11,5 ezer km²-t.

A visszatért terület magyarsága örömmel fogadta a magyar honvédeket. Joggal érezhették, hogy a két évtizedes keserű kisebbségi lét után az anyaország újra a keblére ölelte a Délvidéket. Természetesen erről a jeles eseményről a sajtó is beszámolt. A *Reggeli Ujság* augusztus 6-tól április 17-ig nem jelent meg. Egyes források szerint a lap a jugoszláv-német, illetve a jugoszláv-magyar ellentétek kitörésétől nem volt hajlandó közölni a belgrádi propaganda kötelező²⁰ híryanagát, és inkább beszüntette működését.²¹

Az impériumváltást követő első számban a főszerkesztői vezércikk üdvözli a magyar csapatok bevonulását, és feltétlen örömről tesz tanúbizonyságot: „Olyan erővel tódul lelkiünkbe az öröm zuhataga, s úgy elszoktunk a boldog nevetéstől, hogy a vidámság egymagában nem is elég indulatunk levezetésére. Huszonkét esztendeje készültünk erre a mai örömnünpre, most mégis olyan erővel borít el bennünket a boldogság-áradata, hogy szinte elernyeszti szívünket-lelkiünket. Huszonkét esztendeje készültünk erre a mai örömnünpre, s most mégis szinte váratlanul ér bennünket. (...) Magyar honvédek menetelnek Újvidék uccáin. Horthy Miklós katonái!”²² Az orgánium részletesen beszámol az újvidéki és a szabadkai bevonulásról is.²³

A helyi lapok sem maradtak le a magyar hadsereg üdvözléséről és a bevonulás részletes ismertetéséről. A *Szentai Ujság*, ami a magyar impériumváltást követően *Zentai Ujság* néven jelent meg, április 20-i négyoldalas számában címlapon hozta Horthy Miklós kormányzó kiáltványát.²⁴ A lap emellett részletesen taglalja a magyar csapatok bevonulását a városba.²⁵

A délvidéki magyar városok, falvak visszakapták régi magyar nevüket. A sajtó – többek között a *Reggeli Ujság* – erről természetesen be is számolt.²⁶ A névváltoztatás

elérte az újságokat is. A meglévő napilapok közül a *Reggeli Ujság* Újvidéki *Reggeli Ujság* lett, a becskerekai *Híradó* újra felvette a *Torontál* nevet, az *Új Hírek* pedig innenől *Délvidék* címmel jelent meg. A szabadkai *Bácsmegyei Napló* is felvette régi nevét, és az impériumváltást követően megjelent egy száma *Napló* címmel, de ezután a magyar hatóságok – indoklásként, mint a megszállókat kiszolgáló újságot – rendeletileg megszüntették.

Csuka János 1941 áprilisában megpróbálkozott az 1929-ben megszüntetett *Hírlap* újrarendezésével, de kicsit több mint négy hónap megjelenés után, 1941. augusztus 30-án betiltották. Később *Délmagyarország*, majd *Délvidéki Magyarság* címmel jelent meg, de 1943 végén megszűnt.²⁷

A visszafoglalt területeken Werth Henrik honvéd vezérkari főnök katonai közigazgatást vezetett be. A bevonulás után az élet fokozatosan állt vissza a rendes kerékvágásba. A rendeletekkel történő irányítást a polgári közigazgatás vette át, és a városok, falvak vezetése a polgármesterek, illetve a városi képviselő-testületek kezébe került.

Az oktatás a magyar oktatási rendszer része lett, a kulturális élet megújult, a magyar nyelvű lapok viszont nem találtak vissza a civil útra.²⁸ A kezdeti euforikus hangulat után továbbra is hűen szolgálták a magyar érdekeket, emellett a háborús propaganda közvetítői lettek. Természetesen többségük fontosnak tartotta a nyelv, a kultúra ápolását is, mégis a propagandatevékenységük emelkedik minden fölé. Folyamatosan tudósítanak a harcokról is, kezdetben a hadi sikerekről túlzóan, míg a háború végén a vereségről és a visszavonulásról inkább visszafogottan.

Az anyaország is minél hamarabb szerette volna a visszatért területeket integrálni, és e folyamat részeként a második²⁹ Újkenyér-ünnepre a felszabadított Bácskában került sor 1941. június 27-én. A jeles eseményre Horthy Miklós kormányzó és felesége, valamint Bárdossy László miniszterelnök is ellátogatott. A délvidéki lapok napokon keresztül cikkeztek az eseményről és az előkészületekről, sőt a *Reggeli Ujság* közölte a kormányzó és a miniszterelnök teljes beszédét.³⁰

A lapok a kezdetektől folyamatosan tudósítottak a délvidéki harcokról, katonai megmozdulásokról. A visszatérés az északi részekén zavartalanul zajlott, míg a délebbre szórványos csetnik akciókra került sor, amelyeket a honvédek – olykor nem kevés zavarral, szervezetlenséggel – levertek.

A *Reggeli Ujság* részletesen beszámolt az újvidéki, zombori, szabadkai csetnik megmozdulásokról. A későbbiek során is nagy hangsúlyt kaptak a Délvidéken zajló katonai akciók, majd később a bombázások. Viszont érdekességként elmondható, hogy az 1942-es partizánok elleni, több napon át tartó, újvidéki razzia – ami számos civil áldozatot is követelt – alig jelenik meg a magyar sajtóban. Ennek okát a morális kérdésen túl talán az elrendelt hírzárlattal lehet magyarázni.³¹

A visszafoglalt Délvidéken illegális lapok is megjelentek. Már 1941 júniusában utcára került Újvidéken a *Vesti* (Hírek) és a *Borba* (Harc) nevű lap, amelyet a népfelszabadító mozgalom tagjai szerkesztettek és sokszorosítottak. A magyar kémelhárítás azonban csakhamar felszámolta ezeket az újságokat, a benne tevékenykedő személyeket pedig elítélte. Betiltásra került a szintén a népfelszabadító mozgalom tagjai által írt és szerkesztett *Híd* is, és a szerkesztőséghez közel álló személyek közül jó néhányat – Mayer Ottmárt, Simokovich Rókust, Singer Adolfot, Schwalb Miklóst és Wohl Lolát, Kiss Ernőt, Varga Gyulát, Szöllösy Boriskát – kivégeztek.³²

Hitler ígérete ellenére a Bánátot nem a magyar, hanem a német csapatok szállták meg 1941 áprilisában. A terület kérdéséről visszatérő viták voltak a magyar és a német fél között, de a terület német fennhatóság alatt maradt 1944-ig. A bácskai lapokkal ellentétben a Bánátban megjelenő *Torontál* ennek megfelelően alakította szerkesztőségi politikáját. A németek felé lojalitást mutatott, az anyaországgal pedig szoros kapcsolatot ápol.

A térségben német nyelvű lap – *Banater Beobachter* – is megjelent, ami a hivatalos propagandát közvetítette. A *Torontált* erős cenzúra alá vetették, és ennek megfelelően tájékoztatta a lakosságot a német csapatok sikereiről. A német közigazgatás rendeleteit, felhívásait is közzölték az orgánumban. Több, a bánáti zsidósággal kapcsolatos felhívás is megjelent³³ a lapban, folyamatosan tudósítottak a kommunisták elleni³⁴ akciókról is.

A kötelező felhívások mellett az újság fő irányvonala a kultúra, a művelődés, illetve az ünnepekről, sporteseményekről szóló tudósítások. A kezdetben hat, majd négy, végül két oldalon megjelenő lap főszerkesztője Mara Jenőné, szerkesztője pedig Kelemen János volt.³⁵

ÖSSZEZÉS

1944. október 1-jén léptek a Bánság területére a szovjet, illetve partizán csapatok, és ezzel megkezdődött a Vajdaság visszafoglalása. A Vörös Hadsereg átkelt a Tiszán, és megkezdődtek a bácskai hadműveletek. Sorra foglalták vissza a Tisza menti településeket, végül október 10-én Szabadkát. Bácska nyugati, középső és déli részein nagyobb volt az ellenállás, de október végére ezek is elesetek. A németek tömegével menekültek, de körülbelül kétszázezren itt ragadtak. A magyar lakosságból hozzávetőlegesen negyvenezer fő menekült el: főleg a Magyarországról ide helyezett közigazgatási személyzet, a vitézi családok, illetve a mintegy tizenhétézer főnyi, Délvidékre telepített székely.

Az itt élő magyarság legnagyobb részét – polgári lakosság lévén – semmilyen háborús bűn nem terhelte.³⁶ Az itt maradásért azonban a bácskai magyaroknak súlyos árat kellett fizetniük 1944 októberére és decembere között.³⁷ A megtorlás

a délvidéki magyar sajtó munkatársait is elérte. Sokan – félve a megtorlásoktól – elmenekültek. Árvai André Dezsőt,³⁸ a *Reggeli Ujság* főszerkesztőjét, mint háborús bűnöst, a megszállókkal való együttműködés vádjával kivégezték. Hasonló sorsra jutott a szabadkai *Délvidéki Magyarság* főszerkesztője, Bogner József, valamint a felelős szerkesztő, Tímár Ferenc is.³⁹

A *Torontál* felelős szerkesztőjét, Mara Jenőné 1945. április 23-án háromévi kényszermunkára és tíz év polgári becsületmegvonásra ítélték. Az indoklás szerint: „A *Torontál* fasiszta lap volt, tudósított hivatalos fasiszta eseményekről, ellenségesen viszonyult a népfelszabadító mozgalomhoz és a német propagandára támaszkodott.”⁴⁰

JEGYZETEK

- 1 Marseille-ben 1934. október 9-én horvát merénylők meggyilkolták I. Sándor jugoszláv királyt. A merénnyel kapcsolatban Magyarország is célkeresztbe került.
- 2 Bárdi Nándor: *Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében. (1935–1940)*. In: Egyén és közösség. Szerk.: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, 2012. 195–252. 204.
- 3 Kertész János, dr.: *A megszállt területek magyar sajtója*. In: Országút. Állampolitikai szociálgazdasági és kulturális szemle. 1935. november, 2. sz. 33–38. 38.
- 4 Bolgár László: *A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó*. In: Kalangya, X. évfolyam (1941. január-február) 1–2. szám. 31–36. (a továbbiakban: Bolgár 1941.)
- 5 Fekete Lajos: *A magyar sajtó*. In: A visszatért Délvidék. Szerk.: Csuka Zoltán. Budapest, 1941. 227–238. (a továbbiakban: Fekete 1941.) 1941. 228–229.
- 6 Bolgár 1941. 35.
- 7 Uo. 36.
- 8 Fekete 1941. 228.
- 9 1938. november 2-án, az I. bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta a Felvidék egy részét (11 927 km²); 1939. március 15. és 18. között – kisebb harcok árán – Kárpátalja is visszatért (12 ezer km²); 1940. augusztus 30-án született meg a II. bécsi döntés, amelynek értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet (43 ezer km²).
- 10 Hornyák Árpád: *Jugoszláv-magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés*. Budapest, 2013. 83–94. 90–91.
- 11 A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 97. (a továbbiakban: A. Sajti 2004.)
- 12 Sipos Péter: *Jugoszlávia felosztása 1941-ben*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés*. Budapest, 2013. 112–113.
- 13 Szakály Sándor: *Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés*. Budapest, 2013. 138–139. (a továbbiakban: Szakály 2013.)
- 14 A. Sajti 2004. 153.
- 15 Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, 1965. 289–290.
- 16 Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*. Budapest, 1964. 301–309.; A. Sajti 2004. 154.
- 17 Szakály 2013. 142.

- 18 A délvidéki hadműveletekről részletesen: Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet 1941. április*. Budapest, é. n.
- 19 A. Sajti 2004. 156–157.
- 20 Az 1929-es diktatúra egyik intézkedése az volt, hogy elrendelte a megjelenés előtti cenzúrát, illetve kötelezte a lapokat, hogy a belgrádi sajtóiroda által kiadott közleményeket, híreket megjelentesse.
- 21 Fekete 1941. 234.
- 22 *Magyar feltámadás*. In: Reggeli Ujság, XXII. (1941) 97. sz. 1. (1941. április 17.) Közli: Kovács Csaba: *A „Délvidék” és a „Vajdaság” 1941–1948 között a sajtó és az emlékezet tükrében*. In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Szerk.: Hornyák Árpád és Bíró László. Budapest, 2016. 129–158. (a továbbiakban: Kovács 2016.) 133.
- 23 Uo. 134.
- 24 Történelmi Levéltár Zenta F. 385. *Kiadótvány*. In: Zentai Ujság, XX. évf. 43. sz. 1941. április 20. 1.
- 25 Uo. *Zenta ismét visszatért; Hiszek egy istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában; Így ünnepelte Zenta a magyar feltámadás ünnepét*.
- 26 *A visszatérő városok és községek elnevezése*. In: Reggeli Ujság, XXII. (1941) 104. sz. 6. (1941. április 25.) Közli: Kovács 2016. 136.
- 27 Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, 2001. 98.
- 28 Mák Ferenc: *Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989*. In: *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből. Szerk.: Apró István – Paál Vince. Budapest, 2014. 165–236., 185.
- 29 Az első Szegeden volt 1937. június 29-én.
- 30 *A kormányzó a visszatért Délvidéken*. In: Reggeli Ujság, XXII. (1941) 182. sz. 1–2. (1941. július 29.) Közli: Kovács 2016. 135.
- 31 Bővebben lásd: Kovács 2016. 140–142.
- 32 Kalapis Zoltán: *Százötven éves sajtótörténetünk dátumai és fejezetei (1848–1998)*. In: *Létünk*. XXXII. évf. 2002. 1–2. sz. 13–36. (a továbbiakban: Kalapis 2002.) 23.
- 33 *A zsidóhivatal közleménye*. In: Torontál, 1941. május 24.; *Holnap reggel jelentkezni kell mindazon zsidóknak, akik eddig még nem jelentkeztek*. In: Torontál, 1941. július 8.; *A zsidóhivatal közli*. In: Torontál, 1941. augusztus 10.; *Hatósági intézkedés a zsidó tulajdonról*. In: Torontál, 1941. október 18.; *Zsidóházak ügye*. In: Torontál, 1941. október 11. Közli: Németh Ferenc: *Élet a Bánátban a német megszállás alatt 1941–1944*. In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Szerk.: Hornyák Árpád és Bíró László. Budapest, 2016. (a továbbiakban: Németh 2016.) 187–188.
- 34 *Kommunisták kivégzése*. In: Torontál, 1941. július 31.; *Tizenkét kommunistát agyonlőttek Nagybecskerekén*. In: Torontál, 1941. szeptember 21.; *Kommunista-bandák garázdálkodása*. In: Torontál, 1941. október 5. Közli: Németh 2016. 188–189.
- 35 Németh 2016. 183.
- 36 Azok a polgári lakosok, akik valamiféle bűnt követtek el szerb polgártársaik ellen, elmenekültek a kivonuló magyar hadsereggel.
- 37 Erről lásd bővebben: Sajti 2004., Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska*. Budapest, 1995. (a továbbiakban: Mészáros 1995.); Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. II. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék*. H. n., é. n.; Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, 1991.; Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged–Zenta, 2013.
- 38 Mészáros 1995. 140.
- 39 Kalapis 2002. 23.
- 40 Németh 2016. 183.

**AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FOGOLYTÁBORAI:
A TÖMEGES MEGSEMISÍTÉS HÁLÓZATA?**

GORCSA OSZKÁR

ABSTRACT

For decades, the history of the First World War was an underexplored area of research, leading to a lack of focus on the issue of POWs. This scarcity of literature resulted in limited public awareness about captured soldiers, preventing them from being recognized among the commemorated veterans of the war. Consequently, misconceptions about POWs flourished, as there were few researchers to challenge the prevailing narratives.

In this presentation, we will outline the key features of Serbian POW camps, including the experiences of Austro-Hungarian soldiers held there. We will discuss the main challenges faced and compare the operations of the Monarchy's POW camps with those of the Kingdom of Serbia, emphasizing critical issues. Additionally, we will address controversial claims often found in Serbian academic discourse and seek to refute them using primary and secondary sources. The presentation will explore whether the POW camps in the Monarchy were precursors to German Nazi concentration camps designed for the extermination of POWs, or if they represented a fundamentally different system.

Kulcsszavak: fogolytábor, hadifogoly, első világháború, Osztrák–Magyar Monarchia, Szerbia

BEVEZETÉS

Az első világháború története hosszú évtizedekig nem számított népszerű kutatási területnek, így az ehhez kapcsolódó hadifogolykérdés sem érte el a legtöbb kutató ingerküszöbét. A szakirodalom hiánya miatt a szélesebb közvélemény nem rendelkezett megfelelő tudással a hadifogságról, ennek eredményeként pedig a fogságba esett katonák sem foglalhatták el a helyüket az első világháború ünnepezt veteránjai között. Mindez lehetővé tette a hadifoglyokkal kapcsolatos tévhitek megjelenését, hiszen hosszú ideig nem akadt olyan kutató, aki a felmerülő állításokat érdemben meg tudta volna cáfolni. Ez igaz az összes hadviselő fél hadifoglyainak a történetére, de a legnagyobb bizonytalanság a Szerb Királyság és a Román Királyság fogolytáborainak működése körül van, mert esetükben egyedül a magas halandóság az, ami többnyire forrásokkal alátámasztva bizonyítható.¹

Ennek ellenére, a szerb munkákat olvasva az olvasónak az az érzése támad, hogy a balkáni királyságban sokkal jobb bánásmóddal szembesülhettek az ellenséges államok foglyai, mint a központi hatalmak esetében. Az előbbieket mérlegelve úgy véljük, hogy egyrészt a vádak megválaszolása, másrészt a téma jobb megismerése céljából fontos egy kis kitérőt tenni a szerbiai helyzet megismerésére. Hangsúlyozzuk, hogy az alább olvasható témák alapvetően osztrák, magyar és szerb történészek között vitakérdések,² bár ez idáig tisztázásukra komoly törekvés nem történt. Az alább olvashatók szorosán kapcsolódnak egymáshoz, mivel lehetővé teszik az érintett országok hadifogoly-bánásmódjának összehasonlítását, és árnyalhatják a szerb történészek által festett képet.

A SZERB HADIFOGSÁG ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Biztosan tudjuk, hogy 1914 végére több mint 50 000 Osztrák–Magyar Monarchiából származó katona került szerb hadifogságba. Ez az egyik fő oka annak, hogy 1914. augusztus 11-én a szerb hadügyminisztérium elrendelte a hadifogoly-parancsnokság felállítását, és központjának Niš városát jelölte meg. Az intézmény így értelemszerűen a hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozott.³ Az említett parancsnokság felállításával a hadügyminisztérium terve a hadifogoly nyilvántartás központosítása volt. Ennek szellemében, a hadifogoly-parancsnokság elrendelte az összes hadifogoly Nišbe szállítását, nyilvántartásba vétel céljából. Az utasításban egyértelműen kirajzolódik egy másik szándék, az ellátás központosításának a törekvése is. A hadifoglyoknak itt történt volna meg az ellátása és ruháztatása. Ez a centralizációs terv meglehetősen sajátosnak tűnik a kor kutatóinak, ugyanis a parancsnokság kötelékébe 1915. június 14-ig nem tartozott úgynevezett „*információs iroda*”, feladatát a Vöröskereszt volt kénytelen elvégezni.⁴ Ettől eltérően, a hadifoglyokkal való bánásmód elméleti

része szinte teljesen megegyezett a Monarchia szabályzatával.⁵ A háború alatt a parancsnokság alá 35 tábor, illetve további 64 kisebb-nagyobb őrzött hely tartozott, viszont a centralizációs törekvések rendszerint kudarcba fulladtak.⁶

A fentieknek, illetve a hadifoglyok tömeges érkezésének köszönhetően a niši fogolytábor gyorsan megtelt, és a hadifoglyokat a parancsnokság az ország déli részeire kényszerült helyezni. Ekkortól egyértelműen érvényesült az eltérő bánásmód problémája. Ennek oka, hogy településenként eltérő körülmények uralkodtak. Egyeseket zárt táborokba csuktak, másokat iskolákban, istállóknak, magánházakban, sátrakban, vagy a szabad ég alatt helyeztek el. Sokan huzamosabb ideig egyazon tábortípusban töltötték napjaikat, másokat gyakori helyzetváltoztatással az ország különböző területein vezényeltek munkára. Az is előfordult, hogy egy-egy fogoly rendes állást talált, és így „félszabad” státuszt élvezett. A tisztek szabály szerint Szerbiában is jobb szállást és ellátást élveztek.⁷ Ennek ellenére, Delić véleményével egyetértve ki kell emelnünk, hogy a fentiek a gyakorlatban teljesen másképp működtek. Már 1914. szeptember 5-én, amikor még nem voltak tömeges fogságba esések, a katonai hadparancsnokságnak figyelmeztetnie kellett Valjevo település parancsnokát arra, hogy a foglyokat Nišbe küldje, mert az osztrák–magyar hadifoglyok a városban gyakran őrkiséret nélkül, egyenruhában sétáltak.⁸ A helyzet kaotikusságát mutatja, hogy a szerb hadügyminisztérium is minden egységnek elrendelte 1914 októberében, hogy a foglyokat közvetlenül Nišbe küldjék, nyilvántartásba vétel céljából.⁹ A szituációt tovább bonyolította, hogy 1914 novemberétől minden fogolynak saját személyes aktát kellett volna vezetni. A szerb hadsereg a legtöbb osztrák–magyar hadifoglyot 1914 novembere és decembere során ejtette, ami a foglyok számának hirtelen növekedését és a hadifogolytáborok működésének teljes összeomlását eredményezte, ez pedig a személyes akták vezetését nem tette lehetővé. Delić kiemeli, hogy gyakran előfordult, hogy a foglyokat örök hiányában kíséret nélkül, teljesen magukra hagyták.¹⁰ Ebből egyértelműsíthető, hogy a hadifogoly-parancsnokság már nem tudta ellátni a mintegy 600 fogoly tiszte és 48 000–50 000 katonát, kiemelve, hogy főtt ételt egyáltalán nem kaptak, sőt szárazat is csak alig.¹¹ Mindezt tovább fokozza a nyilvántartásba vett hadifoglyok csekély száma is. Amikor Milan Dunjić ezredes vette át a hadifogoly-parancsnokság irányítását, mindössze 12 845 hadifogoly szerepelt a nyilvántartásban a legminimálisabb 48 000–50 000 helyett. Ez is az adatáramlás nehézségeit bizonyítja.¹² A foglyok helyzetét a kiütéses tífusz is nehezítette. A mai napig nem tudni, hogy mennyi áldozatot követelt a járvány, de az is ismeretlen, hogy a szerb hadsereg mennyi osztrák–magyar foglyot ejtett a háború során.¹³ A helyzetet súlyosbítja, hogy 1915 telén, a Monarchia, a Német Birodalom és Bulgária együttes támadásának következtében Szerbia összeomlott, aminek eredményeként a szerb kormány és a hadsereg az ország feladása és a menekülés mellett döntve több mint

20 000 – vélhetően 34 629 –,¹⁴ többnyire osztrák–magyar katonát hurcolt magával Albániába.¹⁵ Legkevesebb 10 000 fogoly hunyt el az éhségmenetben.¹⁶ Nachtigal szerint a hadifoglyok legnagyobb része megmenekülhetett ettől a sorstól, mivel a közös hadsereg felszabadította őket,¹⁷ bár véleményünk szerint az életben maradt foglyoknak a csekély létszáma nem támasztja alá a fenti véleményt.¹⁸

A szerbiai fogságban lévő osztrák–magyar katonák állapotán a kettős királyság természetesen javítani szeretett volna. Ezért a Belügyminisztérium az 1914. évi 9013/7. sz. rendeletének megfelelően szükségesnek tartotta a semleges diplomáciai látogatások megvalósítását minden olyan helyen, ahol hadifoglyokat tartottak fogságban. Ennek ellenére az erre a feladatra szánt, de szlavofilnek bélyegzett, cseh származású Charles Vopickát, az Amerikai Egyesült Államok bukaresti követét nem támogatta az említett feladat ellátására. A belügyminisztérium a hadvezetéssel együtt úgy vélte, hogy Vopicka nem törekedett az aktuális és valós helyzet ismertetésére, mert az általuk fontosnak vélt kérdésekre¹⁹ nem kereste választ.²⁰ Vopicka 1915. január 13-i jelentésében – az 1914. december 20-i leveléhez hasonlóan²¹ – megfelelő bánásmódról számolt be.²²

A fentiekből arra következtethetünk, hogy a sebesültek bánásmódja mindaddig, amíg nem tömegesen érkeztek a hadifoglyok, többnyire megfelelő volt, akárcsak az élelmezés. Mindez 1914 telén változhatott meg, amikor a szerb hadsereg is éhezve harcolt az utolsó emberig. Az is egyértelműnek tűnik, hogy a hadifoglyok munkába állítása – bár törvényileg lehetséges volt – csak akadozva működött. Mindez a szűkös körülmények között élő hadifoglyok mindennapjait is megkeserítette. Egyesek számára ez az elhanyagolt bánásmód végzetesnek bizonyult. Állításunkat többek között Hubert Antalnak²³ a sorsa is alátámasztja, aki 1915. november 8-án a montenegrói²⁴ fogságba került, és 1915. február 19-én elhunyt.²⁵

Hubert és elhunyt társai feltehetőleg az albániai visszavonulás során kerültek válságos egészségügyi állapotba. Véleményünket a Pesti Hírlap 1916. április 30-i beszámolója is megerősíti, miszerint a „... szerbek 250 osztrák és magyar hadifoglyot hagytak itt vissza az elképzelhető legnyomorúságosabb állapotban. A katonák csontváz módjára lesóványodtak és kezdetben naponta átlag húsz ember halt meg közülük.”²⁶ Az említett katonák feltehetőleg így szabadulhattak a szerb fogságból.

KONCENTRÁCIÓS TÁBOROK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN?

Történészek részéről mindmáig több kísérlet is született arra vonatkozóan, hogy a náci Németország koncentrációs táborainak²⁷ alap gondolatát a Nagy Háború idején kialakított foglyótáborokra alapozva magyarázzák meg.²⁸ Ez különösen igaz egyes szerb történészek esetében. Đuković szerint a hadifoglyótáborok tömegpusztító

rendszerek hálózatát jelentették, amelyek elsődleges célja az ellenség halálra dolgoztatása és éheztetése volt. Ezért meggyőződése szerint a Monarchiában haláltáborok működtek. Mirčeta Vemić hasonló véleményt fogalmazott meg, de ilyen cikkek és gondolatmenetek nagy számban megtalálhatók a szerb sajtóban is.²⁹ Az előbbiek egy 1919-es békekonferenciára készített statisztikára alapozzák nézeteiket, amely szerint az Osztrák–Magyar Monarchiában mintegy 300 tábor működött, amelyek rendeltetése a szerb nép túlvilágra segítése volt. Ez az állítás azonban nem helytálló, hiszen a hivatalos állami dokumentumokból tudjuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában valójában „csak” 50 körüli tábor jöhetett létre.³⁰ Ezek közül körülbelül 20 működött Magyarországon, ráadásul ezek a létesítmények a szerbek mellett számos más nemzetiségű fogoly katonáknak és internált civileknek is otthont adtak, akik viszont hasonló vádakát nem fogalmazták meg.³¹

A fent említett szerb történészek kutatási eredményeit áttekintve a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy az internálótáborokat összemosták a hadifogolytáborokkal. A 300 tábor azonban még így is magas számnak tűnik, ezért feltételeznünk kell, hogy az állandó hadifogoly munkásokkal rendelkező nagyobb települések is belekerültek a statisztikába. Hipotézisünket részben alátámaszthatja Paksy magyarázata, miszerint a Monarchiában léteztek nagyobb táborok az állandó fogolyőrzésre, ahol több ezer embert őriztek. Ezen kívül voltak olyan különleges helyzetben lévő fogolymegőrző táborok is, ahol a fogvatartottak létszáma alacsony volt. Ezek közé tartoztak például az olyan karanténbázisok is, amelyek hivatalosan nem minősültek tábornak.³² A helyzet érdekességét az adja, hogy Paksy megerősíti azon véleményünket, hogy a foglyokat a nemzetközi törvényeknek megfelelően tartották fogva, a bánásmód megfelelő volt, a tiszteket külön táborokban helyezték el, és nem lehetett őket kényszermunkára kényszeríteni, emellett pedig havi illetményt is kaptak. Továbbá arra vonatkozó információ mindmáig nem került elő, ami alátámasztaná, hogy a fő cél a foglyok megsemmisítése lett volna. Ezenkívül úgy véljük, hogy megsemmisítő táborok esetében egyáltalán nem lett volna lehetőség olyan széles körű kulturális tevékenység folytatására, amely lehetővé tette volna, hogy a foglyok egy-egy esetben a táborban a saját készítésű hangszerekkel zenei produkciót mutassanak be a katonáknak. Aradon például pontosan ez történt.³³

Meg kell vizsgálnunk azt az állítást is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia volt az első a világon, amely feltalálta volna a modern koncentrációs és megsemmisítő táborokat. Ha ez valóban így van, akkor ebből két lehetséges következtetést vonhatunk le a hágai egyezmények hatékonyságát illetően. Az első, hogy „a Hágai Egyezmények elhanyagolható szerepet játszottak a hadifoglyokkal való bánásmód befolyásolásában, mivel nem tudták megakadályozni az atrocitásokat, a hadviselés humanizálását. A másik lehetőség, hogy a Hágai Egyezmény jelentős szerepet játszott

*a bánásmód előírásában, de maga a dokumentum hiányos volt, és ez lehetővé tette az elnyomó táborok újabb típusainak kialakulását.*³⁴

A fenti gondolatmenetet Peter Pastor (Pásztor) az orosz hadifogolytáborokkal kapcsolatban fogalmazta meg, de érdemes összehasonlítani az elméletét az osztrák-magyar bánásmóddal. Ki kell emelni Pásztor prototípus-elméletének főbb elemeit, és össze kell vetni azokat a Monarchiában, illetve Szerbiában uralkodó viszonyokkal. Pásztor az alábbi négy feltétel érvényesülésétől teszi függővé a koncentrációs tábor megnevezést:

1. minőségi szelekció a különböző táborok között,
2. tudatos megkülönböztetés bizonyos „célok” szerint
3. a foglyok alkalmazása ellenséges környezetben zajló nagy építkezéseken,
4. propaganda alkalmazása az ellenséges katonák legyőzésére.³⁵

Az első tényező lényege abban nyilvánult meg, hogy a táborok között szándékos minőségi különbségek voltak. A legjobbak Oroszország európai részén helyezkedtek el, a szlávok számára fenntartva, akiktől azt várták, hogy csak kevés gondot okoznak majd, másrészt úgy vélték, hogy hosszú távon átállnak az oldalukra. Ezzel szemben a megbízhatatlannak minősített foglyokat a Szibériában és Közép-Ázsiában található legrosszabb lágerekbe helyezték. Ilyen helyekre kerültek a német, az osztrák és a magyar katonák. Ebből levonható az a következtetés, hogy az etnikai hovatartozás meghatározta az oroszországi ellátás minőségét.³⁶

Másodsorban a helyzet súlyossága azt mutatja, hogy még az európai orosz hadifogolytáborokban sem volt biztosított a túlélés, ami azt jelenti, hogy a bánásmód nagyban eltért a hágai egyezményekben felvázolt és elvárt viszonyoktól. Pásztor azt állítja, hogy az orosz hadifogolytáborok önálló típust képeztek, és exponenciálisan rosszabbak voltak, mint a máshol működő rokon intézményeik. Továbbá úgy véli, hogy az orosz katonai hatóságok gyakorlatának más hadviselő államokban nem volt párja.³⁷ Reinhard Nachtigal is hasonló módon értelmezte az oroszországi helyzetet, és a tockoji fogolytábort, Ernst Streer Ritter von Streeruwitz³⁸ szavaival élve, „*Totenlager*”-ként jellemezte. Ugyanakkor döntő fontosságú leszögezni, hogy Streeruwitz megfogalmazását korabeli szövegekörnyezetben kell érteni, mivel így egyértelművé válik, hogy a szerző csak a tömeges halálozás leírására törekedett. Pásztor szerint a harmadik elem a foglyok nagyszabású építkezéseken, ellenséges környezetben történő alkalmazása volt. Ez azért kulcsfontosságú, mert Pásztor úgy véli, hogy a bánásmód hasonlított a sztálini időkhöz, ahol a „*zekek*”³⁹ tömegesen haltak meg betegségek, alultápláltság és munkabalesetek miatt. Ennek illusztrálására megemlíti a murmani vasútvonal építését, amely 1400 kilométer hosszú volt, és amelynek megépítéséhez 1915 júliusától 1916 októberéig 70 000 hadifoglyot használtak fel. Pásztor tézisének negyedik eleme az ellenséges foglyok megnyerése propagandával.

Úgy véli, hogy míg a legtöbb hadviselő államban ez bevett gyakorlat volt, Oroszországban a „hűség” kimutatása élet-halál kérdésévé vált.⁴⁰

Pásztor érvelését követve egyértelmű, hogy a foglyokkal való bánásmód Oroszországban hagyott leginkább kívánnivalót maga után. Továbbá azt is egyértelműen kijelenthetjük, hogy ha a fenti elemeket a magyarországi helyzettel hasonlítjuk össze, akkor sokkal jobb bánásmódról kell beszámolnunk. Nevezetesen, Magyarországon, de a Monarchia egész területén sem volt példa a táborok közötti minőségi szelekcióra. Cél szerinti megkülönböztetésről sem beszélhetünk, hacsak nem számítjuk bele a háború elején a külön nemzetiségi táborok szervezésének tervét, amely azonban a nagyszámú fogoly beérkezése miatt soha nem valósult meg. Lényegesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a nemzetiségi szelekció egyetlen elsődleges célja a hadifoglyok szervezkedésének és lázadásának megakadályozása volt. Ami Szerbiát illeti, kezdetben etnikai elkülönítés érvényesült, mivel a katonai vezetés három kategóriába sorolta a hadifoglyokat:

1. délszlávok,
2. egyéb szlávok,
3. nem szlávok.

Az első és a második csoportban Delić szerb történész szerint a bánásmód jobb volt, mert így kívánták a foglyokat a csendőrséghez és a határőrséghez betoborozni. A harmadik csoportba tartozókat értelemszerűen a legrosszabb bánásmódban részesítették. A tömegek érkezése és a kaotikus állapotok miatt azonban a helyzet hamar tarthatatlanná vált.⁴¹

Az eddig feltárt források szerint az Osztrák–Magyar Monarchiában a foglyokat nem alkalmazták az oroszországihoz hasonló nagy építkezéseken, hanem a haditörvények betartásával dolgoztatták őket, és munkájukért fizetést is kaptak. Ez utóbbi viszont Szerbiában nem minden esetben érvényesült, mivel a megkeresett összeget, vagy annak egy részét az ellátás megkönnyítése céljából elvonták. Így a fogságban lévő katonák gyakran élelem és pénz nélkül, koldulva járták az utcákat.⁴² Ami a legutolsó elemet illeti, Magyarország, akárcsak Szerbia, intenzív propagandát alkalmazott a foglyok megnyerésére, de – ellentétben Oroszországgal – a pártváltás nem volt élet-halál kérdése.⁴³

A fentiek elemzése és leírása azért jelentős, mert Pásztor véleményére alapozva megállapíthatjuk, hogy a foglyokkal való bánásmód Magyarországon jelentősen jobb volt, mint Oroszországban, ahol szerinte az első XX. századi értelemben vett koncentrációs táborok működtek. Ehhez kapcsolódóan azonban meg kell említeni, hogy Rachamimov munkája részben tisztázza, részben pedig megdönti Pásztor következtetéseit.⁴⁴ Rachamimov szerint a hadifoglytábor az első világháborúban egy rosszul definiált intézmény volt, ezért úgy véli, hogy a háború első felében

Oroszországban nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett hadifogolytáborokról, hiszen a foglyokat kezdetben nem is feltétlen egy jól körülhatárolt területen, hanem az éppen rendelkezésre álló, a fronttól távol lévő katonai épületekben szállásolták el.⁴⁵ Szerbiában a balkáni állam gyakori háborúi, majd az ellene indított, sorozatos offenzívák, és végül az állam lerohanása miatt nem alakulhatott ki táborhálózati rendszer. Ezt legjobban az mutatja, hogy a szerb hadügyminisztérium 1914. augusztus 11-én elrendelte a hadifogoly-parancsnokság felállítását, de annak működése közel sem volt kielégítő.⁴⁶ Létrejöttének szükségességét Dušan Stefanović szerb hadügyminiszter azzal indokolta, hogy a korábbi háborúkban nem létezett ilyen hivatal, aminek eredményeként a hadifoglyok pontos létszámáról sem volt tudomásuk, ez pedig a fogolycserék esetében komoly nehézséget jelentett.⁴⁷

Az eddig részletezettek alapján kijelenthetjük, hogy a foglyokat kezdetben az egyes országok többnyire a saját katonáikhoz hasonlóan szállásolták el. A tiszti foglyok élete valamivel jobb volt, mivel külön tiszti táborokban kaptak szállást, fizetésben részesültek, és többek között joguk volt bútorokra, szolgákra, jó ételekre stb. A tisztek gyakran jobban éltek a fogságban, mint a hadviselő állam saját állampolgárai. Ebből tehát főleg az következik, hogy a hadifogolytáborok a XIX. századi hierarchikus gondolkodásmódot tükrözték, és nem a koncentrációs táborok prototípusát jelentették.⁴⁸ Ezt igazolja az a tény is, hogy a Monarchia 1916–1917-ben a teljes katonai kiadásainak 2,5%-át fordította a foglyok ellátására, ami magasabb összeg annál, amit motoros járművekre, robbanóanyagokra és repülőgépekre együttvéve költöttek.⁴⁹ Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy e létfontosságú fejlesztésekre a Monarchiában meglehetősen kevés pénz jutott az uralkodó és a katonai vezető szervek rövidlátása és technikaellenessége miatt.⁵⁰

ÖSSZEZÉS

Az első világháború, mint a XX. század első nagy globális konfliktusa, mély nyomot hagyott a világon és a háború résztvevőiben. A háború hatásai még évtizedekig érezhetőek voltak, különösen a világháború aktív résztvevői számára, akik közül milliók kerültek hadifogságba. Nekik egy bizonyos társadalmi stigmát is el kellett viselniük, mivel a fogságba esés szegénynek számított a kortársak szemében. Ez azt vonta maga után, hogy a hadifoglyok története, és ezzel együtt a fogolytáborok története is, a közelmúltig a feledés homályába merült.

Az új kutatások rávilágítottak a hadifogság kutatása körüli hiányosságokra, az áldozatok nagy számára, illetve a táborokban megtapasztalt nehéz körülményekre. Többek között talán ez is magyarázatot ad az olyan vélemények megjelenésére, melyek szerint a Monarchiában létesített táborok a szerb hadifoglyoknak a túlvilágra segítségét voltak hivatottak biztosítani. Ez természetesen a fentebb

részletezettek szerint nem helytálló, mert az első világháborúban a hadifoglyokat ugyan nehéz körülmények között tartották, de ezek elsődleges célja egyik hadviselő fél esetében sem a tömeggyilkosság volt. Az ellenség katonáinak fogva tartásával és az elfogadható bánásmóddal a hadviselő felek a saját, fogságban lévő katonáiknak a biztonságát is szavatolhatták. Továbbá a foglyok tömeges kivégzése megfosztotta volna a Monarchiát az olcsó munkaerőtől, amit 1915 óta nem is tudott nélkülözni. A birodalom többek között emiatt is törekedett a breszt-litovszki béke után az orosz hadifoglyok hazajuttatását késleltetni.⁵¹

Már ez is erősen megkérdőjelezi a tanulmányban ismertetett vitatható állításokat, ráadásul az a tény, hogy a szerb hadifoglyok helyzete a többi hadifogoly helyzetével szinte teljesen azonos volt – mivel a Monarchia többnyire nemzetiségi megkülönböztetés nélkül bánhatott a foglyaival –,⁵² egyre inkább azt erősíti meg, hogy a hadifogolytáborok a XIX. századi hierarchikus gondolkodásmódot tükrözték, és nem a koncentrációs táborok prototípusát jelentették.

FÜGGELÉK

1-2. kép: Hubert Antal szerb (vagy montenegrói) hadifogságból szabadult katona fényképei, 1916. február 16.⁵³

JEGYZETEK

- 1 Nachtigal, Reinhard: *Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg*. Militärgeschichtliche Zeitschrift Bd. 67 (2008) Heft 2. 374–375. (a továbbiakban: Nachtigal 2008.)
- 2 A témák azért lettek vitapontként kiemelve, mert egyrészt Szerbiában mindmáig tartja magát az az álláspont, miszerint a Monarchiában megsemmisítő táborok működtek volna, másrészt a Szerb Királyság hadifogolybánásmódjáról mind ez idáig nem született modern, átfogó munka, ami továbbra is számos spekulációra adhat okot.
- 3 Delić, Nino: *Austrougarski vojnici češkog porekla u srpskom zarobljeništvu 1914–1915. Različita iskustva i viđenja*. In: Krestić, V. Petar (ur.): *Država, politika upravljanja (18–20. vek)*. Beograd: Istorijski Institut, 2017. 253. (a továbbiakban: Delić 2017.)
- 4 Delić 2017. 254.
- 5 *Pravilnik za postupanje sa zarobljenicima*. Niš, 1914. 1–7.
- 6 Faragó László: *A Balkán-félszigeten*. In: Baja Benedek – Pilch Jenő et al. (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*. 1. köt. Budapest, 1930. 93.
- 7 Delić 2017. 254.
- 8 Uo. (... *ovde u varoši viđaju se austro-ugarski vojnici zarobljenici, koji se slobodno i bez pretnje šetaju.*)
- 9 Delić 2017. 255.
- 10 Đžon Rid: *Rat u Srbiji 1915*. Cetinje, 1975.
- 11 Delić 2017. 256.
- 12 Moritz, Verena: *Rahmenbedingungen und Überlegungen zu neueren Forschungen über Kriegsgefangenschaft im Habsburgerreich*. In: Moritz, Verena – Walleczek-Fritz, Julia (Hrsg.): *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918*. Historiographien, Kontext, Themen. Wien–Köln: Böhlau Verlag, 2022., 28. (a továbbiakban: Moritz 2022.)
- 13 Delić 2017. 256.; Nachtigal 2008. 375.
- 14 Pollmann Ferenc: *Albániai halálmenet*. In: Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban - Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2000. 28. (a továbbiakban: Pollmann 2000.)
- 15 Gorcsa Oszkár: *Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására*. In: *Belvedere Meridionale*, 2016/4. 52–70.
- 16 Pollmann 2000. 28.
- 17 Nachtigal 2008. 375.
- 18 Uo.
- 19 „1) Minden hadifogolynak van-e Nischben matrac (szalmazsák), fejpárna és takaró fejenként?
2) Fűthető-e a szállás teljes egészében?
3) Adott-e már a szerb kormány kabátot azoknak, akik nem „hoztak” kabátot a börtönbe, és adtak-e már új cipőt azoknak, akiknek a lábbelije használhatatlan? Hány kabátot és hány pár cipőt adtak ki?
4) Mit kapnak a hadifoglyok reggelire és vacsorára, mekkora az ételadag (nyers hús), mekkora a kenyéradag?
5) Milyen nemzetiséghez tartoztak azok a foglyok, akikkel VOPIČKA követ tolmácsként eljárva beszélt?
6) Kap-e fizetést a személyzet, és mennyit naponta?
7) Hány tisztet szállásolnak el együtt egy szobában, van-e minden tisztnek egy ágya, hogyan vannak egyébként berendezve a tisztek szobái?
8) Minden tiszt kap napi 3 frk-t, függetlenül a tételtől? Mennyi marad szabad felhasználásra, miután kifizették az ételmezési költségeket?
9) Beoltották-e a hadifoglyokat tifusz, kolera és himlő ellen? hány beteg vagy sebesült személyt kell egy orvosnak ellátnia?
10) A szerb egészségügyi személyzetet kizárólag a hadifoglyok kezelésére és ápolására használják? Külön fizetik őket ezért, és mennyi a fizetés?

- 11) Milyen árfolyamon történik a pénzváltás? Kire van bízva?)
 12) Milyen nyelveken engedélyezett a levelezés, és milyen szabályok vonatkoznak a küldendő levelek számára?” (AT-OeStA/KA KM 1915, Abt. 10, Besuch des amerikanischen Gesandten bei den im Serbien befindlichen Kriegsgefangenen (10-33/18), Nr 5145. res., Kt. 979.)
- 20 AT-OeStA/KA KM 1915, Abt. 10, Besuch des amerikanischen Gesandten bei den im Serbien befindlichen Kriegsgefangenen (10-33/18), 12.274/7. Kt. 979.
- 21 AT-OeStA/KA KM 1915, Abt. 10, Besuch des amerikanischen Gesandten bei den im Serbien befindlichen Kriegsgefangenen (10-33/18), Besuch der Kriegsgefangene in Serbien, Nr. 7211, Kt. 979.
- 22 „A sebesülteket a különböző nисhi kórházakban helyezték el... Mindannyian azt állítják, hogy ugyanúgy bánnak velük, mint a sebesült szerb katonákkal. [...] Ellenőriztem a katonák élelmezését, amely minden nap a következőkből állt: egy kis kenyér, egy 2 ujjnyi nagyságú húsdarab lazán és egy adag leves. Ezt a levest a nagy fogolyszállítmány megérkezéséig kapták a katonák, de aztán leállították a szétosztását. Beszéltem erről a miniszterelnökkel és Pasic külügyminiszterrel, aki azonnal kiadta a parancsot, hogy a katonáknak újra át kell adni. [...] A hosszú ideig fogságban lévő katonák elmondták, hogy nagyon jól bántak velük, és különösen elégedettek voltak azzal, hogy szabadon mozoghattak a városban. A legtöbb fogvatartott azt nyilatkozta, hogy szeretne munkát kapni, hogy megkeressen valamit.” AT-OeStA/KA KM 1915, Abt. 10, Besuch des amerikanischen Gesandten bei den im Serbien befindlichen Kriegsgefangenen (10-33/18), Ad 7064/7, Kt. 979.
- 23 31. honvéd gyalogezred, 3-ik század, nős, gyermektelen. A veszprémi honvédek hadtörténete. A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és a 79. honvéd menet zászlóalj, valamint a 31/1. népfőlkelő zászlóalj története című munka az 1. századba sorolja. A pontos születési adatai híján jelenleg nem tudjuk a pontos alakulatát meghatározni.
- 24 A források nem egyértelműek, elképzelhető, hogy szerb hadifogságba került, és a szerbek a visszavonulás során adták át a montenegróiaknak.
- 25 HM HIM HL I.28 HM, 1916, 1. 1/a. oszt, ált. 68938/1-1916, 428. d.
- 26 A szerbek kegyetlenkedései hadifoglyainkkal. *Pesti Hirlap*, 1916. április 30. 13.
- 27 Büntetőtelep, amely azért jött létre, hogy egy állam lakosságának egy részét vagy a meghódított országokban különböző etnikai csoportokat elkülönítsenek és fogva tartanak. Először a spanyol gyarmatosítók hozták létre koncentrációs táborát a kubai függetlenségi háborúban (1867–1878) elfogottak számára, majd az angolok Dél-Afrikában a búr háború idején (1899–1902). (Markó László: *Általános történelmi fogalomgyűjtemény*. Budapest, 2004. 113.)
- 28 Đuković: *Nadžmeđer austrougarski logor za Srbe*. Beograd, 2002. 71–172.; Vemić, Mirčeta: *Pomor srba ratnih zarobljenika i interniranih civila u austrougarskim logorima za vreme prvog svetskog rata 1914–1918*. Zbornik Matice Srpske za Društvene Nauke, 147. god. (2014) 2. br. 201–233.; Pásztor: Introduction, 113–117.
- 29 Crnogorac, Svetozar: *Zaboravljeni logor smrti u doboju. Mjesto u kome je izvršen prvi genocid nad srbima u 20. vijeku*. <https://jadovno.com/o-organizaciji/#.YFHthZz9aUk> (letöltés: 2025. január 16.); *Dobojski logor je prvo organizovano masovno stratište Evrope*. <https://jadovno.com/dobojski-logor-je-prvo-organizovano-masovno-stratište-evrope/#.YFHUjZz9aUl> (letöltés: 2025. január 16.); B. Subašić: *Planovi Austrougarske: Za Srbe logori i odredi smrti*. <https://jadovno.com/planovi-austrougarske-za-srbe-logori-i-odredi-smrti/#.YFHUjZz9aUk> (letöltés: 2025. január 16.)
- 30 Ezt a számot a terepen lévő hadifogolyállomásokkal együtt is „csak” 106-ra tudjuk növelni.
- 31 *The Austro-Hungarian POW Camps*. <http://www.Austro-Hungarian-army.co.uk/powcamps.htm> (letöltés: 2025. január 16.)
- 32 Paksy, Zoltán: *Hadifogolytáborból internálótábor. A traumák nyomán átalakuló Magyarország új intézményei*. In: Egry Gábor – Kaba Eszter (szerk.): 1916 – a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Budapest, 2017. 157–159.
- 33 AT-OeStA/KA KM, 1915, Abt. 10, (10-2/2), Nr. 2219 res/15, Kt. 946.
- 34 Pásztor: Introduction, 113–117.

- 35 Uo.
- 36 Idézi: Rachamimov, Alon: *POWs and the Great War: Captivity on the Eastern Front*. Oxford–New York: Berg, 2002. 80. (a továbbiakban: Rachamimov 2002.)
- 37 Idézi: Rachamimov 2002. 80.
- 38 Streeruwitz a háború alatt a cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának vezető hivatalnokaként dolgozott. Lásd: Leidinger, Hannes – Moritz, Verena: *Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1918*. In: Förster, Stig – Kroener, Bernhard R. – Wegner Bernd (Hrsg.): *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh GmbH, 2006. 41.
- 39 Zakliuchenny, aminek a jelentése: fogoly.
- 40 Idézi: Rachamimov 2002. 80.
- 41 Delić 2017. 259.
- 42 Gorcsa, Oszkár: *Csanád vármegyei szerb hadifoglyok a Nagy Háborúban*. In: Délvidéki Szemle, 5. évf. (2018) 1. sz., 32.
- 43 Uo.
- 44 Rachamimov 2002.123.
- 45 Uo.
- 46 Delić 2017. 253–254.
- 47 Delić 2017. 253.
- 48 Rachamimov 2002.123.
- 49 Davis, Gerald H.: *Prisoners of War in Twentieth century War Economies*. Journal of Contemporary History, vol. 1 (1977), no. 4, 629.
- 50 Balla Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje a Nagy Háború előestéjén*. https://nagyhaboru.blog.hu/2015/04/29/az_osztrak-magyar_monarchia_hadereje_a_nagy_haboru_eloestejen (letöltés: 2025. január 8.)
- 51 Fóris Ákos: *Orosz hadifoglyok Magyarországon 1918 végén*. In: Katkó Márton Áron – Krausz Tamás – Mészáros Zsófia (szerk.): *Világháború, világorradalom, világbéke*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Kelet-Európa Története Tanszék. Budapest, 2017. 58.
- 52 Moritz 2022. 90.
- 53 Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár [HM HIM HL], M. kir. Honvédelmi Minisztérium [I. 28. HM.], 428. d., 1916. 1., 1/a. oszt. ált. 18031-422669. a. sz. Hubert Antal szerb (vagy montenegrói) hadifogságból szabadult katona fényképei, 68938. sz. 1916/29.

A VAJDASÁGI MAGYARSÁG SORSA AZ 1946. ÉVI FÖDERATÍV ALKOTMÁNYTÓL A JOGHURTFORRADALOMIG (1946–1989)

GULYÁS LÁSZLÓ

ABSTRACT

Already after Second World War, the Great Alliance (USA, Great-Britain, and the Soviet Union) decided to push Hungary back to its 1938 borders. Thus, all the territories were transferred to Hungary between 1938 and 19191 were returned to Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia. Because Vojvodina lived within the framework of Tito's yugoslav state in the following decades. In our study, we review how the Yugoslav state treated the Hungarian minority. We examine economic life, the cultural field, political life, and the process of assimilation. In the last part of our study, the so-called we present a yogurt revolution (1988, Novi Sad).

Kulcsszavak: Jugoszlávia története 1945–1991, titói Jugoszlávia, magyar kisebbség Jugoszláviában 1945 után

A VAJDASÁGI MAGYARSÁG SORSÁT MEGHATÁROZÓ POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI KÖRNYEZET

A föderatív jugoszláv állam akkor született meg, amikor 1945. november 29-én összeült az ún. Alkotmányozó Nemzetgyűlés, mely kimondta a királyság megszüntetését, és kikiáltotta a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot (JNF), majd az 1946. január 31-én kihirdetett alkotmánnyal megteremtette a föderatív jugoszláv államot.¹ Az alkotmány az államrendszer alapjának a föderációt fogadta el, és az

országot hat köztársaságra osztotta fel. Ez a hat köztársaság Bosznia-Hercegovina, Crna-Gora, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Szlovénia lett. Emellett Szerbián belül létrehozta két további autonóm egységet, a Koszovói-Metóhiai Autonóm Körzetet és a Vajdasági Autonóm Tartományt. A szerbek továbbra is – akár csak a királyi Jugoszláviában – a jugoszláv állam hegemon politika nemzetét alkották. A vezető politikai posztokon – a legfelső vezetést kivéve, ahol nagyon ügyeltek az etnikai arányok betartására –, a párt- és a szövetségi állam apparátusában, illetve a hadseregben számarányukhoz képest felülreprezentáltak voltak.

A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) célja nem csupán a német megszállók kiűzése és a föderatív jugoszláv állam megteremtése volt, hanem legalább ennyire fontos célnak tartották egy új társadalmi-gazdasági rend, a szocializmus létrehozását. Jól mutatja ezt, hogy Tito és elvtársai már a háború alatt hozzáfogtak a tulajdonviszonyok átalakításához.² Az ipari vállalatok és a bankok mintegy 80%-át részben elkobzás (kollaboránsok tulajdona esetében), részben zárolás (külföldi tulajdonos esetében) révén de facto már 1945-ben államosították. 1945. augusztus 23-án a földreformról hoztak törvényt, amelynek alapján kisajátították az egyházi és a 45 hektár feletti magánbirtokot. A törvény végrehajtása során összesen 1,57 millió hektárt sajátítottak ki, melyből 800 ezer hektárt kiosztottak – az ily módon létrejövő birtok felső határát 25–30 hektárban határozták meg –, a ki nem osztott részen pedig állami gazdaságokat hoztak létre. 1947 áprilisában a parlament elfogadta az 1947–1951-re szóló első 5 éves tervet, amellyel bevezették a centralizált tervgazdálkodást. Az 1946. december 5-i államosítási törvény lényegében már csak kodifikálta a lezajlott folyamatot, vagyis azt, hogy a mezőgazdaság és a kisipar-kiskereskedelem kivételével a gazdasági életben felszámolták a magántulajdont.

A politikai rendszer középpontjában a JKP állt, mely a hatalom egyetlen és megkérdőjelezhetetlen birtokosa volt, azaz Jugoszláviában egypárti diktatúra működött. A JKP egyszerre volt törvényhozó és végrehajtó hatalom. Kormány, törvényhozás, bíróság, központi vagy helyi szervezet, mind csak formális, végrehajtó szerepet játszott, s csupán a JKP központi elhatározásainak végrehajtásáért volt felelős.

A fenti lépések alapján kijelenthetjük, hogy Jugoszlávia rohamléptekkel indult meg a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépítésének útján. De az 1948–1949-ben lezajlott Tito–Sztálin konfliktus³ után a JKP a szocializmus újrafogalmazására alkalmas öngazgatási rendszert vezetett be.⁴ 1950. június 26-án a parlament elfogadta az állami vállalatok és a felsőbb gazdasági társulások munkás-öngazgatásáról szóló alaptörvényt. Ezzel kezdetét vette a gazdasági élet decentralizációja, melynek során az ipari és kereskedelmi vállalatok döntő része szövetségi illetékességből köztársasági illetékességbe került.⁵ 1953-ban az agrárpolitikának is új irányt szabtak: a tsz-ek öngazgató agrárszervezetekké váltak, illetve megengedték a tagságnak, hogy kilépjen, és önállóan gazdálkodjék.

Az 1964. évi második alkotmány az öngazgatás működésének alapjait (társadalmi tulajdonra épülő szabályozott piacgazdaság) és működésének módját (decentralizáció, munkástanácsok etc.) szabályozta. Ez az alkotmány a nemzeti kérdést nem érintette.

Tito érzékelte a föderatív rendszer működési hibáit, és megpróbálta azokat korrigálni. Ebből a szándékából született meg az 1974-es alkotmány,⁶ Ezen alkotmány *három fontos vonását kell kiemelniünk. Egyrészt bevezették a kollektív vezetés elvét, ennek jegyében felállították a 9 tagú államelnökséget, amibe a nyolc föderális egység (a hat tagköztársaság és a két tartomány) egy-egy szavazati joggal rendelkező tagot delegálhatott, a 9. tag maga Tito volt. Másrészt a demokrácia növelése érdekében számos vezetői poszton bevezették a rotáció elvét. Harmadrészt kiszélesítette a köztársaságok jogkörét és önállóságát – önálló alkotmányt kapnak, élükre elnökségeket (ún. államfői testületeket) állítanak, létrehozhatják saját nemzeti bankjukat⁷ – a szövetségi központtal szemben.*

Témánk – a Vajdaság sorsa – szempontjából azonban az alkotmány azon jellemzőjét kell kiemelniünk, hogy a Szerbián belüli két tartományt – Koszovo⁸ és Vajdaság – szintén jelentős, majdnem tagköztársasági jogkörökkel ruházták fel. Gyakorlatilag a két tartomány csak az elszakadási jogát nem kapta meg (a 6 tagköztársaság „de jure” rendelkezett ezzel a joggal).

Az alkotmány azonban nem vált be. Az 1970-es évek második felét Gyilasz találó mondatával jellemezhetjük, mely szerint „Tito volt a jugoszláv rendszer egyetlen működő intézménye”. Hiszen az 1974 utáni politikai patthelyzeteket és az egyre jobban kiéleződő nemzeti kérdést számos esetben az ő autoriter döntései és tekintélyelvű beavatkozásai oldották meg.

2. A VAJDASÁG GAZDASÁGI ÉLETE (1945–1988)

A Vajdaság gazdasági életét erősen meghatározta, hogy a titói Jugoszláviában a gazdaság, a politika és a nemzeti kérdés rendkívül szorosan összefonódott. Jugoszláviában egy gyár nem csupán gyár volt, hanem szerb gyár, vagy horvát, szlovén (és így tovább) volt, azaz a gazdasági kérdések mindig erős nemzeti színezetet kaptak. Ráadásul az egyes köztársaságok nemzeti vezetői gyakran nyúltak a nemzeti retorikához gazdasági konfliktusok – például melyik gazdaságtalanul termelő gyárat zárjuk be – esetében.

Az első jugoszláv államon (1919–1941) belül létezett egy „fejlett Észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és „fejletlen dél” (Ó-Szerbia, Montenegró, Crna Gora, Montenegró, Macedónia) különbség.⁹ A szocialista Jugoszlávia¹⁰ ezt a nagyon komoly regionális fejlettségbeli különbséget megörökölte a királyi Jugoszláviától.

Földrajzi egység	A GDP létrehozásának aránya (1974-es adat)	1 főre jutó GDP aránya (1976-os adat)	1 főre jutó beruházások összege
Jugoszlávia	100,00%	100	–
Szűkebb Szerbia	24,11%	97	11 000 dinár
Szlovénia	16,02%	206	23 000 dinár
Horvátország	26,74%	125	16 500 dinár
Vajdaság	11,17%	119	16 000 dinár
Bosznia-Hercegovina	12,50%	66	8 500 dinár
Macedónia	5,45%	66	8 500 dinár
Koszovó	2,07%	29	6 000 dinár
Crna-Gora	1,95%	65	1400 dinár

1. táblázat: Regionális fejlettségbeli különbségek a szocialista Jugoszláviában (forrás: a szerző saját szerkesztése Arday Lajos: *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizede és ami utána következett.* BIP Kiadó, Budapest. 17-18. és 21. alapján)

Az 1. táblázat 2. és 3. oszlopából világosan kiolvasható, hogy négy terület – Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó és Crna-Gora – fejletlennek minősíthető. Míg másik négy terület – „Szűkebb Szerbia” (azaz Szerbia Vajdaság és Koszovó nélkül), Vajdaság, Horvátország és Szlovénia – fejlettnak minősíthető. Gyakorlatilag a titói Jugoszlávián belül fejlettség szempontjából végig létezett egy „fejlett Észak–fejletlen Dél” lejtő.

A 1. táblázat 2. oszlopának (A GDP létrehozásának aránya) és 4. oszlopának (egy főre jutó beruházások összege) összevetése pedig megmutatja, hogy hogyan fonódott össze a regionális fejlettségbeli különbség a nemzeti kérdésekkel. Ennek oka abban keresendő, hogy a titói rendszer redisztribúcióval próbálta meg ezt a lejtőt eltüntetni. A 1. táblázatból világosan látható, hogy a beruházásokra nem a GDP megtermelésének arányában került sor regionális szinten, a fejlett köztársaságok és a Vajdaság GDP-jének egy részét Belgrád a fejletlen köztársaságokra fordította. Belgrád 1945 és 1965 között a központi költségvetésből jelentős összegeket fordított az ún. „fejletlen területek” finanszírozására. Majd 1965-ben létrehozta az „elmáradott régiók szövetségi fejlesztési alapját”, melybe a fejlett tagköztársaságok (Szlovénia és Horvátország) és a Vajdaság minden évbe befizették nemzeti jövedelmük 2%-át. Az így befolyt összegeket aztán a fejletlen területek között osztották szét. A 2. táblázatból látható, hogy a négy fejletlen terület milyen arányban részesült ezekből a fejlesztési pénzekből.

Terület	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985
Bosznia	30,7%	32,4%	30,75%	27,9%
Crna-Gora	13,1%	11,4%	10,85%	9,9%
Macedónia	26,2%	22,9%	21,6%	19,%
Koszovó	30,0%	33,3%	37,0%	42,6%

2. táblázat: Az elmaradott régiók szövetségi fejlesztési alapjának megoszlása 1966–1985 (%) (forrás: Ramet, P. [1985]: *Yugoslavia in the 1980s*. Westview Press. London-Boulder. 194. és 199. alapján)

A támogatások ellenére a fejletlen területek felzárkózása nem történt meg, az „elmaradott régiók szövetségi fejlesztési alapjába” történő befizetés túl kevés volt ahhoz, hogy észrevehető gazdasági változást hozzon létre Délen. Viszont a Vajdaságtól történő elvonás jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a régió fejlődését megakassza. A Tito-féle gazdaságpolitika a fejlődésben szerepét osztotta a Vajdaságra: az elmaradott déli országrészek felzárkóztatását a Vajdaság (és persze Szlovénia és Horvátország) erőforrásaiból oldotta meg.

Ezt a negatív hatást még tovább fokozta, hogy a Vajdaság a jugoszláv összberuházásokból kisebb mértékben részesült, mint ami megillette volna. Nézzük a konkrét számokat: a Jugoszlávia területének 8,4%-át, lakosságának 9-10%-át kitevő Vajdaság 1953-ban a jugoszláviai összberuházások 3,6%-át kapta. Ez némileg változott az 1960-as években, amikor az országos beruházási keretből átlagosan 8,7%-ot, 1978-ban pedig 10,9%-ot kapott a Vajdaság.¹¹ Itt jegyezzük meg, hogy magán a Vajdaságon belül is kialakultak regionális fejlettségbeli különbségek, egyes területek sokkal gyorsabban vagy lassabban fejlődtek. Az 1970-es és az 1980-as években a Dél-bácskai Körzet, illetve Újvidék város vált a Vajdaság gazdasági motorjává.

A fenti negatív folyamatok következtében a Vajdaság gazdasági fejlődésének üteme az 1950-es, 1960-as években jelentősen lecsökkent.¹² Arday Lajos szerint a növekedés üteme a Vajdaságban az 1970-es évek elején mindössze 2,4%-os volt.¹³

A fenti folyamat eredményeképpen veszélyesen lecsökkent a vajdasági gazdaság felhalmozó és újratermelő képessége, és csökkent a munkatermelékenység. Ezt észlelve a jugoszláv állam – az 1974-es alkotmány elfogadása után – emelte a Vajdaság részesedését az összberuházásokból. Ezen belül az ipari beruházások összege 1974-ben átlépte a 10%-os határt, 1977-pedig 12,3%-os volt.¹⁴ Azaz a jugoszláv állam megemelte azt az összeget – pontosabban a Vajdaságiak által megtermelt pénzből többet hagyott helyben –, amelyből a Vajdaság a saját fejlődését finanszírozhatta.

Csak hogy ennek során nemzetiségi diszkrimináció történt, és a Vajdaságban megvalósított ipari beruházások egy olyan területi képet mutatnak, mely szerint a „magyar többségű körzetekben” az egy főre eső ipari beruházás a tartományi átlag

70-85% körül alakult. Gyakorlatilag a 70-es és 80-as években a „magyar többségű körzetekben” az egy főre eső nemzeti jövedelem 20%-kal meghaladta a jugoszláviai országos átlagot, de a beruházások a jugoszláviai átlag 60%-a körül mozogtak.¹⁵ Magyarul ez azt jelentette, hogy a vajdasági „magyar többségű körzetek” lakói az általuk megtermelt javak értékének csupán felét kapták vissza. Ez egyértelműen bizonyítja a fejőstehén szerepet.

A Délvidék a magyar dualista állam (1867-1918) legfejlettebb mezőgazdasági területe volt. A szakirodalom ezért „Magyarország éléskamrájának” nevezi. Jugoszlávia 1918-as megalakulásakor a Délvidék egy jelentős része az új állam keretei közé került, ezeket a területeket Vajdaság néven szervezte meg Belgrád. Az ily módon megszülető Vajdaság a királyi Jugoszlávia legfejlettebb mezőgazdasági területe volt. Ezért a két világháború közötti királyi Jugoszlávia éléskamraként használta. A Tito-féle szocialista jugoszláv állam ugyanezt a szerepet osztotta a Vajdaságra.

Az éléskamra szerepet azért tölthette be továbbra is a Vajdaság, mert gazdasági életében a második világháború után is jelentős volt a mezőgazdaság. 1945 augusztusában Belgrád földreformot hajtott végre. Ennek során a vajdasági magyar parasztság a kiosztott földek 10%-át kapta, míg a földek 30%-át a déli területekről betelepített szerbek kapták meg.

A földreformot azonban hamarosan kollektivizálás követte, amelynek során a termőterület harmada került „társadalmi tulajdonba”. Az erőszakos kollektivizálás és a kötelező beszolgáltatás a síkvidéki Vajdaságot jobban sújtotta, mint az ország hegyvidéki tájait. Viszont az 1953 utáni szabadabb légkörben a farmergazdálkodásra való áttérés feltételei is jobbak voltak. Bár a mezőgazdaság fejlődését korlátozta, hogy 1988-ig az egy háztartásban élők által megművelhető földterület határa 10 hektár – azaz 17 hold – volt.

Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaságból élők aránya a Vajdaságban 1951 és 1981 között 70%-ról 20%-ra csökkent. De az 1980-as években a magyar nemzetiségűek egyharmada még mindig egyéni gazdálkodó volt, ehhez még hozzászámítandó egy jelentős réteg, az ún. kétlaki parasztok (az ingázók). Ennek következtében az aktív népesség fele az élelmiszer-termelésből vagy ehhez szorosan kapcsolódó tevékenységből élt, és a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar adta a vajdasági társadalmi termék 40%-át.¹⁶

Mivel a jugoszláviai magyarság döntő többsége a mezőgazdaságból élt, gazdasági helyzetüket a mezőgazdaság mindenkori helyzete határozta meg. A magyarok többsége az 1980-as években egyénileg dolgozó paraszt volt. Az általános kép elég lehangoló: A birtokok elaprózódtak – az átlagos birtoknagyság 2,1 hektár volt –, és ezeken a nadrágszíjparcellákon az öregek hagyományos gazdálkodást folytattak, a termésből úgy, ahogy megéltek. A középkorúak ingáztak – ipari munkahelyük és földjük között –, és kétlaki életet éltek. A parasztcsaládból származó fiatalok

90%-a pedig elhagyta a nemzetiségi létet őrző falut, s vagy a szerb jellegű iparosodó nagyvárosokban (Újvidék, Zombor, Kikinda, Nagybecsekerek, Pancsova) vagy külföldön vállalt munkát.¹⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a külföldön munkát vállalók jelentős része elveszett a vajdasági magyarság szempontjából, mivel véglegesen kivándoroltak.

A Vajdaság mezőgazdaságát súlyosan érintette az 1980-as években, hogy az agrár-olló egyre szélesebbre nyílt. A takarmány, a növényvédő szer és az üzemanyag ára gyorsabban növekedett, mint a növényi és állati termékeké. 1985-ben a mezőgazdasági termékek ára 48%-al, míg a termeléshez szükséges egyéb anyagoké (növényvédő szer etc.) 72%-al emelkedett.¹⁸ Mindezek következtében az agárpari termékek részesedése a Vajdaság exportjában 1978 és 1988 között közel a felére csökkent.

Az 1980-as években mindössze egy előre mutató és a mezőgazdaság jövőbeli fejlődését elősegítő változás történt a Vajdaságban: az 1988. november 25-én jóváhagyott szövetségi alkotmánymódosításban az egy család birtokában lévő maximális földterületet 10 hektárról 30 hektárra emelték, s ezzel út nyílt a fejlődőképes, rentábilis farmergazdaságok kialakulására.

A Vajdaság gazdaságának fejlődését alapvetően befolyásolta az, hogy 1947 és 1980 között egész Jugoszláviában lezajlott egy iparosítási folyamat. Ennek lényege a „bármilyen áron” történő gyors iparosítás volt. Az erőltetett iparosítás nagy nyomot hagyott a Vajdaság gazdaságán, és ez nagymértékben módosította a régió struktúráját. A Vajdasági tartományon belül a mezőgazdaság részaránya az 1952. évi 43,4%-ról 1984-re 26,5%-ra csökkent, míg az ipar részaránya ugyan ebben az időszakban 21,8%-ról 38,6%-ra emelkedett.¹⁹ A Vajdaság ipari struktúrájára a könnyű- és élelmiszeripar túlsúlya volt a jellemző.²⁰ De a nehézipar is a mezőgazdasághoz kötődött: a vajdasági vegyipar legfontosabb terméke a műtrágya volt. Az élelmiszeriparnak két jellemző vonását kell rögzítenünk: egyrészt kizárólagosan csak a vajdasági mezőgazdaság terményeit dolgozta fel, másrészt legfontosabb termékei – liszt, növényi olajok, zsírok, hús- és húskészítmények – alacsony megmunkálást igényeltek. A vajdasági élelmiszeripar termékeinek alacsony megmunkálási fokát jól mutatja a liszt esete: 1965-ben a 608 ezer tonna lisztből 13 ezer tonnát – azaz az összes lisztmennyiség 2,1%-át – dolgozták fel tésztaivá.²¹

Ha a Vajdaság infrastrukturális ellátottságát vizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a szocialista korszakban a Vajdaságban az infrastruktúra egésze sokkal fejlettebb volt, mint Szerbiában, azaz fejlettebb volt az úthálózat, illetve még a második világháború előttről örökölt vasúthálózat miatt a vasúti infrastruktúra is. Komoly beruházás egyébként a közlekedési infrastruktúrában nem történt egészen az 1980-as évekig, ami sok cég hatékony működését korlátozta, a drága szállítás, a nem megfelelő teherbírású vasút miatt.

A MAGYAR KISEBBSÉG ASSZIMILÁCIÓS FOLYAMATA

A táblázat második oszlopából kiolvasható, hogy 1960-tól kezdődően a vajdasági magyarság abszolút száma fogyásnak indult. Míg a harmadik oszlop számaiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarság részaránya a Vajdaságon belül folyamatosan csökkent.

A magyarság részaránya a szocialista korszakban a Vajdaságon belül állandóan csökkent, ez jól leolvasható az alábbi táblázat harmadik oszlopából.

Év	Fő	%
1948	429 000	25,8%
1953	436 000	25,4%
1961	442 000	23,9%
1971	424 000	21,7%
1981	385 000	18,9%
1991	341 000	16,6%

3. táblázat: A magyarok száma és százalékos aránya a Vajdaságban, 1948–1991
(forrás: a szerző saját szerkesztése Kocsis [1993] 11. alapján)

Véleményünk szerint ezen folyamatoknak öt oka volt. Egyrészt az alacsony születésszám. A magyarok a negatív előjelű népszaporulatot, -1,8 ezreléket (ez az 1000 főre jutó születések számát jelenti) produkáltak, míg eközben a szerbeké +6,6 ezrelék volt.²² Itt jegyezzük meg, hogy ezzel párhuzamosan Koszovóban az albánok +29 ezreléket produkáltak.

Másrészt a külföldi munkavállalás és kivándorlás lehetősége. A magyarok a Jugoszlávián belüli számarányuknál jóval nagyobb mértékben léptek erre az útra. Mirnics Károly becslései szerint a 70-es években a Vajdaságot elhagyó vendégmunkások 2/3 része magyar volt.

Harmadrészt a „vegyes házasságok” számának emelkedése. Ennek mértékét jól mutatja, hogy a vajdasági magyarok által kötött házasságok közül minden 3. vegyes házasság volt.²³ Ezekben a vegyes házasságokban született gyermekek, illetve a jugoszlávnak vallott gyermekek csak jelentéktelen számban jártak magyar iskolákba. Ennek következtében a magyarok folyamatosan elveszítették természetes szaporodásuk 20–25%-át

Negyedrész az 1971-es népszámlálástól kezdődően az állampolgárnak joga volt magát jugoszláv nemzetiségűnek feltüntetni. Számos magyar nemzetiségű állampolgár a karrier érdekében vagy félelemből – különösen az 1991-es népszámláláskor – jugoszlávnak vallotta magát.²⁴

Ötödrészt a szerbek államilag szervezett nagyarányú betelepítése 1945 után a Vajdaságba, ezt nevezük második betelepítési hullámnak (az első betelepítési hullámra 1918 után került sor²⁵). A második nagy betelepítési hullám első éveiben (1945–1948) 226 ezer szerb érkezett a Vajdaságba. Ez zömében agrárnépesség volt, ezért földet, házat és termelőeszközöket kaptak. 1948 után tovább folytatódott a szerbek betelepítése, de ekkor az erőltetett iparosítás miatt (szükség volt a munkaerőre) a városokba költöztették őket. Az 1953 és 1971 között a fejletlen déli területekről nagyjából félmillió szerb költözött a Vajdaságba.²⁶ A betelepítés 1991-ig folyamatos volt, sőt a jugoszláv polgárháború (1991–1998) újabb lökést adott neki.

Itt jegyezzük meg, hogy a fentebb említett 5 folyamat közül az 1–4 a „lány asszimilációhoz” tartozik, csak az 5. tekintendő erőszakos beolvasztási politikának.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a lány és az erőszakos asszimilációs folyamatok eredményeképpen a vajdasági magyar kisebbség létszáma az 1948. évi 429 ezer főről 1991-re 341 ezer főre csökkent.

A MAGYAR KISEBBSÉG HELYZETE AZ OKTATÁSI-KULTURÁLIS MEZŐBEN

Az oktatási mezőben az első fontos esemény az volt, hogy 1945 augusztusában megszületett a kisebbségi iskolatörvény, melynek eredményeként a 15 szerb gimnázium mellett három magyar tannyelvű és négy ún. nem teljes magyar gimnázium működött; a 2 555 általános iskolai tagozat közül 573 volt magyar tannyelvű. A nagyfokú tanárihiányt enyhítette az Újvidéki Egyetem indulása 1954-ben, illetve az ott 1959-ben megszervezett magyar tanszék, ahol középiskolai magyartanárok képzése is folyt. 1969-ben az Újvidéki Egyetemen felállították a Hungarológiai Intézetet.²⁷ Az 1970-es évek végén az Újvidéki Egyetemen és a Szabadkai Pedagógiai Főiskolán folyó magyar szakos tanárképzéstől eltekintve felsőfokú tanulmányokat csak szerb nyelven lehetett folytatni a Vajdaságban. Annak ellenére, hogy egy vajdasági törvény kimondta, hogy ahol 30 hallgató kéri, ott meg kell szervezni az oktatást nemzetiségi nyelven is. A törvény végrehajtása során szerény eredmények születtek, az Újvidéki Egyetem jogi karán az 1980-as évek elején az órák 25%-a folyt magyar nyelven.

A kulturális mező első fontos eseménye az volt, hogy 1945 őszén Szabadkán megalakult a Magyar Népszínház, amely 1973-ig a Vajdaság egyetlen állandó magyar színháza volt. Az 1974. évi alkotmány lendületet adott a magyar kisebbség kulturális életének. Ennek a legfontosabb zászlóshajói – a már fentebb említettek mellett – az alábbiak voltak:

Újvidéki Színház, mely 1973-ban alakult meg, akkor még társulat nélkül működött, az Újvidéki Rádió saját társulatát „kölcsönvéve” előadásaihoz. Első bemutatója 1974. január 27-én Örkény István Macskajátéka volt.

Tanyaszínház, ez 1978-ban indult útjára, előadásaiakkal a magyarlakta településeket keresték fel.²⁸

Forum Könyvkiadó, amely 1957. február 8-án alakult meg azzal az elsődleges céllal, hogy szépirodalmi és tudományos munkákat, valamint idegen nyelvű kötetek magyar nyelvű fordítását jelentse meg. Az azóta eltelt több, mint hat évtizedben a kiadó írónemzedékeknek adott kifutási teret, közlési lehetőséget, s írói pályákat egyengetett, fiatal, kezdő tollforgatóknak adott esélyt, életműsorozatokat publikált.

Híd folyóirat, ez 1934-ben alakult meg, első korszaka 1941-ig tartott, majd 1945-ben a kommunisták újraindították. Így az egész jugoszláviai magyar irodalom orgánuma lett, s ápolta a magyar irodalmi hagyományokat.

Létünk folyóirat, 1971-ben alapította a Szocialista Szövetség Vajdasági Választmánya, hogy ösztönözze a magyar nyelvű tudományos alkotómunkát. Napjainkban is működik.

Új Symposion, 1965-ben alapították, az *Ifjúság* című – Újvidéken megjelenő – lap mellékleteként. Avantgárd szellemisége miatt még az anyaországban is kultuszlapnak számított. A jugoszláv polgárháború második évében, 1992-ben szűnt meg.

Magyar Szó, ennek első száma 1944. december 24-én jelent meg *Szabad Vajdaság címmel, 1945 szeptemberében keresztelték Magyar Szóra*. Beindításával az akkori Jugoszláv Kommunista Párt vezetősége, többek között az első számnak a katolikus Karácsonyra való időzítésével is, azt kívánta szemléltetni, hogy a testvériség-egység politikáját valóra váltja. Az első szám Tito üzenetét közvetítette: „A békülés baráti jobbát nyújtjuk minden becsületes polgárnak, aki kész arra, hogy velünk együtt felépítse összerombolt hazánkat.” Ez a kijelentés különösen annak fényében érdekes, hogy ekkor a délvidéki magyarirtás még zajlott.

Történészek szerint az 1970-es években a *Magyar Szó* volt a legszínvonalasabb magyar napilap a világon (értsd anyaország lapjai, a Kárpát-medencei kisebbségi magyarok lapjai és a nagyvilágban szétszórt emigrációk lapjai). Ezt azért tartjuk kiemelkedő teljesítménynek, mert Jugoszlávia mégis csak kommunista diktatúra volt, így a lap szerkesztőinek, újságíróinak a rendszerhűség, a megalkuvás, a cenzúra és öncenzúra hálójában kellett újságot csinálnia. A *Magyar Szó* 1945 és 1988 közt (a joghurtforradalomig) kiszolgált a JKSZ-t, de közben tudott színvonalat teremteni, és közel állt az olvasóhoz. Külön ki kell emelnünk, hogy a lap hozzájárult ahhoz, hogy a vajdasági magyarság nyelvében, kultúrájában, nemzeti/nemzetiségi önazonosságában fennmaradjon, sőt erősödjön is.²⁹

A fentebb bemutatott pozitívumok miatt a magyar történészek egy része az 1974-től az 1980-as évek közepéig tartó időszakot „a jugoszláviai magyarság aranykoraként” írják le.³⁰ Külön kihangsúlyozzák, a vajdasági magyarok a kulturális-oktatási mezőben sokkal jobb helyzetben voltak, mint a romániai vagy a szlovákiai magyarok. Ezzel a megállapítással egyetértünk, a vajdasági magyar kisebbség valóban

kedvezőbb helyzetben volt – különösen a kulturális mezőben –, de azért túlzás aranykorról beszélni. Különösen annak fényében, hogy a pozitív kulturális fejleményekkel párhuzamosan más mezőkben negatív folyamatok bontakoztak ki. Például a demográfia területén ekkor gyorsult fel az asszimiláció.

Arról, hogy az „aranykorban” valójában mi volt a valóság, reális képet ad *A jugoszláviai magyar kisebbség helyzete* című 1981-ben készült jelentés.³¹ Ez rámutat a vajdasági magyarság oktatási és kulturális helyzetének negatívumaira.

A MAGYAR KISEBBSÉG HELYZETE A POLITIKAI MEZŐBEN

Jugoszláviában Tito hatalomra kerülésétől haláláig három alkotmányt – 1946, 1963, 1974 – fogadtak el.³² Mindháromban rögzítették a jugoszláv államot alkotó nemzetek és nemzetiségek jogait. Az 1974-es alkotmány kimondta, hogy: „*a nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúak ... és a nemzetiségek tagjainak joguk van: állami szervek és közintézmények előtt anyanyelvüket és írásukat használni, anyanyelvi oktatáshoz, kultúrájuk fejlesztésére, s e célból szervezetek alapítására, nemzetiségi hovatartozásuk szabad kinyilvánítására... Alkotmányellenes és büntetendő bármilyen nemzetiségi jogegyenlőtlenség hirdetése és érvényesítése.*”³³

A szövetségi alkotmány rendelkezéseit a tagköztársasági és a tartományi alkotmányok változtatás nélkül átvették. Az 1974-es alkotmány szerint a Vajdaság és Koszovó a Szerb Szocialista Köztársaság részei, de autonómiával rendelkeznek. Ez az autonómia olyan széles körű volt, hogy gyakorlatilag ez a két terület 1974 és 1988 között köztársasági jogállást élvezett.³⁴

Az 1974. évi alkotmánynak a magyarságra nézve pozitív hatásai voltak a politikai mezőben, például a nemzetiségi kulcs révén számos magyar került politikai és közigazgatási pozícióba.³⁵ Ennek ellenére úgy véljük, hogy a magyar kisebbség, minden alkotmányban rögzített jog ellenére, halmozottan hátrányos helyzetben élt a Vajdaságban.³⁶ Az anyanyelvhasználat sohasem valósult meg teljes egészében, az anyanyelvi oktatás megszervezése elé adminisztratív akadályokat gördítettek, korlátozták az egyesületi és hitéletet.

Ha konkrétan megnézzük, hogy az életben hogyan érvényesült az anyanyelv használatának joga, például a közigazgatásban, akkor azt látjuk, hogy a Vajdaságban a hivatalos dolgaikat intéző ügyfelek 29%-a – ez nagyjából megegyezik az ott élő különféle nemzetiségek számával – fordult a saját nyelvén a közigazgatási szervekhez, de az eljárásoknak csak 12%-a folyt le az adott nemzetiségi nyelvén. De problémák vannak az úrlapokkal is, például csak 94 helyen álltak rendelkezésre magyar nyelvű úrlapok. Az ilyesfajta – és több más – eltérés az anyanyelvhasználat jogától azzal magyarázható, hogy a Vajdaság 251 közigazgatási szerve közül mindössze 98-ban található olyan tisztviselői kar, amelyben megfelelő arányban vannak

képviselve a nemzetiségek.³⁷ Azt is meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségi kulcs se mindig működött a vezetői funkciók elosztása során. Jól mutatja ez utóbbi megállapítás helyességét, hogy a szellemi-adminisztratív, illetve az irányító-hatalmi pozíciókban lévők között a magyarok mélyen lakossági számarányuk alatt voltak képviselve.

A politikai mezőt uraló JKP vezetése (mind a szövetségi, mind a tartományi szinten) egy 1959-es párthatározatra hivatkozva mereven elzárkózott minden nemzetiségi alapon létrejövő szervezet engedélyezésétől a Vajdaságban. Ennek következtében például a Jugoszláv Kommunista Pártnak nem volt magyar tagozata. Ez biztosan hozzájárult ahhoz, hogy a JKSZ-nek kevesebb magyar tagja volt, mint amennyi a lakosság számarány alapján várható lett volna. Bár ehhez Varga László hozzáfűzi, hogy a JKSZ soraiban viszonylag kevés volt a munkás és a mezőgazdasági dolgozó, tagságának túlnyomó része hivatalnok és értelmiségi volt. Ezzel szemben a vajdasági magyarok csak egy vékony értelmiségi és hivatalnok réteggel rendelkeztek. Nézzünk egy igen sokatmondó számot: Óbecsén a magyarok 1,8%-a volt párttag, ez konkrétan azt jelentette, hogy 19 ezer földművesből mindössze 20 fő.³⁸

A szerb politikai elit érvelése szerint egy vertikálisan szerveződő nemzetiségi szervezet megszületése gettósodáshoz vezethet, s különben is az öngazgató társadalomban minden polgár egyformán érvényesítheti jogait. Ezen álláspont a szerb politikai elit azon véleményének a konkretizálása, mely szerint a magyar kisebbség lojalitása a jugoszláv állam felé bizonytalan. Általában elmondható, hogy a szocialista jugoszláv állam az adott kisebbséghez tartozó egyén számára lehetővé tette a társadalmi integrációt, de blokkolta a kisebbségek közösségi szerveződését.

Mindezek miatt a vajdasági első pártja, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) csak 1990. március 31-én alakult meg Doroszlón, Ágoston András vezetésével.³⁹ A VMDK megalakulás után azonnal a Milošević számára legkényesebb témában, az autonómia kérdéskörében hirdetett meg határozott programot.⁴⁰ A VMDK 1992. április 25-én Magyarokanizsán megtartotta éves közgyűlését, ahol „*Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról*” címmel elfogadták a párt autonómiaprogramját. Ebben rögzítették, hogy a vajdasági magyarok az autonóm Vajdaság tartományon belül háromszintű autonómiát szeretnének.⁴¹ Tették ezt egy évvel azután, hogy Milošević az 1990. évi új szerb alkotmányban eltörölte Vajdaság autonómiáját.

A VAJDASÁG SORSA MILOŠEVIĆ SZÍNRE LÉPÉSÉTŐL A JOGHURTFORRADALOMIG (1986–1988)

Tito 1980-ban bekövetkező halála után a nemzeti kérdés fokozatosan kiéleződött Jugoszláviában. Ennek egyik fontos oka az volt, hogy a szerbek úgy érezték, az 1974. évi alkotmány következményeként a jugoszláv állam velük szemben negatív diszkriminációt alkalmaz. Ez a szerb érzés kristályosodott ki az 1986-ban megfogalmazott Akadémiai Memorandumban.⁴² Ez a dokumentum a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia centenáriumaára készített jelentés volt. Gondolatmenete szerint a Tito-korszakban a gazdaságpolitika diszkriminatív volt a szerbekkel szemben. Hiba volt, Szerbiát három részre (Ő-Szerbia, Koszovó és Vajdaság) osztani. Hiszen ennek következtében Koszovó és Vajdaság „de facto” köztársaságként funkcionál. Koszovóban szerbellenes politika folyik, amit több tagköztársaság (horvátok, szlovének etc.) támogat. A memorandum konklúziója határozottan kimondta, fel kell számolni az 1974-es alkotmányban testet öltött „erős Jugoszlávia – gyenge Szerbia” gyakorlatot.

Ebben a közegben tűnt fel Milošević, aki 1986-ban foglalta el a Szerb Kommunista Szövetség elnöki székét.⁴³ Milošević a szerb Parlament elnökének felkérésére 1987 áprilisában Koszovóba ment, ahol elmondta élete egyik legfontosabb beszédét. Ebben a koszovói szerb honfitársait buzdította ily módon: „*Senki sem emelhet rátok kezét!... Itt kell maradnotok. Ez a ti földetek. A ti rétjeitek és kertjeitek. A ti emlékezetetek. Nem hagyhatjátok el hazátokat csupán azért, mert nehéz ott élnetek, mert ott elnyomnak benneteket, és jogtiprásnak vagytok kitéve.*”⁴⁴

A beszéd Miloševićet a nagyszerb nacionalizmus vezetőjévé emelte. Így elindította az „antibürokratikus forradalmat”. Milošević azt állította, hogy ez egy „alulról szerveződő” mozgalom, amely az egyszerű emberektől elidegenedett bürokrácia ellen irányul. Valójában azonban a mozgalmat ő szervezte meg felülről, hogy eszközként használhassa a szerb nacionalizmus céljainak megvalósítására.

Az antibürokratikus forradalom gyakorlatilag az Akadémiai Memorandum gondolatmenetét tette magáévá (Koszovóban az albánok elnyomják a szerbeket etc.), legfontosabb célja a szövetségi alkotmány módosítása volt, illetve egy szinttel lejjebb, Szerbia alkotmányának módosítása.

Az 1987 áprilisától Szerbia-szerte (ebbe beleértendő Koszovó is) megtartott kisebb-nagyobb antibürokratikus akciók után következett a vajdasági „joghurtforradalom.”⁴⁵ Az elnevezés onnan származik, hogy 1988. október 5-én Újvidéken mintegy 15–20 ezer szerb tüntető – ezek nagy részét Milošević utasítására Koszovóból buszokkal szállították Újvidékre – gyűlt össze az újvidéki pártház (báni palota) előtt, hogy tüntessen a „bürokratikus” vajdasági pártvezetés ellen, amely nem vállal szolidaritást a Koszovóban, az albánok „terrorja” miatt sínylődő szerbekkel.

A megmozduláson, a molinókon megjelent a „Vajdaság = Szerbia” jelszó.⁴⁶ A Vajdasági Kommunista Szövetség vezetői először erőből próbálták kezelni a megmozdulást. Kikapcsoltatták az áramot abban a cukrászdában, ahonnan a tüntetők áramhoz jutottak. Ezen a tömeg még jobban felhergelte magát. Erre a tartományi vezetők azzal próbálták lecsendesíteni a tömeget, hogy joghurtot és szendvicseket adtak nekik. Csakhogy a tömeg ezekkel a joghurtokkal – több ezer dobozzal – megdobálta a tartományi pártház épületét. A tüntetők agresszív fellépésének következményeként másnap – 1988. október 6-án – lemondott a Vajdasági Kommunista Szövetség autonómiapárti vezérkara, helyüket Milošević hívei foglalták el. Ezzel megnyílt az út a belgrádi centralizációs törekvések – az autonómia eltörlése – előtt.

Kísértetiesen hasonló események zajlottak le Koszovóban: az antibürokratikus forradalom ottani tüntetéseinek a szerbek a „Koszovó = Szerbia” jelszót használták. Az újvidéki joghurt forradalom után bő egy hónappal – 1988. november 18-án – a koszovói tartományi vezetők a tüntetések hatására szintén lemondásra kényszerültek.⁴⁷

Ezen előzmények után, 1989. március 28-án megtörtént az alkotmánymódosítás, a Szerb Szocialista Köztársaság parlamentje mindkét tartomány – Vajdaság és Koszovó – esetében erősen megnyirbálta az autonómiát. Összesen 41 módosító indítványt fogadtak el, amelyek közül a legfontosabb az volt, amely felszámolta Vajdaság és Koszovó Autonóm Tartományok vétőjogát a szerb parlament által meghozott törvényekkel szemben. Mindkét tartomány állami funkcióinak nagy részét a köztársasági szervek ellenőrzése alá helyezték, és a tartományi képviselőházakat megfosztották vétőjoguktól,⁴⁸ de néhány tartományi szervezetet látszatintézményként megtartottak.⁴⁹ A jugoszláv államot alkotó többi tagköztársaság nem tiltakozott az alkotmánymódosítás ellen. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Vajdaság és Koszovó kérdése Szerbia belügye.

1989. május 8-án Milošević lett a Szerb Szocialista Köztársaság Elnökségének elnöke. Ezt a pozícióját arra használta fel, hogy egy új alkotmányt fogadtasson el. Ezen 1990. szeptember 28-án elfogadott új alkotmány eltávolította Szerbia nevéből a „szocialista” előtagot – innentől kezdve az állam neve Szerbia Köztársaság lett.⁵⁰ Végleg megfosztotta a két tartományt (Vajdaság és Koszovó) az államiság minden elemétől,⁵¹ megszüntette a tartományok alkotmánybíróságát, legfelső bíróságát, önálló köztársasági elnököt, és így tovább. Gyakorlatilag megszüntette a Vajdaság autonómiáját, s teljes politikai és pénzügyi centralizációt rögzített.

A megszüntetett tartományi alkotmány helyett egy ún. Statútumot vezetett be, melyet a tartományi képviselő-testületnek kellett elfogadnia, de előtte a Szerb Köztársaság Képviselőházának azt jóvá kellett hagynia. A téma egyik szakértője, Gombos Ervin szerint még az 1946. évi alkotmány is nagyobb jogköröket adott a Vajdaságnak, mint az 1990. évi.⁵²

Az új alkotmány azonban csak a kezdete volt a vajdasági magyarság 1990-es évekbeli kálváriájának, hiszen 1991-ben kitört a jugoszláv polgárháború, amely rendkívül negatív következményekkel járt a Vajdaságra nézve, sőt a konfliktusba kisebb mértékben az anyaország is belekeveredett.⁵³

JEGYZETEK

- 1 Bebler, Anton: *A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje*. In: Európai Szemle. 1992/3 szám. 1992. 112–128.
- 2 Életútjáról lásd Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao – Tito*. Pécs, 2000.
- 3 Bővebben lásd Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. I–II. kötet. Budapest, 1991.
- 4 A modellt teljes egészében ismerteti Kardelj, Edvard: *Szocialista öngazgatás*. Újvidék, 1976.
- 5 Kolundzia, Boskó: *Az öngazgatási rendszer néhány elméleti és gyakorlati kérdése*. Budapest, 1980.
- 6 *A JSZSZK Alkotmánya*. Újvidék, 1974. (a továbbiakban: *A JSZSZK Alkotmánya 1974.*)
- 7 A gazdaság működéséről lásd Beck Béla: *Jugoszlávia gazdasága*. Budapest, 1975.
- 8 Gulyás László: *Centrifugálisból centripetális Tito kísérlete a koszovói kérdés rendezésére 1945–1980*. In: Közép-Európai Közlemények 2008/2. szám. No2. 56–63.
- 9 A királyi jugoszláv állam regionális egyenlőtlenségeiről lásd Gulyás László: *A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig*. Szeged, 2013. 65–77.
- 10 A szocialista jugoszláv állam megalapításakor fennálló regionális különbségekről lásd Gulyás László: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Budapest, 2005. 133–129.
- 11 Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, 2002. 69–120. (a továbbiakban: Arday 2002.)
- 12 Bandin, Tomislav: *A Vajdaság gazdasága és az egységes piac*. In: *Létünk 1970/1. szám*. 19–37. adatai alapján szerkesztettük. (a továbbiakban: Bandin 1970.)
- 13 Arday 2002. 75.
- 14 Arday 2002. 108.
- 15 Arday 2002. 221–245.
- 16 Arday 2002. 226.
- 17 A külföldi munkavállalásról lásd Mirnics Károly: *Kisebbségi sors*. Újvidék, 1993. 21–22. (a továbbiakban: Mirnics 1993.)
- 18 Arday 2002. 185., 175–220.
- 19 Nikolić, Miodrag: *Ekonomika Industrije SFRJ*. In: *Narodne novine*. Niš, 1996. 325.
- 20 Bandin 1970. 24.
- 21 Bandin 1970. 30.
- 22 A népszaporulatról lásd Mirnics 1993. 5–34.
- 23 Erről bővebben lásd Mirnics 1993. 44–77.
- 24 Erről bővebben lásd Mirnics 1993. 78–94.
- 25 Gulyás László: *Történeti áttekintés*. In: Nagy Imre (szerk.): *Vajdaság*. Pécs–Budapest, 2007. 76–149.
- 26 A szerbek Jugoszlávián belüli migrációjáról lásd Kocsis Károly: *Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén*. Budapest, 1993. 20–32.
- 27 Hornyák Árpád: *Tito zászlaja alatt*. In: *Rubicon*. 2009/5. Délvidék. 39–40.
- 28 Czérna Ágnes: *Tanyaszínház (1978–2008)*. Újvidék, 2009. 9.

- 29 Zakinszky Toma Viktória: *A Magyar Szó az 1945 és 1989 közötti időszakban*. In: Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A jugoszláviai magyarok eszme- és politikatörténete 1945–1989*. Budapest, 2019.
- 30 Tipikus példája ennek a szemléletnek Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest, 1999. 303–304.
- 31 Lásd Arday Lajos: *A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete*. In: Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Medvetánc könyvek. Budapest, 1988. 265–303. (a továbbiakban: Arday 1988.)
- 32 Heka László: *Szerbia állam- és jogtörténete*. Szeged, 2005.
- 33 A JSZSZK Alkotmánya 1974.
- 34 Tóth Norbert: *Mi fán terem az autonómia?* 11. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Variációk autonómiára*. Szabadka, 2018. 9–22.
- 35 A pozitív hatásokat erősen eltúlozva mutatja be Rehák László: *Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában*. Budapest, 1988.
- 36 Arday 2002. 7–60.
- 37 Arday 1988. 276.
- 38 Varga László: *A jugoszláviai magyarság társadalmi-politikai helyzete*. In: Híd, 1970. 10–11. sz. melléklete 1–32. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://adattar.vmmi.org/cikkek/9891/hid_1970_10_11_14.pdf (Utolsó megtekintés: 2025. február 6.)
- 39 Gulyás László: *A VMDK egyeduralmánának korszaka 1989–1994*. In: Gábrity Molnár Irén (szerk.): *Kutatások sodrásában: az mtt 25 éve* (Jubileumi kötet). Szabadka, 2016. 49–60.
- 40 Tóth Szilárd János: *Vajdasági Magyar autonómia – egy politikai eszme tíz esztendeje (1989–1999)*. In: Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest, 2018.
- 41 Hódi Sándor (szerk.): *Magyar autonómia. A VMDK állásfoglalása az önkormányzatról*. Ada, 1992.
- 42 A Memorandum szövegét közli Pándi Lajos: *A Kelet-Európai diktatúrák bukása*. Szeged, 1993. 269. (a továbbiakban: Pándi 1993.)
- 43 Milošević 1941-ben született, már 18 évesen belépett a Jugoszláv Kommunista Szövetségébe (JKSZ), majd jogot tanult a belgrádi egyetemen, ahol már a JKSZ ideológiai felelőse lett. 1984-ben a belgrádi pártszervezet vezetője lett, 1986-ban foglalta el a Szerb Kommunista Szövetség elnöki székét. Miloševićről és politikai pályájáról lásd Slavoljub, Dukic: *A Milosevics-klán*. Budapest. 2000.
- 44 A beszédet ismerteti Silbert, Laura – Little, Allan: *Jugoszlávia halála*. Budapest, 1996. 45. (a továbbiakban: Silbert – Little 1996.)
- 45 Az eseményeknek önálló kötet szentelt Kisimre Ferenc: *A joghurt forradalom*. Szeged, 1991.
- 46 Silbert – Little 1996. 75.
- 47 Silbert – Little 1996. 50.
- 48 Kálóczy Izabella: *Szerbia alkotmánytörténete a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a bírósági szervezetre és a bírói függetlenségre*. In: *International Relation Quarterly*, Vol. 1. No1. 2010 /Sping 1–9.
- 49 Pándi 1993. 305.
- 50 Néhány magyar történész hibásan a Szerb Köztársaság elnevezést használja. Valójában Szerb Köztársaságnak (Republika Srpska) az 1995-ös daytoni szerződéssel Boszniában létrejött szerb államalakulatot kell neveznünk.
- 51 Az új alkotmány elfogadásával értelemszerűen megszűnt az 1974-es két tartományi (Vajdaság és Koszovó) alkotmány is.
- 52 Gombos Ervin: *Szerbia közigazgatása, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére*. In: Nagy Imre (szerk.): *Vajdaság. A Kárpát-medence régiói* 7. MTA-RRK. Pécs, 2007. 47–62.
- 53 A témakörrel bővebben lásd Dévavári Zoltán – Sáringer János: *Magyarország – Frontország. Iratok a magyar-dél-szláv diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1990–1994)*. I –II. kötet. Budapest, 2022.

**A KIRAKAT MINT „KIÁLLÍTÓ TEREM” – SZABADKAI FÉNYKÉPÉSZEK
A SZABADKAI SAJTÓBAN (1890–1919)¹**

KÁROLY ADRIENN

ABSTRACT

the Szabadka (Subotica) press of the late 19th and early 20th centuries followed the work of local photographers with keen interest, and, at the same time, gave space in their columns to popularize them, thus providing valuable sources for the history of the trade of professional photographers of the era. The period when photography became established in the town can be dated back to the last decade of the 19th century when the number of photographers increased. In the period between 1890–1919, twelve names of photographers working in Szabadka appeared simultaneously in the local press. A significant proportion of occurrences drew attention to new or existing studios, reported on changes in locations, or told about opportunities to see finished products, and photographers presented the range of their services in advertisements. The paper deals with these topics and also touches on attitudes concerning issues of reception, as well as the perception of photography as a new medium of art, based on news reports, recountings, and advertisements in periodicals published in Szabadka.

Kulcsszavak: fényképészet, sajtó, Szabadka, XIX-XX. század fordulója

BEVEZETÉS

A 19. század végi és a 20. század eleji szabadkai sajtótermékek élénk érdeklődéssel kísérték a helyben dolgozó fényképészek munkásságát, ugyanakkor hasábjaikon helyet biztosítottak azok népszerűsítésére is, mely források által a korszak fényképezőmesterségének története szintén körvonalazódik. A kezdetektől, a fényképek megjelenésétől, majd a fényképkészítés általánossá válásáig tartó, több mint száz évet felölelő folyamatot Raffai Judit *Megkomponált fényképek. Szabadkai fényképészek 1860 és 1941 között* című kötetében összegezte, kinek közlése szerint az első Szabadkán működő fényképezőüzletre utaló adatok 1862-ből származnak, pontosabban Scheffler N. J. nevű fényképész munkássága kapcsán. A településen a fényképkészítési szokások meghonosodásának időszaka a 19. század utolsó évtizedére tehető, amellyel egyidejűleg a fényképezőmesterek száma is megnövekedett.² Az 1890–1919 közötti években³ Szabadkán működő fényképészek közül tizenkét név bukkant fel párhuzamosan a helyi sajtóban. Az előfordulások jelentős aránya az új vagy már meglévő műtermekre hívta fel a figyelmet, tudósított a székhelyek változásáról, a késztermékek megtekintésének lehetőségeiről, a fényképészek pedig hirdeteikben mutatták be szolgáltatásaik körét. A dolgozat folytatásában e témákat járja körül, de érinti a fényképekhez fűződő befogadói hozzáállás kérdéskörét, a fénykép mint új médium művészetként való megítélését is, a szabadkai periodikák híradásaira, beszámolóira és hirdeteire támaszkodva.

SZÉKHELY ÉS KÍNÁLAT

Gyulaffy Lajos⁴ 1891 májusában a *Bácskai Ellenőr*ben arról értesítette az olvasóközönséget, hogy Szabadkán, a kiskápolna melletti Vermes-féle házban található fényképezési műtermét a kor igényeinek megfelelően rendezte be, majd kínálatát így mutatta be: „Különösen ajánlom a mostani saisonnak megfelelő felvételeimet u. m. Visite, Cabinet, Makart, stb., azonkívül nagyobb és kisebb csoportok és családi csoportképek felvételét.”⁵ A városban széleskörűen elismert Pietsch Ferenc munkásságát a *Bácskai Friss Ujság*, a *Bácskai Hírlap*, a *Bácskai Napló*, a *Bács megyei Napló*, a *Függetlenség*, a *Szabadság* és a *Szabadka és Vidéke* is követte, ugyanakkor a lapokban feltűnt egy másik Pietsch nevű fényképész, mégpedig Pietsch Mihály neve is. Az azonos vezetéknevet viselő fényképészek Szabadkán ugyanazon épületekben kezdték meg tevékenységüket, majd váltották egymást az évek során: Pietsch Ferenc 1892-ben vette át a Deák utcai Szilasi Mór-féle házat Meinhardt Ágostontól. A tulajdonosváltásról egy közös tájékoztatót adtak ki a *Szabadság*ban 1892. március 2-án a következő szöveggel ellátva: „Midőn távozásom alkalmából az irántam tanúsított szíves bizalomért köszönetet mondanék, kérem egyszersmint a nagyérdemű

közönséget, hogy jóindulatú pártfogását utódomra is átruházni kegyeskedjék. Tisztelettel Meinhardt Ágoston fényképész. / A fentiek kapcsán tisztelettel jelentem, hogy Meinhardt Ágoston úrtól átvett műtermemben a modern technika minden vívmányának igénybevételével tiszta és jó fényképeket készítek. Felvételek a nap minden szakában eszközöltetnek. / A nagyérdemű közönség becses pártfogását kérve vagyok / Mély tisztelettel Pietsch Károly Ferencz.”⁶ A fényképész székhelyét 1894 előtt a Kossuth utcai Dr. Dominus S. ügyvéd házába,⁷ majd 1908-ban – a *Függetlenség* kishíre alapján – a Czorda Bódog utcai saját házába költöztette át, ahol jobb körülmények között, jobb világítású helyiségekben végezte tevékenységét. A kiadvány azt is feljegyezte, hogy a műterem mellett fogadó- és öltözőszobák álltak az ügyfelek rendelkezésére.⁸ Míg a *Bácskai Napló*ban maga a fényképésmester ismertette az új épület előnyeit: „A műterem sötét megvilágítása helyett verőfényes megvilágításban készülnek új műtermemben a képek. E megvilágítás az arcnak élénkebb kifejezést, az idomoknak teljességet, a képnek művészi kivitel biztosit. [...] E házban csak a műterem van, kíváncsi tekintetek nem alkalmatlankodnak.”⁹ A szabadkai hírlapok közül a *Szabadka és Vidéke*,¹⁰ a *Szabadkai Közlöny*,¹¹ a *Bácskai Hírlap*¹² és a *Bácsmegyei Napló*¹³ kiemelten tudósított Pietsch Ferenc karrierjének alakulásáról, főként a német hercegi család általi alkalmazásáról, majd magas rangú kitüntetéséről, a „fejedelmi udvari fényképész” cím elnyeréséről.¹⁴

A Pietsch Mihály fényképészeti műterméről szóló első hivatkozás 1894 áprilisából származik, amely székhelyének változásáról hozott hírt: Pietsch Ferenchez hasonlóan, szintén a Szilasi-házból a Dr. Dominus S. ügyvéd házába való átköltözéséről.¹⁵ Az épületet egy másik fényképésmester, Podleszny A. vette át közvetlenül a rákövetkező hónapban, aki a *Bácskai Ellenőr*ben adta hírül fényírdájának megnyitását. A megszokott kínálatot kiegészítve, Podleszny a felvételeit „ezüst, platin és másféle kivitelben” is ajánlotta.¹⁶ A magát első szabadkai fényképészeti és festészeti műintézetének tituláló Pietsch Mihály tevékenységének áthelyezéséről a *Bácskai Ellenőr*ben és a *Szabadkai Közlöny*ben egyaránt közzétett értesítéseket.¹⁷ Előbbi szerkesztősége látogatást is tett az új műteremben, melyről a következőképp nyilatkozott: „Városunkban évek óta nélkülöztünk olyan fényképészt, kinek működése a mai előrehaladt technika színvonalán áll. Rövid idő óta ez irányban nyilvánított kívánalmunk kielégítést nyert Pietsch M. fényképész személyében. [...] csakis a legnagyobb elismerésünket fejezhetjük ki működése felől. Arcképei élethívek, kidolgozásuk finom és a mai modern igényeknek teljesen megfelelő. A csoport- és tájképekről hasonlót mondhatunk. [...] A legjobb meggyőződésünk szerint ajánljuk Pietsch M. fényképészt tiszt. olvasóink és a közönség figyelmébe.”¹⁸ A *Bácskai Ellenőr* e meggyőződését és pártolását a következő években továbbra is fenntartotta, melyet igazolandó, 1900 júniusában lelkesen népszerűsítette Pietsch Mihály tevékenységét, kiemelve az általa készített színes fényképeket.¹⁹

A *Szabadság* hasábjain 1894-ben egy új fényképészeti műterem-tulajdonos, Stephany Ottó mutatkozott be. „Kiváló gépjeim és szakképzettségem alapján előre is biztosítom becses megrendelőimet, hogy képeim mindent felülmúlnak, ami e téren itt Szabadkán létezett és a legmagasabb igényeket is fényesen kielégítem.” – fogalmazta meg ígéretes beköszöntőjét a Kossuth utcában lévő, Polyákovics Alajos-féle házban működő fényképész.²⁰ A *Szabadkai Közlöny* 1895-ben *Különfélék* című rovatában dicsérte Stephany Ottó munkásságát, kinek kirakatában „valóban meglepően szép kivitelű képgyűjtemény” szemlélhető meg.²¹ Tehetségének mutatója, hogy képeivel aranyérmeket érdemelt ki a Bécsben, Londonban és Párizsban megrendezett kiállításokon.²² Vállalkozásának helyszíne a következő években több alkalommal is változott – tudható meg szintén a *Szabadkai Közlöny*ből –, hiszen 1897-ben a Damjanich utcai Scheffler-féle házból költözött át Solymosi tanár úr Fűzfás utcai házába.²³ Az üresen maradt Scheffler-féle üzletet közvetlenül Vörös Kálmán vette át tőle,²⁴ kinek fényképpel ellátott hirdetését 1900-ban a *Bácskai Hírlap* hasábjain lehetjük fel (5. kép).²⁵ 1895-től a Deák utca 3. szám alatt, a dr. Szilasi Mór házban Tőke Ágoston munkálkodott, aki „legszebb kivitelű, életnagyságú képeket” kínált a *Bácskai Ujság*ban közöltek alapján.²⁶ A *Szabadka és Vidéke* 1900-ból származó kiadása szerint „kiválóan szép fényképeket” készített a városban, akinek a kisebb fényképek alapján készült nagyításai „a legszigorúbb kritikát” is kiállták. Munkáját a Kossuth utcában tette közzé, ahol „általános feltűnést” keltett. „Aki tehát élethű, jó fényképeket óhajt, annak nagyon ajánlhatjuk Tőke Ágoston műtermét.” – fogalmazott a hírlap szerkesztősége.²⁷ „A Kossuth Lajos utcán Tőke Ágoston fényképésznek újonnan rendezett fényképkirakata látható, amely kiválóan szép képeivel bizonyára minden szemlélőben azt a meggyőződést kelti, hogy jobb arcképeket kívánni alig lehet.” – szoltak a *Bácskai Friss Ujság* elismerő szavai, majd a folytatásban a fényképész erényei között azt emelték ki, hogy kirakatában nem csak idegen, hanem helybeli, ismert egyének portréi is megtekinthetők, mely igazolja, hogy nem mások munkáinak másolatát árusította.²⁸ Áru- és szolgáltatáskínálatában fényképészeti termékek – kamerák, állványok, lemezek, vegyszerek – is kaphatók voltak, továbbá az amatőrök részére rendelkezésre bocsátotta sötétkameráját, illetve vállalta a negatívok előhívását is. „Kezdőknek teljes felszerelés vételénél tanítás ingyen.” – tett ígéretet a *Bácskai Ellenőr* 1895-ös évfolyamában.²⁹ A követő években a szabadkai hírlapokban ritkán találkozhatunk hasonló, fotóamatőröket megcélzó hirdetésekkel. Az elenyésző esetek között szerepel Zalán Béla a *Bácskai Friss Ujság*ban 1901 augusztusában közzétett, fényképészeket és amatőröket megszólító reklámja, aki gyógyáru raktárában fényképészeti vegyszereket kínált az érdeklődőknek.³⁰

A *Szabadkai Közlöny* 1900-ban egy új fényképészre, Vajda Sándorra fordított kitüntetett figyelmet ily módon: „A modern technika minden vívmányaival felszerelt fényképészeti műtermet állított fel Vajda Sándor fényképész Szabadkán Szent-István

téren lévő Kunetz-féle házban (Otthon kávéház) épület. Az illető szakismereteit a külföld és utóbb Budapest legelőkelőbb műtermében szerezte s így bizonyára a legkövetelőbb igényeknek is megfog felelni.³¹ A *Bácskai Hírlap* ugyancsak elismerő szavakkal köszöntötte a Budapestről származó fényképészmestert: „Vajda ügyes keze egyesek előtt már a múltból ismeretes, amennyiben Budapesten az első fényképezeti műtermében lefényképezett már több szabadkait. Vajda képeit mindazok nagyban dicsérik, amit már az is igazol, hogy azelőtt Koller tanár udvari műtermében, Uher és Mai és Tsa elsőrangú budapesti műtermében dolgozott.”³² Majd az újság ugyanazon számában maga Vajda Sándor is közzétette saját hirdetését.³³ Jalsovszky Katalin és Stemlerné Balog Ilona szerzőpáros a *Fénnyel írott történelem* című kötetükben emelik ki aényt, hogy a „vidéki fényírdák fotográfusai általában messziről jött emberek, akik nagyobb városok híres mestereinél tanulták a szakmát, Pozsonyban, Pesten, Bécsben.”³⁴ Vajda Sándor mellett a sajtótermékekből az is kiderül, hogy Pietsch Mihály tehetségét fejlesztendően több évet külföldön töltött, s Szabadkára Braziliából került.³⁵ A *Bácsmegyei Napló* híradása alapján a Budapesten, Párizsban és Londonban tapasztalatokat szerző, sőt a bolgár királyi udvarnál dolgozó Hollósi József 1911-ben³⁶ érkezett Szabadkára, hogy a Deák utcában folytassa tevékenységét. A lap a fényképezést igazi „fényképező művészként” vezette fel, aki modern üzletét „általa feltalált villamos retusáló készülékkel is felszerelte”, mellyel azt „igazán fővárosi jellegűvé tette”.³⁷ A fényképészmesterek számát a Kossuth utca 21. szám alatt dolgozó Huszthy Máttyás és Lengyel Géza tovább bővítette. Előbbi „úgy a helyi, mint vidéki n. é. közönség” részére állt rendelkezésre,³⁸ utóbbi pedig „elsőrangú” fényképezéseket, s esti, villanyvilágítás melletti fényképezést kínált.³⁹

A FÉNYKÉPEK MEGTEKINTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI: KIRAKATOK ÉS KIÁLLÍTÁSOK

A fenti szemelvényekből látható, hogy a 19. és a 20. század fordulóján a fényképezészek munkáikat saját vagy más üzletek kirakatában állították ki, melyek fényképkirakattá alakításához Szabadka vezetőségéhez kellett fordulni engedélyért. A műkedvelő közönség csakis az utcákat járva találkozhatott a fényképészmesterség műremekeivel. A méltán elismert Pietsch Ferenc – tevékenységét saját házába áthelyezve – a Czorda Bódog és a Kossuth Lajos utca sarkán lévő kirakatát díszítette fel „ezer művészi fényképfelvétellel”.⁴⁰ A sajtó tudósításai alapján idényjellegűen rendezte át fényképkirakatát. 1909 decemberében megtekinthetők voltak nála a helyi szintársulat tagjairól készült, valamint karácsonyi tematikájú felvételek,⁴¹ 1910 áprilisában pedig a város „egész intelligenciája és színészvilága”.⁴² Az 1912 augusztusából származó kirakatát a *Bácskai Napló* így prezentálta: „Ezer kép a kirakatban. Nagyon szép és nagyon érdekes kirakatot újított föl a napokban Pietsch

Ferenc, udvari fényképész. Több mint ezer képet helyezett el kivétel nélkül ízléses, finom kivitelben Szabadka város e kiváló művésze. Vannak nagy csoportképek, apró visit képek egytől-egyig művészi érzékkel elkészítve. Tudtuk eddig is, hogy Pietsch Ferenc nagy ambícióval dolgozik, de ezzel a kirakatával bebizonyította azt is, hogy közmegelégedésre munkálkodik, mert kirakataiban Szabadka intelligenciájának minden részét ott látjuk. Ott van a főispán, a tanári kar nagy része, a tisztelendő klérus stb. Ajánljuk közönségünk figyelmébe e művészi kirakatokat.⁴³ Hollósi József „gyönyörű művészi képeit” fényképészeti műtermének kirakatában tette közzemlére.⁴⁴ „Nézzük meg az egyes fényképkirakatokat, [...] legjobb reklám a szép és jó munka.” – emelte ki a *Bácskai Hírlap* Hollósi képeit a helyi mesterek kínálatából.⁴⁵ Szintúgy a *Bácskai Hírlap* emlékeztette az olvasóközönséget *Napi hírek* rovatában arról, hogy Lengyel Géza műterménél, a kapubejáratnál „állandó fényképkiállítás” tekinthető meg.⁴⁶

A sajtótermékek megörökítik, hogy a vizsgált időszakban Szabadkán számos képzőművészeti tárlat került megrendezésre, mellyel szemben helyi fotókiállításokról nem olvashatunk. Kivételként megemlíthető Tőke Ágoston a millenáris év emlékére készített „nagy terjedelmű fénykép csoportja”, amely ugyan a Geiger és Hoffmann cég kirakatában került kiállításra, viszont 1897 februárjában a Palicsot ábrázoló diapozitívjait a gyógyfürdőben felállított sztereoszkóppal⁴⁷ hozzáférhetővé tették.⁴⁸ A sztereokép népszerűsége egészen az első világháborúig, hozzávetőleg a mozi megjelenéséig töretlen maradt, s a sztereoszkóp a polgári otthonok házi látványossága is lett.⁴⁹

A hírlapokban jellegzetesen más városokban megrendezett események felhívásaival találkozhatunk. A *Bácskai Ellenőrön* keresztül 1893 decemberében eljutott a szabadkaiakhoz a Kolozsvári Országos Történelmi Erekllye Múzeum felkérése, akik honvéd egyleteket, hazai fényképészeket, rajzolókat, a szabadságharc ügye iránt érdeklődőket hívtak fel a szabadságharc honvédeiről, honvéd síremlékekről, csatahelyekről készült felvételek beküldésére, melyek nyilvános kiállítására ígéretet tettek.⁵⁰ A *Szabadkai Közlönyben* fedezhető fel egy, a szabadkai műkedvelő fényképészek részére szóló kiáltvány egy „amatőrfénykép kiállítás” kapcsán, mely 1904 decemberében került megrendezésre a zombori amatőr fényképészek közbenjárásával. A résztvevők a szabadkai polgármesternél jelenthették be részvételi szándékukat.⁵¹ 1905 májusán a Schweidel ünnepély alkalmából rendeztek amatőr fényképkiállítást Zomborban, ahol a bácskai kiállítók közül aranyérmert nyert dr. Jovanovics Pál Bajáról, ezüstérmert Temesváry József Zomborból, bronzérmert pedig Alföldy Róza szintén Zomborból. A rövidhír folytatásában olvashatjuk az oklevelet érdemlők névsorát Baumann Nándor, Roediger Lajos, Szántó Károly, Tary Lajos, Tuskó Máté és Vujevics Alajos megemlékezésével.⁵² A fényképkiállítások csekély számát indokolhatta, hogy a fényképezésre inkább foglalkozásként tekintettek,

s vitatták annak művészeti vagy ipari jellegét, a témákban pedig a műtermi felvételek domináltak.⁵³ Holott a *Bácskai Ellenőr* 1891 áprilisában a Magyar Királyi Ipari és Kereskedelmi Minisztérium azon határozatáról számolt be, miszerint a fotográfálás nem ipari foglalkozás, hanem a szerzői jogról szóló törvény rendelkezése alá esik.⁵⁴

A FÉNYKÉPEK MEGÍTÉLÉSE

Almásy Pál *Képirás – sajtófotó* című kötetében fejt ki, hogy különbséget kell tenni a művészi, esztétikai értékű és a célszerű fényképek között, melyeket így definiál: „Az első egy olyan művészi alkotás, amellyel a művész értést, érzelmeket, saját lelkiállapotát, gondolatait vagy világképét igyekszik kifejezni; a másodikat a tájékoztatás vágya szüli.” A folytatásban a célszerű fotók csoportjába sorolja a sajtó- és könyvillusztrációkat, az oktatás, kereskedelem, tudomány dokumentumképeit, a reklám- és propagandaképeket, továbbá a portrékat is.⁵⁵ A 19. század végi fényképezési termékekben elsődlegesen nem a művészeti értéket keresték, mivel úgy vélték, hogy a fényképezés sem a képzelőerő, sem a szubjektív reakció felé nem nyitott.⁵⁶ Jelentőségüket inkább abban látták, hogy objektív és precíz módon örökítik meg a lencse előtt látható világot. E tulajdonságok alapján írjuk le ma is a fénykép fogalmát, amely Susan Sontag meghatározása szerint egy dokumentatív sajátosságokkal bíró, sokszorosítható, sík tárgy. Tér és idő vékony szelete, amely kihatja és megdermeszti az idő egy körülhatárolt pillanatát.⁵⁷ Vilém Flusser definiálásában olyan jelentésteli felület, amely a téridő dimenzióját síkra szűkíti, s értékét a rajta található információ adja.⁵⁸ „Évtizedeken át az eszköz uralta a felhasználót, az objektív a szubjektumokat. Egyetlen, az objektív adottságaiból fakadó elv létezett és uralta a gyakorlatot: az ábrázolás hűsége, az azonosság mércéjét megcélzó hasonlóságé, amely gépének rendelte alá a fényképezőt.” – vélekedik Szilágyi Gábor a fotográfia és a fotográfusok kezdeti helyzetéről, majd a továbbiakban kifejti, hogy a fényképezés az ábrázolót az alkotástól mentette fel a legtökéletesebb leképezés érdekében.⁵⁹ Stemlerné Balog Ilona a fénykép hitelességét a technikához köti, mondván, a fényképet a tárgyról visszaverődő sugarak hozzák létre a fényérzékeny anyagon.⁶⁰ Viszont hozzá kell tenni, hogy a fénykép is csupán rögzíti a kamera előtti világot a valós térből és az idő menetéből kiragadott momentumban. Így az elkészült felvételen a fényképezés aktusa által teremtett, s nem a valódi világ látható.⁶¹ Ugyanakkor egy fotó megfellebbezhetetlen bizonyítéka annak, hogy egy bizonyos dolog megtörtént, hiszen a fénykép precízebb viszonyban áll a látható valósággal, mint az utánczás más eszköze.⁶² A szabadkai sajtótermékek közül a *Bácskai Ellenőr* 1891 májusából származó tárcarovatában található egy, Majdik A. Gusztávtól származó írás, amely a fényképek keletkezési módját feszegette. „A fényképeket sokan szeretik, de vajmi kevesen tudnak arról, hogy ki talál fel azt alapjában, vagy miképp készülnek a fényképek.” – olvasható a

felvezetésben, mely folytatásában a daguerrtypia, a camera-obscura, a festékekkel színezett és színes fotográfiák témája is előkerült. Az újságíró úgy foglalta össze a fényképészet fogalmát, „mint a camera-tükör lapján előállított kép” állandósítását.”⁶³ A *Szabadkai Hírlap*ban az 1890-es években futott egy *Új találmányok és műszaki leírások* című rovat, mely egyik írásában egyebek mellett a természetes színű fényképeket, azaz a színes felvételek előállításának technikáját mutatta be.⁶⁴

„Az új médiumok először a régiekhez viszonyítva igyekeznek teret hódítani önmaguknak, hogy majd a saját lehetőségeiket fokozatosan felismerve találják meg és jelöljék ki a meglévő médiumok mellett elfoglalt helyüket.” – írja Szajbély Mihály a fénykép médiumának elkülönüléséről.⁶⁵ Természetesen a fénykép kezdetben a festészetre támaszkodva legitimálta önmagát, s főként a portrékészítéstől hódított el területeket, de a város- és tájképek készítésétől, valamint a csendélettől is örökölt témákat.⁶⁶ A festészet és a fényképezés 19. század végi egymástól való elkülönülését Stefan Heidenreich tanulmánya ismerteti, melyben foglaltak szerint a „festészet az impresszionizmustól kezdve nem a valóság pontos leképzésére, hanem a valóság érzékelésének ábrázolására kezdett törekedni, s ez az út végül a nonfigurativitás kialakulásához vezetett. A fotográfia viszont felhagyott a képek mesterséges színezésével, a képzőművészeti tárlatokon való megjelenítés igényével, s megelégedett a létező pontos rögzítésével.”⁶⁷ A 20. század elején a szabadkai fényképészmesterek és amatőrök felvételeik tárgyául még mindig épületeket és különböző eseményeket választottak, melyek mellett – főként a társadalmi igényeknek megfelelően – műtermi fényképeket készítettek. Így a befogadók inkább a technikai újításokat, valamint a felvételeken tapasztalható realiztikusság érzetét értékelték. A *Szabadkai Hírlap* Vörös Kálmán Perczel Dezső belügyminiszternek és kíséretének 1897-es Palicsra való tartózkodásáról készített felvételét „szépen sikerült és élethű” fényképnek titulálta, melyek annak ellenére is, hogy csoportképek, „rendkívül tiszták és mester kezére vallanak.”⁶⁸ A *Bácskai Hírlap* Vörös Kálmánnak az 1899-es „orvoskongresszuson” eszközölt alumínium képeiről hasonlóképp azt közölte, hogy „minden egyes alakot oly tisztán és élethűen ábrázolnak, mintha nem is csoportkép lenne.”⁶⁹ „Elég fénykép kirakatainkat végig szemlélni, hogy Pietsch képeinek élethűség és művészi kiállítás tekintetében az elsőséget oda ítéljük.” – írta a *Szabadka és Vidéke* Pietsch Ferencről,⁷⁰ kinek technikáját mások számukban tovább méltatták: „A nagy ügyességről és színezési tehetségről tanúskodó nagyított képek Erdő Matild kirakatában megtekinthetők.”⁷¹ A *Bácskai Hírlap*ban munkáiról azt olvashatjuk, hogy nemcsak „a ruha, a kosztüm minden színét, minden legkisebb ránczát, hajtását, csipkáját, de a mi fő, az arcot ezek a színes fényképek bámulatos hűséggel adják vissza és kidolgozásuk mesterei kezekre vall.”⁷² „[...] igazán művészettel dolgozza ki a fényképeket.” – e rövid megjegyzést szintén a *Bácskai Hírlap* szerkesztősége nyilatkozta róla.⁷³ Tőke Ágostont a helyi lapok szívesen ajánlották „különösen kicsiny

fényképekről való” nagyításai miatt,⁷⁴ aki a hirdetésében megfogalmazottak alapján borult és esős időben is „teljesen jó” felvételeket készített.⁷⁵ Ám Vajda Sándorra a *Bácskai Hírlap* több ízben is művészként utalt, s mondta azt, hogy a „fényképészet illetéktelen kezekben mesterség – hivatott kezekben művészet”.⁷⁶

ÖSSZEGZÉS – A FÉNYKÉPEK JÖVŐJE

Voltaképpen a fotográfia a pillanatképek megjelenésével hozott létre új műfajt a művészetek területén, mivel általa olyan, korábban nem alkalmazott képalkotási módra volt képes, mellyel hitelesen tudta rögzíteni tárgyát egy adott pillanatban, teljes részletgazdagságban.⁷⁷ A fényképészek a 19. és 20. század fordulóján munkáik tárgyával, s azok fényképkirakatokban való nyilvánosságra tételével főként a polgári réteg elvárásait elégítették ki, akárcsak a Szabadkán munkálkodó mesterek. Viszont idővel egyre nagyobb hangsúly helyeződött a művészeti értékre, hiszen az újságok oldalain megjelent képek bekeretezve díszítőelemként akár a falakra is kikerülhettek.⁷⁸ A fotográfia művészetként való megszületése igazán azon lépéssel vette kezdetét, amikor a fényképező kilépett az egyszerű léképezés, az objektivitás és a személytelenség bűvköréből a szubjektív látásmód érvényesítésének oldalára.⁷⁹

Pietsch Ferencz
 első szabadkai fényképészeti és festészeti
 műterme
Szabadka, Kossuth-utca.
 Elvállal minden e szakmába vágó
 fényképészeti és olajfestészeti munkákat,
 melyek a legszebb
**karácsonyi és
 ujévi ajándéku**
 szolgálhatnak.
 Készít olajfestményeket és platinoty-
 piákat művészi kivitelben.
 Gyermek-felvételekre külön berende-
 zett terem, mely állandóan fűtve van.
 Tisztviselők és tanítók 30% árenged-
 ményben részesülnek.

1. kép

(forrás: *Bácskai Hírlap*, 1900. november 23. 4.)

Tóke Agoston.
(Deák u. 3. szám).

F ényképezési	Műtermében
ényképezési	Műkedvelőknek
ényképezési	Camarak 7 frttól kezdve
ényképezési	Lemezok
ényképezési	Papírok
ényképezési	Cartonok
ényképezési	Vegyszerek
ényképezési	Kellékek

raktáron gyári áron.
Lemezok teljes kivitelre elfogadtatnak.
Vidéki megrendelések legpontosabban eszközöltetnek.
Teljes felszerelés vételénél tanítás ingyen.

2. kép

(forrás: Bácskai Ellenőr, 1895. július 4. 4.)

HUSZTHY
MÁTYÁS
fényképész

Szabadkán, Kossuth-utca 21-
drogéria mellett

Kizárólag fényképezési célra
épített kényelmes szép mű-
terme

▶ szabályozott világítással ◀
az állandóan nyitott

▶ remekszép kirakatokkal ◀
ugy a helyi, mint vidéki n. ö.
közönség rendelkezésére áll.

3. kép

(forrás: Bácsmegeyi Napló, 1905. november 21. 3.)

Fényirda megnyitás.
 Van szerencsém a nagyérdemű közönség becses tudomására hozni, hogy helyben Deák utca **dr. Szilasi Mór orvos ur házában** a modern kor találmányaival kellően felszerelt s a legfokozottabb igényeknek is megfelelő

FÉNYIRDÁT
 nyitottam meg.

Eszközlök mindennemű **felvételeket** u. m. csoport, épület, s tájékról; elfogadok képeket nagyításra a legkisebb alaktól életnagyságig **ezüst, platin és másféle** kivitelben a lehető legolcsóbb árak mellett.

Felvételek — tekintet nélkül a **bórus időre** — mindennap eszközöltenek; vasárnap és ünnepnapokon is.

Üzletemet a nagyérdemű közönség kegyes pártolásába ajánlva, maradtam Szabadkán, 1894. évi május hónapban

kiváló tisztelettel:
Podleszny A.
 fényképész.

1—2.

4. kép

(forrás: Bácskai Ellenőr, 1894. május 10. 4.)

Legelső és legrégebb szabadkai műterem.

!! Ingyen felvétel !!
 Tisztelettel értesítem az összes szabadkai róm. kath. híveket, hogy Damjanich-utca 120 szám alatt (Schäffler-féle házában) levő

FÉNYKÉPÉSZETI MŰTERMENBEN
FELVÉTELEKET
minden díj nélkül eszközlök.

Csak abban az esetben rendel az illető magának képeket ha a kép tetszik és szüksége van rá, ez esetben rendelhet 1 darabot is 60 krért.

Tudni valók. Ezen felvételeknek az a czélja, hogy ezekről egy szabadkai album állítatik ki — még pedig Ő Szentsege XIII-ik Leó pápa Jubileumának tiszteletére, ami annak idején közszemlére ki fog állíttatni ugy itt Szabadkán, mint Budapesten.

Az Album részére a felvételi idő minden Kedd, Szerda és Csütörtök egész nap.

Rendes felvételek bárkiről a hét minden napján.

Tisztelettel
mezőtelegdi Vörös Kálmán
 fényképész.

Több kiállításon érdemeket nyert.

Kiállítási (jur.) bíráló tag.

A legtartósabb fényképek műterme.

5. kép

(forrás: Bácskai Hírlap, 1900. június 8. 8.)

JEGYZETEK

- 1 A kutatást a Domus szülőföldi ösztöndíj pályázati rendszere támogatta a Magyar Tudományos Akadémia közreműködésével.
- 2 Raffai Judit: *Szabadkai fényképészek a XIX. században és a XX. század elején*. In: *Bácsország*, 2005, 3 (34): 22. (a továbbiakban: Raffai 2005.)
- 3 A vizsgálati időszak a szabadkai napilapok és politikai lapok megszületésének időszakához illeszkedik. A záróév Kolozsi Tibor, *Szabadka sajtómonográfiájának* kötetét követi, aki a város sajtótörténetét két korszakra bontotta fel, s az elsőt az 1919-es évvel zárta, hiszen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1918. december 1-jei kikiáltása után a sajtó rövid ideig folytatta útját a régi nyomvonalon. A régi lapok az új kormányzat általi betiltásai 1919 elején mentek végbe. (Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka, 1973. 10.)
- 4 A tevékenységét megkezdő engedélyt 1890-ben kérvényezte Szabadka városától. Lásd Raffai Judit: *Megkomponált fényképek. Szabadkai fényképészek 1860 és 1941 között*. Szabadka, 2014. 105. (a továbbiakban: Raffai 2014.)
- 5 Bácskai Ellenőr, 1891. május 17. 4.
- 6 Szabadság, 1892. március 2. 4.
- 7 Raffai 2005. 23.
- 8 Függetlenség, 1908. április 25. 4.; *Hírek*. In: *Bácskai Napló*, 1910. április 20. 3.
- 9 Bácskai Napló, 1908. április 14. 4.
- 10 *Hírek. Ügyes fényképész*. In: *Szabadka és Vidéke*, 1901. december 25. 3.
- 11 *Hírek. Udvari fényképész*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1902. március 16. 2.; *Hírek. Pietsch Ferenc*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1902. október 19. 2.
- 12 *Különfélék. Kiténtetett fényképész*. In: *Bácskai Hírlap*, 1902. március 12. 2.
- 13 Bácsmegyei Napló, 1909. december 19. 7.; Bácsmegyei Napló, 1914. április 12. 11.
- 14 Bővebben lásd: Károly Adrienn: *A Bácsország fotóhasználat (1904–1906)*. In: *Délvidéki Szemle*, XI. évf. (2024) 1. sz. 81–106.
- 15 *Különfélék. Fényképészeti műterem*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1894. április 29. 6.
- 16 Bácskai Ellenőr, 1894. május 10. 4.
- 17 Bácskai Ellenőr, 1894. április 29. 4.; *Szabadkai Közlöny*, 1894. május 6. 5.
- 18 *Helyi és vidéki hírek*. In: Bácskai Ellenőr, 1894. június 21. 3.
- 19 *Helyi és vidéki hírek*. In: Bácskai Ellenőr, 1900. június 7. 3.
- 20 Szabadság, 1894. március 4. 4.
- 21 *Különfélék. Fényképészeti műterem*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1895. január 20. 4.
- 22 Raffai 2014. 29.
- 23 *Helyi hírek. Fényképészeti műterem áthelyezés*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1897. január 10. 3.
- 24 *Helyi hírek. Új fényképész*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1897. január 5. 3.
- 25 Bácskai Hírlap, 1900. június 8. 8.
- 26 Bácskai Ujság, 1899. január 25. 4.
- 27 *Hírek*. In: *Szabadka és Vidéke*, 1900. december 8. 3.
- 28 Bácskai Friss Ujság, 1901. július 2. 3.
- 29 Bácskai Ellenőr, 1895. május 19. 4.
- 30 Bácskai Friss Ujság, 1901. augusztus 20. 4.
- 31 *Hírek. Új fényképész*. In: *Szabadkai Közlöny*, 1900. június 24. 3.

- 32 *Különfélék*. In: Bácskai Hírlap, 1900. június 1. 2.
- 33 Bácskai Hírlap, 1900. június 1. 4.
- 34 Jalsovszky Katalin – Stemplerné Balog Ilona (szerk.): *Fényvel írott történelem. Magyarország fotókrónikája 1845–2000*. Budapest, 2000. 8. (a továbbiakban: Jalsovszky – Stemplerné Balog 2000.)
- 35 *Helyi és vidéki hírek*. In: Bácskai Ellenőr, 1894. június 21. 3.
- 36 Raffai Judit Hollósi József tevékenységének kezdetét 1910-re teszi (Raffai 2014. 109.)
- 37 *A nap. Modern fényképezés*. In: Bácsmegyei Napló, 1911. február 12. 3.
- 38 Bácsmegyei Napló, 1905. november 21. 3.
- 39 *Napi hírek*. In: Bácskai Hírlap, 1913. január 8. 4.; Bácskai Napló, 1914. március 13. 4.
- 40 *Hírek. Fényképezési kirakat*. In: Bácskai Napló, 1908. április 18. 3.
- 41 *Hírek. Fényképezési szenzációk*. In: Bácskai Napló, 1909. december 22. 2.
- 42 *Hírek*. In: Bácskai Napló, 1910. április 20. 3.
- 43 *Hírek. Ezer kép a kirakatban*. In: Bácskai Napló, 1912. augusztus 10. 2.
- 44 *A nap. Modern fényképezés*. In: Bácsmegyei Napló, 1911. február 12. 3.
- 45 *Napi hírek. Sikert arató képek*. In: Bácskai Hírlap, 1911. december 12. 3.
- 46 *Napi hírek*. In: Bácskai Hírlap, 1913. január 8. 4.
- 47 „A sztereó, vagyis térbeli látás fiziológiai alapja, hogy a két szem kicsit eltérő képet lát, s ezt a két »félképet« az agy állítja össze egyetlen – immár térbeli – képpé.” (Kolta Magdolna: *Képmutatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete*. Kecskemét, 2003. 171)
- 48 *Hírek és vidéki hírek. Fénykép-tableau*. In: Bácskai Ellenőr, 1897. február 14. 4.
- 49 Stemplerné Balog Ilona: *Történelem és fotográfia*. Budapest, 2009. 53–54. (a továbbiakban: Stemplerné Balog 2009.)
- 50 *Hírek és vidéki hírek. Képek a szabadságharcból a milleniumra*. In: Bácskai Ellenőr, 1893. december 14. 3.
- 51 *Hírek. Amatőrfénykép kiállítás*. In: Szabadkai Közlöny, 1904. december 4. 2.
- 52 *Hírek. A zombori fénykép kiállítás*. In: Szabadka és Vidéke, 1905. május 28. 3.
- 53 Bővebben lásd: Raffai 2014. 14–15.
- 54 *Hírek és vidéki hírek. Ipar-e a fotografálás?* In: Bácskai Ellenőr, 1891. április 23. 3.
- 55 Almásy Pál: *Képirás – sajtófotó*. Budapest, 1979. 14–15.
- 56 Marien, Mary Warner: *A fotográfia nagykönyve. A fényképezés kultúrtörténete*. Fordította: Gyárfás Veronika. Budapest, 2011. 101.
- 57 Sontag, Susan: *A fényképezésről*. Fordította: Nemes Anna. Budapest, 1999. 11, 24, 33. (a továbbiakban: Sontag 1999.)
- 58 Flusser, Vilém: *A fotográfia filozófiája*. Fordította: Veress Panka, Sebesi István. Budapest, 1990.
- 59 Szilágyi Gábor: *Magyar fotográfia története. A fémképtől a színes fényképig*. Budapest, 1996. 207. (a továbbiakban: Szilágyi 1996.)
- 60 Stemplerné Balog 2009. 5.
- 61 Kiss Noémi: *Fekete-fehér. Tanulmányok a fotográfia és az irodalom kapcsolatáról*. Miskolc, 2011. 81; Visy Beatrix: *A fénykép tere. Ekphraszisz, nézőpont és határátlépés*. In: Alföld, 2014, 65 (12): 100.
- 62 Sontag 1999. 12.
- 63 Majdik A. Gusztáv: *A fényképezetről*. In: Bácskai Ellenőr, 1891. május 10. 1–2.
- 64 *Új találmányok és műszaki leírások*. In: Szabadkai Hírlap, 1892. augusztus 20. 3.
- 65 Szajbély Mihály: *Intermediális randevúk a 19. században*. Pécs, 2008. 90–91.

- 66 Jalsovszky – Stemlerné Balog 2000. 9.
- 67 Heidenreich, Stefan: *Die Revolution der modernen Kunst. Was hat die Fotografie damit zu tun?* In: Maar, Christa – Burda, Hubert: *Iconic turn. Die neue Macht der Bilder.* Köln, 2004.; idézi Szajbély 2008. 91.
- 68 *Hírek és különfélek. Sikerült fénykép.* In: Szabadkai Hírlap, 1897. június 2. 2.
- 69 *Különfélek.* In: Bácskai Hírlap, 1899. szeptember 15. 3.
- 70 *Hírek. Ügyes fényképész.* In: Szabadka és Vidéke, 1901. május 12. 2.
- 71 *Hírek. Ügyes fényképész.* In: Szabadka és Vidéke, 1901. december 25. 3.
- 72 *Különfélek.* In: Bácskai Hírlap, 1901. május 10. 3.
- 73 *Különfélek.* In: Bácskai Hírlap, 1901. december 8. 5.
- 74 *Hírek.* In: Szabadka és Vidéke, 1900. december 8. 3.
- 75 Bácskai Hírlap, 1897. október 20. 4.
- 76 *Különfélek.* In: Bácskai Hírlap, 1900. október 28. 2.; *Különfélek.* In: Bácskai Hírlap, 1900. november 28. 2.
- 77 Jalsovszky – Stemlerné Balog 2000. 9.
- 78 Tomsics Emőke: *Lehetőség és kényszer. A fotográfia a nyomtatott képek világában Magyarországon az 1880-as évek előtt.* In: Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): „Képes világ”. *Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról. Tanulmányok Budapest múltjából, XXXIX.* Budapest, 2014. 205.
- 79 Szilágyi 1996. 216.

**„MINDEN PAP ÚJSÁGÍRÓ ÉS MINDEN JÓ ÚJSÁGÍRÓ PAP”
Czapik Gyula temesvári lapszerkesztői tevékenysége**

KLESTENITZ TIBOR

ABSTRACT

When Gyula Czapik was appointed to bishop of Veszprém in 1939, many press organs emphasized that the new prelat had originally worked as a journalist. The theoretical journal of Hungarian journalists, A Sajtó, for example, drew a direct parallel between journalists and clergymen, stating that „every priest is a journalist and every good journalist is a priest”.

Born in Szeged in 1887, Czapik spent most of his childhood in his father’s small printing shop. As a young and highly qualified priest in the diocese of Csanád, the world of publishing was a natural medium for him, and in 1916 he took over the editorship of the clerical journal Havi Közlöny, which had a long tradition. His work quickly brought him recognition, and he continually improved and diversified the content of his magazine, with a strong emphasis on direct and open communication with readers. As a sign of his esteem, the possibility of merging his provincial journal with a Budapest weekly was a serious consideration, and he got the commission to edit the Temesvár supplement of the newly established Catholic daily Neue Post.

The study traces Czapik’s early career as an editor and his work as a newspaper producer in Temesvár, revealing how the two seemingly different vocations, pastoral and journalistic, defined the young cleric’s work.

Kulcsszavak: katolikus sajtó, egyházi folyóiratok, Czapik Gyula, Havi Közlöny, Temesvár

BEVEZETÉS

Amikor 1939-ben Czapi Gyulát veszprémi püspökké nevezték ki, számos sajtóorgánum kiemelte, hogy az új főpásztor eredetileg újságíróként dolgozott. Így tett a hazai zszurnaliszták tudományos folyóirata, *A Sajtó* is, amely egyenesen párhuzamot vont a lapkészítők és a lelkészek munkája között: „Minden pap újságíró és minden jó újságíró pap”

¹ – állapította meg.

Jelen tanulmány Czapi szerkesztői és kiadói pályakezdését, az 1910-es években a temesvári *Papok Lapja* készítőjeként végzett tevékenységét kívánja bemutatni, feltárva, hogy ez a két, egymástól első látásra igencsak eltérőnek tűnő hivatás hogyan határozta meg az ifjú klerikus munkásságát.

A SZEGEDI CZAPIK CSALÁD

Czapi Szegeden született 1887. december 3-án. Apja a könyvkereskedőként dolgozó idősebb Czapi Gyula, anyja a nemesi családból származó Galántai Balogh Mária volt.² Az eredetileg Endrényi Imre cégénél alkalmazott apa remek kereskedői érzékkel rendelkezett. Egy visszaemlékező szerint például „Minden diákot kivétel nélkül ő szolgált ki. Nemcsak személyesen ismert minden diákot, hanem a diák családját is jól ismerte. Tudta, ki a jeles diák, ki a szekundáns és minden diáknak egyúttal atyai tanácsadója is volt. Érthető hát, hogy kivételes népszerűségnek örvendett.”³ A gondosan összegyűjtött bizalmi tőkét felhasználva, nem sokkal fiának születése után önállósította magát: a cégbíróság 1892. december 15-én jegyezte be Czapi Gyula könyv- és papírkereskedő egyéni cégét, amely a Kárász utca 14. szám alatt működött. A vállalkozás később nyomdaüzemmel is bővült: itt készült a *Magyar Műkertészek Szakközlönye* című, havi kétszer megjelenő folyóirat. A műhely igen szerény volt, olyannyira, hogy egyetlen nyomdászstatistika sem vette számba.⁴

Az apró nyomda ugyanakkor döntő hatással volt az ifjabbik Czapi fejlődésére. Az őt jól ismerő újságíró, Ijjas Antal leírása szerint „Apja boltjának hátsó helyisége mögött apró kis nyomda, néhány öreg szedőszekrény, pár száz betűvel, inkább csak afféle nyomdai apróságoknak, gyászjelentéseknek és hasonlóknak elég, lábbal hajtott elaggott nyomógép. Legkedvesebb emlékei, amelyekről sokszor beszélt még mint püspök és érsek is: gyermekkori játékok helyett szedni tanult meg és maga is hajtotta a nyomógépet.”⁵ A Kárász utcai kis könyvkereskedés társadalmi találkozóhelyként is működött: „Félig-meddig amolyan irodalmi kaszinónak számított, ahol az akkor Szegeden élő írógárda adott egymásnak barátságos tereferére sokszor találkozót. Ez az írói kör azután olyan nevekkal ajándékozta meg a magyar irodalmat, mint Mikszáth Kálmán és Gárdonyi Géza.”⁶ A könyvesbolt apró, de

fontos szerepet játszott a szegedi Katolikus Kör megalapításában is, hiszen itt volt a törzshelye annak az informálisan szerveződő társaságnak, amely a bolt pultján elhelyezett aláírási íveken kezdte meg a kör támogatóinak összeírását.⁷ Czapikról az is tudható, hogy nem rokonszenvezett a szociáldemokrata törekvésekkel; a nyomdászok szakszervezeti orgánuma szerint például: „Ez az úr arról nevezetes, hogy a munkások minden mozgalmának halálos ellensége. A szegedi sztrájk idején az árszabályt nemcsak elfogadni vonakodott, de megtette azt, hogy maga próbálta boldogítani szorongatott társait suszterolással [sztrájkötéssel].”⁸

Czapik Gyula ugyanakkor a századforduló után komoly anyagi nehézségekkel nézett szembe, hiszen 1902–1903 folyamán számos alkalommal rendelték el ellene végrehajtási eljárást, hogy hitelezőit ingóságainak elárverezése útján elégítsék ki.⁹ A vállalkozó a nehézségek következtében fizetéképtelenné vált, 1903. október 15-én csődeljárást indítottak ellene. Ráadásul kiderült, hogy nem vezette megfelelően az üzleti könyveket, ezért a törvényszék „vétkes bukásért” száz koronára büntette. (Ez egyébként kifejezetten enyhe ítéletnek számított.)¹⁰ A csődeljárást ugyanakkor már 1904 februárjában lezárták, a nyomdát pedig egy nőrokon, Skultéty Lászlóné Czapik Júlia vitte tovább.¹¹

Az ifjú Czapik Gyula középiskolai tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte, majd úgy döntött, hogy egyházi pályára áll. 1906-ban lépett be a csanádi egyházmegyébe, a kivételes tehetségét gyorsan felismerő Dessewffy Sándor püspök Bécsbe, a Pázmáneumba küldte tanulni. A császárvárosban szentelték pappá 1910-ben, ezután hazatért egyházmegyéjébe, ahol Nákófalván látott el kápláni szolgálatot. Az új püspök, Csernoch János azonban kisvártatva visszaküldte Bécsbe, ahol az Augustineumban – az Osztrák–Magyar Monarchia egyházi hierarchiájának elit-jét kinevelő intézetben – végezte posztgraduális teológiai tanulmányait. Minden szigorlatát kitüntetéssel végezte, majd teológiai doktorrá való avatása után ismét hazatért. Egy évig tevékenykedett segédlelkészként Nagybecskereken, ahol börtönlelkész is volt. 1913-ban Glattfelder Gyula püspök a temesvári teológia tanárává nevezte ki, valamint egyéb feladatokkal is megbízta. „Előbb a kisszeminárium prefektusa, aztán a teológusok tanulmányi felügyelője lett, szerepelt mint a szegények ügyvédje és szentszéki ügyész. Később a szeminárium aligazgatója lett. [...] sokoldalú munkássága és élénk tevékenység elismerésül már 7 évi papi működés után szentszéki tanácsos lett.”¹² Az egyházi ranglétrán való gyors előrehaladásban bizonyára az a tényező is szerepet játszott, hogy az ifjú klerikust konzervatív, szigorúan egyházas felfogás jellemezte, aminek kialakulásában bizonyára a Pázmáneum játszotta a döntő szerepet. Idősebb korában írt visszaemlékezése szerint a bécsi intézetben a „szabadabb felfogás” teljességgel ismeretlen volt. „Mi is kritizáltunk, sőt sokszor debacháltunk [dühösködtünk], de mindig a jobbat akartuk, több buzgóságot, időszerű pasztorációt kívántunk.”¹³

Czapiknak az egyházon belüli megítélését a kezdetektől befolyásolta családi háttere. Nem sokkal halála előtt, 1956-ban megosztott egy személyes emléket arról, hogy hogyan zajlott le felvételi beszélgetése a temesvári teológián. „A bizottság egy kanonok tagjának arra a kérdésére, hogy mi az édesapám foglalkozása, azt válaszoltam: Nyomdász volt, pillanatnyilag könyvkereskedő. A kanonok erre különös érdeklődéssel kérdezte: Eszerint rossz könyveket is olvasott? Ez a kérdés érzékenyen sértette önérzetemet és ingerülten válaszoltam: Ha rossz könyveket olvastam volna, akkor most nem állnék a bizottság előtt. Válaszomról még aznap értesült Csernoch János püspök. Kíváncsi volt rám és magához hívatott. Erősen firtatta az okot, ami miatt teológusnak jelentkezem. Felvilágosító szavaim után megkérdezte, mennék-e Bécsbe a teológia elvégzésére.”¹⁴ Ez az elbeszélés – mint az az idős emberek visszaemlékezéseivel gyakran előfordul – részleteit tekintve pontatlan,¹⁵ mégis sokatmondó. Egyrészt rávilágít arra, hogy a hagyományos felfogást követő klerikusok milyen gyanakvással tekintettek a „rossz”, azaz egyházellenes könyvek olvasásának pusztán elméleti lehetőségére is; ugyanakkor arra is rámutat, hogy az ifjú klerikusnak mekkora szerencséje volt a csanádi püspökkel, a fiatalabb korban a Katolikus Néppárt újságírójaként és politikusaként tevékenykedő Csernoch Jánossal, aki átlátta a modern tömegkommunikáció jelentőségét, a sajtó egyházi felhasználásának fontosságát.¹⁶

A KEZDŐ SZERKESZTŐ A TEMESVÁRI *HAVI KÖZLÖNY* ÉLÉN

A csanádi egyházmegye papi szaklapja a nagy múlttal rendelkező *Havi Közlöny* volt, amelynek kiadása 1878-ban indult meg. Szerkesztője 1900-tól Kováts Sándor volt, aki a szeminárium prefektusaként, majd a morális teológia tanáraként is tevékenykedett. Kováts karrierjében komoly törést okozott, hogy – noha az első helyen jelölték – 1905-ben nem sikerült megszereznie az áhított katedrát a budapesti egyetemen. Az esetet követően „előbb letargiába, majd később súlyos dipszomániába [időszakos, tudatmódosulással járó ivási kényszerbe] esett. Ezért kísérelték meg inkább parókiára tenni, majd, mivel a remélt javulás ott sem következett be, nyugdíjazták.”¹⁷ Elképzelhető, hogy Czapik már 1913-tól kezdve besegített a nehézségekkel küzdő Kovátsnak a lap kiadásába – erre utalhat legalábbis, hogy hivatalos önéletrajza szerint már 1913-tól a *Havi Közlöny* szerkesztője volt.¹⁸

Czapik 1915 elején arról értesítette az előfizetőket, hogy az ekkor 33. évfolyamában járó orgánum tulajdonjogát és kiadását átvette Kovátstól, akit „egyéb tevékenysége most nagyon lefoglal”. Egyben ígéretet tett a következőkre: „A lapot a tudományos irányzat fönntartása mellett főleg praktikus irányban akarom fejleszteni. Nagy súlyt fektetek majd ezért olyan rovatokra, melyek a lelkipásztorkodó papság nehéz munkáján akarnak könnyíteni, milyenek: szentbeszédvázlatok, hitoktatási vázlatok,

beadványok közlése.¹⁹ A változsról az országos szaksajtó is beszámolt: a *Religio*, a katolikus klérus legrégebbi lapja köszöntötte az új temesvári szerkesztőt, továbbá közölte a lap rendszeres cikkíróinak listáját, akik közül a mai olvasók számára Vass József és Zadravecz István neve lehet a leginkább ismerős.²⁰

Egy ilyen horderejű változás esetén természetes elvárás, hogy az új szerkesztő vezércikkben forduljon a lap olvasóihoz, amelyben bemutatkozik és felvázolja programját. A *Havi Közöny* esetében azonban ennek nem találjuk nyomát: az új éra első lapszámát Vass József cikke nyitotta meg, amely arra buzdította a klerikusokat, hogy ragadják meg a világháború hatására a hívek körében felerősödő vallási buzgóság nyújtotta lehetőséget, és tegyenek meg mindent az egyházi megújulásért. Ennek érdekében új érintkezési formák és módszerek alkalmazását, missziók, konferenciák tartását, hitbuzgalmi és társadalmi egyletek alapítását, családlátogatásokat, illetve „a gyónatószék modern és gondos” kezelését ajánlotta figyelmükbe.²¹ Ez a cikk tartalmát tekintve egyértelmű programadást jelentett a lap jövőjére nézve, a változások személyes oldalát azonban teljességgel érintetlenül hagyta.

Maga a szerkesztő – igen szokatlan módon, de teljesen tudatosan – csak fél évvel később, a júniusi számban köszöntötte az előfizetőket, amit azzal indokolt, hogy a lap átvételekor nem kívánt „pártfogást koldulni”, hiszen ekkor csak ígéreteket adhatott volna jövőd munkájára vonatkozóan. Időközben azonban, írta, bebizonyította szerkesztői képességeit: „Szerénytelenség lenne ugyan, ha magam állapítanám meg e lapnak mostani értékét; nem is teszem. Az a sok, illetékes helyről jövő elismerő szó és a megrendelők növekvő száma merészkedheti néki e soroknak tollamat. Üdvözetem köszönet azoknak is, kik el nem hagytak. Üdvözetem szívből jövő Istenhozta azoknak, kik most állottak mellém. A pártfogáskérésem pedig őszinte beszéd: mindazok, akik a lapot járatták, annak díját tisztelettel kérem, mihamarabb küldjék is be.”²²

Ezt az epizódot azért is érdemes kiemelni, mert rámutat Czapik egyik jellemző szerkesztői vonására, az olvasókkal való közvetlen és nyílt kommunikáció előnyben részesítésére. Soha nem hallgatta el például a gyakorlati nehézségeket. Csak egy esetet említve: 1916 tavaszán részletesen beszámolt arról, hogy a nyomda „a papírdraguláson kívül állítólagos munkabérdragulás és festékdragulás címén körülbelül 700 koronával emelte föl a lap előállítását”. Ezt követően hangsúlyozta, hogy ennek ellenére nem emeli az előfizetési díjakat, csupán a hátralékok rendezésére, illetve – alkalom adtán – a *Havi Közöny* lehetséges új előfizetőknek való ajánlására kéri olvasóit.²³ Czapik arról is nyíltan írt, amikor panaszok merültek fel szerkesztőelődje ellen, aki már befizetett összegeket is megpróbált kintlévőségként behajtani. Az ifjú klerikus ekkor kijelentette: „Egyes Paptársak rám is nehezteltek emiatt. [...] vegyék már egyszer tudomásul, hogy Dr. Kováts úr könyvvezetéséhez és követeléseéhez

semmi közöm. Amikor a *Havi Közlöny*t megvettem, a hátralékok behajtásának jogát magának tartotta [fenn].”²⁴

Az orgánum igen változatos rovatstruktúrával rendelkezett. A lap élén általában a *Lelkipásztor* című rovat állt, amelyben terjedelmes cikkek adtak gyakorlati tanácsokat, osztottak meg tudnivalókat a különböző társadalmi csoportok, például a munkásság vagy az értelmiség pasztorálásával kapcsolatban. Az *Erkölcstan* rovat egyes konkrét élethelyzetek erkölcsi megítélését világította meg, *Gyakorlati esetek* cím alatt pedig különböző gyónási esetek, morális dilemmák egyházi értékelését közölték. A *Liturgia* rovat az egyházi szertartásokkal kapcsolatos kérdéseket vitatta meg. Az olvasók számára komoly gyakorlati jelentőséggel bírt a *Szónoklati anyagok* című rész, amely a mindennapi gyakorlatban is felhasználható prédikáció- és beszédvázlatokat adott közre. A *Hitoktatás* rovat szintén tartalmazott kidolgozott óravázlatokat, de emellett szakcikkeket, módszertani útmutatókat, a tanterekben használható fegyelmezési ötleteket is közölt. Külön rovatok tárgyalták az egyházi zene, az egyházművészet, az egyesületi élet és az egyházjog kérdéseit. *Acta et Decreta*, illetve *Rendeletek és Döntvények* címek alatt a plébánosok számára fontos szentszéki, illetve magyar állami rendelkezésekről adtak hírt. *Irodalom* cím alatt a könyvek és folyóiratok szemléjét nyújtották, többnyire röviden, az adott kiadványok gyakorlati felhasználhatóságát is értékelve. Az aktuális egyházi híreknek két rovatot szántak, a *Figyelő* a kül-, a *Krónika* pedig a belfölddel foglalkozott. Ennek a két rovatnak viszont feltűnően kis terjedelmet szenteltek – ennek bizonyára az volt az oka, hogy a hírszolgálat céljára létezett egy nagy hagyományokkal és komoly olvasottsággal rendelkező budapesti szaklap, a hetente megjelenő *Egyházi Közlöny*.

Ez volt tehát az induló rovatstruktúra, amit azonban idővel újabb egységek színesítettek, például a *Lelkipásztorkodástörténet*; a *Medicina Pastoralis*, ami a betegek, betegségek és a lelkipásztori hozzáállás kérdéseit tárgyalta; illetve a *Szociológia* rovat, amely gyakran ejtett szót a nők helyzetéről és a politikai jogok kérdéséről. Áprilisban indult el a *Tárca* rovat, amelyben állandó elemmé vált az *Öreg plébános levelei* című sorozat.²⁵ Ezt maga Czapik írta, aki azt képzelte el, hogy egy idős, mondandójába állandóan latin kifejezéseket keverő, kissé már szórakozott plébános milyen gyakorlati tanácsokat adna saját élettapasztalataira támaszkodva ifjú kaplánjának. Az ironikus, néha kritikus, de mindig jobbító szándékú írások gyorsan népszerűvé váltak. Az öreg plébános egy alkalommal például arról számolt be, hogy a szerkesztő legalább négy-öt éven keresztül minden számban közölni kíván tőle egy írást egy-egy lelkipásztori baklövéséről; ami nagyon megijesztette őt, mivel emlékeiből alig tíz fő- és néhány mellékbaklövését tudta összeírni. Ezért az olvasókhoz fordult a következőkkel: „Kedves Paptársaim! Ezennel pályázatot hirdetek idegen bakokra! Küldjétek szőröstül-bőröstül a szerkesztőségbe ezeket s az öreg plébános mint vérbeli vadász megüti és vadlével leönti a bakgerincet. De ki-ki a

saját zsákmányát küldje be, idegent ne, mert az öregúr pennájával nem akar senkit szűrni. Azonban, ha akadna itt-ott nem eredeti zsákmány is, majd kiszedem én abból a szűrő csontokat. Ennek, jó Paptestvéreim, a fele sem tréfa ám. Mennyit lehetne használni így a jó ügynek! Mert ha Péternek vagy Pálnak sikerül valami, azt leközli, vagy legalább közli paptársaival; azonban ha valami nem sikerül, úgy gondolkozik: si taces, philosophus manes [ha hallgatsz, bölcs maradsz]. Pedig nagyon sokszor a papoknak ugyanazon nehézségei vannak, s ugyanazon nehéz ügyben százan meg százan hasonlóan tévednek. Ha a 100 közül az első megmondta volna, lám én ezért meg ezért elsóztam a dolgot, a többi 99 nem tévedett volna hasonlóképpen.”²⁶

Amint később Ijjas Antal kiemelte, ez a rovat jelentette a fiatal Czapik szerkesztői hozzáállásának legjellegzetesebb példáját. „Érdekes volt és a szerkesztőnek legbensőbb egyéniségére vet világot, hogy a lelkipásztorkodó papsághoz szólva, a pasztorálás fiatal tudósa az *Öreg plébános levelei* című rovatot vezette s itt nyilvánult meg egyik legrejtettebb vonása, a bölcs humor: hónapról hónapra az egész ország papsága várta ezeket a szeretettel és szikrázó tréfákkal átjárt »leveleket«, amelyek tulajdonképpen kerek, tündöklő novellák, formájuk tökéletesen felveszi egy latinos beszédű öreg plébánosnak fiatal káplánja számára szánt nyájas és szeretettel fullánkos, tanító korholásait.”²⁷

FEJLŐDÉS, ÁTALAKULÁS ÉS VÁLSÁGJELENSÉGEK: A PAPOK KÖZLÖNYE (1917–1919)

A lap elterjedtségéről sajnos nem rendelkezünk adatokkal, a közvetett jelek azonban arra engednek következtetni, hogy a *Havi Közlöny* Czapik vezetésével fejlődésnek indult, ugyanis 1917-től már havonta kétszer jelent meg. A változás részeként új címet is kapott *Papok Közlönye* (ezelőtt *Havi Közlöny*) formában. Az egyházszerkesztői anyagot havonta egyszer megjelenő mellékletként szervezték újjá, aminek a *Pázmány Péter* címet adták. Ez a tartalom egészen biztosan komoly vonzerőt jelentett az előfizetők számára, hiszen a mellékletet csak azok kaphatták meg, akik a főlapra is előfizettek. A szerkesztő ugyanakkor ünnepélyesen megígérte, hogy a kiadvány szellemisége változatlan marad: „Egyházas, Jézus Szentséges Szíve szerint való katolikus érzés, korszerű, de mindenben orthodox teológiai készség, praktikus, élvezhetőség az irányelveim. Amint eddig, úgy ezután is elhagyok mindent, ami gerinctörő személyi kultusz lenne.”²⁸ 1917-től a *Krónika* rovat terjedelmesebbé vált, valamint megjelent a papság személyi híreit közlő rovat, ami korábban teljesen hiányzott a lapból.

Egyes részinformációkból ugyanakkor az is megállapítható, hogy a szerkesztőség életében ekkor jóval nagyobb szabású változások is bekövetkezhettek volna. Ennek

háttere, hogy a fővárosban megjelenő *Egyházi Közlöny* befolyásos tulajdonos-szerkesztője, Gerely József 1915-ben meghalt,²⁹ az orgánum sorsa pedig, amelynek vezetését egy világi újságíró, Hivatal József vette át, ezután bizonytalanná vált. A jezsuita Bangha Béla³⁰ által Budapesten szerkesztett, elsősorban a konzervatív katolikusokat megszólító *Magyar Kultúra* című folyóirat 1917 elején arról adott hírt, hogy egyesek a két szaklap egyesítését látták volna kívánatosnak. „Mi ugyan legjobban szeretnénk volna, ha a teológiai elsőrendű *Papok Közlönye* szerkesztőtől felkerül Pestre, s az inkább hírszolgálatra berendezett *Egyházi Közlönnyel* egyesül, miután mégiscsak kívánatos dolog, hogy a papi szakközlönyt ne világi, hanem papi főszerkesztő vezesse s az *Egyházi Közlönynek* a Gerely-éra után csakugyan nem ártana valamivel több papi szellem és több teológiai tartalom. A terv az volt, hogy Czapik lesz a főszerkesztő s a lap szellemi és teológiai tartalmának irányítója, Hivatal József pedig a hírovat s általában a zsurnalisztikai rész vezetője. Sajnos, az egészséges terv csak terv maradt. Egy egész papi szakközlönyt helyett tehát kettő lesz, holott ezek éppen egymást kiegészíthetve nyújthattak volna teljesebbet. Azonban reméljük, hogy ez az elhelyezkedés nem végleges; az *Egyházi Közlönynek* is csak ilyenféle alapon merünk jövőt jósolni.”³¹

Egy másik jel arra mutat, hogy Czapik szívesen vállalta volna a budapesti megbízást. A *Papok Közlönye* egyik szerkesztőségi üzenete ugyanis – válaszként egy ismeretlen tartalmú levélre – elmondja: „Igen, komoly tárgyalások folytak. Magam is kedvvel mentem volna. Sed magis volo obedientiam... [De inkább akarok engedelmeskedni].”³² Az utóbbi megjegyzés talán arra utalhat, hogy a csanádi egyházmegye vezetése nem nézte volna jó szemmel a teológiai tanár terveit, ami eleve lehetetlenné tette a budapesti küldetést.

Időközben Czapik egy másik egyházi lapvállalkozásban is szerepet kapott – ami jól jelzi, hogy a döntéshozók egyre inkább számoltak a fiatal és tehetséges klerikussal. 1917 nyarán az országos társadalmi szervezet, a Katolikus Népszövetség Bangha Béla kezdeményezése nyomán megvásárolta a Budapesten megjelenő *Neues Kleines Journal* című lapot, amelyet katolikus szellemben átszerveztek, és augusztus 1-jétől *Neue Post* címen jelentettek meg. Az orgánum fő célja az volt, hogy erősítse a hazai németiség lojalitását a magyar állam iránt.³³ A lap temesvári mellékletet is megjelentetett 1917. október 5-étől *Temeswarer Neue Post* címmel, amelynek szerkesztői teendőit Czapik látta el. A melléklet ugyanakkor az indításával egyidőben megszűnő helyi katolikus lap, a *Die Zeitung* évfolyamszámozását vette át, amelynek a kiadásában Czapik egyes források szerint már 1915-től szerepet kapott.³⁴ A *Temeswarer Neue Post* igen szerény orgánum volt, amely mindössze egy oldalon jelent meg, a terjedelem felét reklámok, felét pedig rövidhírek tették ki. Kezdetben mindössze hetente kétszer adták ki, 1917. december 1-jétől tértek át a napi megjelenésre.³⁵ A vezércikk mint műfaj először december 3-án jelent meg a lapban.³⁶

A *Papok Közlönye* esetében az olvasói igények kiszolgálása idővel egyre nehezebb feladatot jelentett, hiszen az első világháborús hátország viszonyai, a társadalmi elégedetlenség növekedése, a megélhetési körülmények romlása a klérus életviszonyaira is hatással volt. Érdekes példája ennek az az olvasói levél, amelyet 1917 telén közölt a már említett *Magyar Kultúra* Toldy Jenő kiskunfélegyházai plébános tollából. A szerző örömmel emlékezett meg ugyan a *Papok Közlönye* megújulásáról, azonban mégis komoly kritikát fogalmazott meg a papi szaksajtóval szemben: „Jó idő óta érzem és látom, hogy ezek a lapok mást adnak és én mást várok. Amit adnak: jól kidolgozott, kellemes cikkek, összeszedve minden mezőről. De nagyon keveset írnak arról, ami az egész katolikus magyarságnak, főleg pedig annak a 9, vagy nem tudom, hány ezer egyházi személynek legigazibb ügye, szükséglete, érdeke, feladata és nehézsége. Ritkán, vagy keveset írnak a magyar kat. egyház legégetőbb sebeiről, azokról a problémákról, melyekbe egyházunk és papi státusunk minden lépésnél belebotlik, azokról a mindennapi kérdésekről, melyek nagyon sok papi ember agyát nyugtalanítják.” Toldy szerint a szaklapok legfeljebb csak elvétve, apróbetűs cikkekcskében foglalkoztak a klerikusok problémáival, pedig égetően szükségesnek ítélte volna a kényes kérdések tárgyalását, „nyílt, őszinte szavakat felfelé és lefelé egyaránt” – de természetesen a tiszteletlenség és a féltelenség mellőzésével. Ezzel szemben úgy látta, hogy „Az egyházi sajtóból is messzire kiállt a papság fásultsága. Ennek a sajtónak tele kellene lenni a papság tapasztalataival, nyilatkozataival, panaszaival, kívánalmaival; de alig szól itt-ott egy árva hang a nagy, gyámoltalan, siket csendben.” Ezért arra szólította fel végül a papi szaksajtót, hogy nőjön fel hivatásához, „zavarjon vizeket, tárja fel a bajokat, keressen orvosságot, teremtsen közvéleményt, mozdítson, unszolja elhatározásokat!”³⁷

Czapiak szerkesztőként konstruktívan viszonyult a munkáját érő kartársi kritikához, és olyan írást közölt, amely helyt adott Toldy véleményének, egyben azonnal tovább is gondolta azt. A cikk szerint az egyháznak számolnia kell a demokratikus gondolkodásmód gyors terjedésével, és ki kell elégítenie saját híveinek információigényét. Úgy látta, hogy a sokat emlegetett német, angol és amerikai katolikus példát kell követni, ahol az egyház képviselői „folyton fenntartják az elven kontaktust a hívekkel. Mintegy családtagokul a híveket, aminthogy tényleg azok is, beavatják mindenbe, tudósítják, értesítik a dolgok állásáról, közlik vele terveiket”³⁸

A klérus egyre növekvő elégedetlensége csak igen lassan vált érzékelhetővé a folyóirat lapjain. 1916 novemberében például a *Krónika* rovat a következőket rögzítette: „Minden megváltozott, mindennek az ára meghatványozódott, csak a papi jövedelmek maradtak ugyanazok. Így azután mi nem csodálkozunk azon, amit a világiak nem értenek meg. Valamit kellene itt tenni, de csak szervezeten s törvényes vezetéssel: úgy remélhetünk valami eredményt.”³⁹ A szerkesztő tartózkodó hozzáállását jelzi az a rövid üzenet, amelyet 1917 áprilisában közölt a levelezés rovatban:

„A teológiai tanárok fizetésrendezéséről szóló cikkét nem közölhetem. Megható a kollegialitás, hogy a lelkipásztorok reánk is gondolnak. Ennivalónk csak van, a ruha azonban már zöldül rajtunk, az igaz.”⁴⁰ Néhány hónap múlva, szeptemberben viszont Czapik már közölt egy cikket, ami a teológiai tanárok helyzetét részletezte, anyagi viszonyaikat összevetve a református és evangélikus pályatársaik fizetésére vonatkozó adatokkal. „A számbeli egymás mellé állítás a teol. tanárok pirulni való alantas helyzetét tárja elő” – írta a névtelen szerző, aki ugyanakkor hangsúlyozta: „E sorokból tudatosan maradt ki minden érzelmi momentum, minden kedélyre hatni akarás. Tiszteletteljes, rövidre fogott panasz akart lenni.”⁴¹ A szerkesztő tehát a nehézségeket csak igen visszafogottan, a szigorú egyháziasság szempontjait figyelembe véve kezdte el tárgyalni.

Czapik laptulajdonosként hasonlóan tapintatos módon igyekezett tompítani a gazdasági problémák hatásait: több alkalommal is beszámolt a nyomdai áremelésekről, azonban az előfizetési árakat nem, vagy aránytalanul kis mértékben emelte; viszont az olvasókat a díjak pontos megfizetésére, a hátralékok rendezésére, illetve a lap ajánlására kérte.⁴² Igaz, idővel a figyelmeztetések hangnemében egyre több keserűség érezhető: 1917 decemberében például a hátralékos előfizetőket „a súlyos bűn terhe alatt kötelező igazságosságra hivatkozva” kérte arra, hogy ne károsítsák meg a díjak be nem küldésével.⁴³

A problémák azonban idővel egyre látványosabban törtek előre. A kléruson belüli feszültségek biztos jeleként például 1917 szeptemberében már a cölibátus eltörlésének igénye is megjelent a nyilvánosságban. A *Papok Közlönye* természetesen konzervatív szellemben reagált, és elítélte az *Aradi Közlöny* című világi lap vonatkozó cikkét, amely „egy csanádi pap” névalírással jelent meg. A *Papok Közlönye* egyenesen rágalomnak minősítette az aradi lap álláspontját, miszerint „a csanádi papok között komoly mozgalom volna a cölibátus ellen”; azt azonban még veszélyesebbnek ítélte, hogy az aradi híreket egyes fővárosi lapok is átvették. A szerkesztő ingerültségét az is jól mutatja, hogy a Szegeden ekkoriban terjedő, a cölibátus kérdését tárgyaló verseket „hülye tartalmú és csapnivalóan rossz” művekként jellemezte.⁴⁴

A klérus köreiben jelentkező önszerveződési és érdekképviseleti törekvéseket viszont erős fenntartásokkal szemlélték: annak kapcsán, hogy több espereskerületi gyűlés is felvetette a témát, a lap arról írt, hogy „Egyesek túlságosan sokat várnak tőle és ezek a lelkipásztorkodó papságból kerülnek ki. Mások meg túlságosan nagyra tartják az esetleges Lelkészegyesületnek befolyását, jobban mondva befolygni akarását az egyházi életre. Az eszmék zavartak még azoknál is, akik mozgatni szeretnék az ügyet. Nem tudják világosan körvonalazni, mit akarnak.”⁴⁵ A *Papok Közlönye* az érdekvédelmi szervezkedéssel szemben inkább a papság hitéleti jellegű összejöveteleinek állandósítását tartotta volna kívánatosnak, mint amelyek képesek kiragadni a lelkészeket „az évekkal fokozódó megszokottságnak bénító befolyása alól”,

megszabadítva őket a világ eseményeinek káros hatásaitól. Érdekesség egyébként, hogy a témával foglalkozó cikkeket Jozef Tiso (a leendő náci bábállam, a Szlovák Köztársaság államfője) írta, aki ekkoriban a nyitrai szeminárium munkatársa volt.⁴⁶

1918 októberében már olyan rossznak ítélték meg a helyzetet a szerkesztőségben, hogy vezércikkben tárgyalták azt a kérdést: mi az oka a papság körében terjedő lehangoltságnak? A lehetséges tényezők között felsorolták az anyagi problémákat, a vidéki plébánosok körében jellemző gazdálkodás nehézségeit, valamint a hívekkel való összeütközéseket, például a párbér és a természetbeni szolgálmányok behajtása miatt keletkező pereket, viszálykodásokat. Kifogásolhatónak ítélték továbbá a jövedelmező beosztások elnyerésének körülményeit, a kegyuraknak való hízélgés kényszerét. A helyi közösségek életében szintén találtak problémaforrásokat: „A hívek között mindenütt akadnak ellenséges érzületűek, gáncsoskodók, szájkaszkodók, bujtogatók, legjobb szándékainkat félremagyarázó.”⁴⁷

1918 novemberében, az őszirózsás forradalomra és a régi államrend összeomlására reagálva a lap óvatos optimizmussal tekintett a jövőbe, és azt fejtegette, hogy a papságnak nincs oka tartani a demokráciától, hiszen az eredetileg az őskeresztények katakombáiban született meg. „De ne féltsük egyházunkat a magyar nép millióitól. Jobban és őszintébben gondját viseli majd, mint tették a miniszterek és mágnások. Sőt biztosra vesszük, hogy új, virágzó és gyümölcsstermő életet hoz az új korszak a magyar egyházra.”⁴⁸

A gyorsan változó politikai helyzetben Czapik lapszerkesztőként óvatosan egyensúlyozott, jól érezhetően arra törekedve, hogy megpróbáljon hozzájárulni a klérus belső különbségeinek kiegyenlítéséhez. Ennek érdekében több kérdésben is felülvizsgálta korábbi nézeteit. Az érdekvédelmi szervezetként létrejövő Papi Tanács ügyében⁴⁹ például vezércikként közölte – az országos szerveződés intézőbizottsági tagjának választott – Csáktornyai István írását, amely a konzervatív oldalról érkező támadásokkal szemben védelmébe vette a szervezetet, és leszögezte: a tanács megalkulása ugyan valóban ellentétben állt a létező egyházi jogi előírásokkal, azonban „legális egy fensőbb nézőpontból, a teljes igazság fényében szemlélve”. Csáktornyai szerint a püspökök de facto elfogadták a szervezetet, és „Modernül gondolkozó ember nem láthat a Papi Tanácsban mást, mint az őskeresztény egyház demokratikusabb levegőjének újraéledését, a X. Pius alatti éra egyoldalúan autokratív irányával szemben, mely az egyháznak nem vált hasznára.”⁵⁰ Czapik bizonyára azért adott hangsúlyosan helyet ezeknek a nézeteknek, mert az alsóklérus mozgalma a csanádi egyházmegyében is igen erős volt, és a Szegeden megalakult Délmagyarországi Papi Tanács néhány vonatkozásban kifejezetten radikális álláspontot képviselt.⁵¹

A dogmatikai szempontból fontos kérdésekben viszont a szerkesztő ragaszkodott a konzervatív állásponthoz: amikor például Szalay Mátyás, a Papi Tanács

elnöke Az Újságnak nyilatkozva kiállt a cölibátus eltörlése mellett, a *Papok Közlönye* arra figyelmeztetett, rossz társadalmi üzenetet hordoz, hogy a nemzet és az egyház súlyos válságának idején úgy tűnhet, mintha a papság számára a nősülés lehetősége jelentené a legfontosabb problémát.⁵²

Az orgánum ugyanakkor igyekezett finoman kétségbe vonni a szerveződések jelentőségét: amikor például egy olvasó arról érdeklődött, hogy hány tagja lehet a Délmagyarországi Papi Tanácsnak, a szerkesztő azzal válaszolt, hogy megbízható információi szerint a csanádi egyházmegyéből a szegedi világi papság, illetve néhány falusi klerikus, összesen mintegy harminc fő vett részt – amit, tekintve, hogy az egyházmegyének ekkor 418 papja volt, szerény támogatottságnak ítélt. A szerkesztő ugyanakkor továbbra is a belső egység fenntartását tartotta a legfontosabbnak, amint azt a közlemény utolsó mondata is jelzi: „Ezt az ügyet azonban, sok, már jobb belátásra jutott paptársunk érdekében ne bolygassuk.”⁵³

A *Papok Közlönye* szerzői az új helyzethez való alkalmazkodás igényével arra biztatták a plébánosokat, hogy vállaljanak szerepet a nemzetiségi tanácsok szervezésében, sőt egyenesen hazafias kötelességnek tartották, hogy a klerikusok aktív részvételükkel, a „megbízhatatlan elemeket” kiszorítva megszerezzék az ellenőrzést a testületek felett. Úgy látták, hogy a német és a sokác tanácsokban kifejezetten szívesen fogják látni őket, a magyar nemzetiségű vidékeken azonban fel kell készülniük a „bolsevik elemek” aknamunkájára.⁵⁴

1919 elején, a közelgő parlamenti választásokra való felkészülés jegyében az orgánum már az egyértelmű politikai szerepvállalást tűzte ki első számú feladatként. „A papnak a keresztény politikai pártok elszánt harcosai között a helye; ellenkező vélemény a pasztorális analfabétaság bizonyítványa” – szögezték le.⁵⁵ Az országos katolikus törekvésekkel összhangban⁵⁶ a Keresztényszociális Párt támogatására szólították fel a lelkészeket, ám úgy látták, hogy a párt által egyesített különböző részcsoportok – nemzetiségiek, agráriusok, értelmiségiek és kisiparosok – képviselete a gyakorlatban igen nehéz lesz, és „a néplélek speciális érdekeken fölépült eszme- és vágykörével minden prudens irányzatnak számolnia kell”. Ezért felvetették annak lehetőségét, hogy az egyes csoportok számára indítsanak külön pártokat a politikai versenyben, majd állítsanak fel egy keresztény centrumot a különféle szerveződések egyesítésére.⁵⁷ A politikai küzdelmekben való részvétel programját Czapik is lelkesen támogatta, és februárban jól kidolgozott gyakorlati akciótervvel szolgált kollégáinak, amely azt részletezte, hogy miként célszerű nyilvános tiltakozó akciókat, tüntetéseket és aláírásgyűjtéseket szervezni a kötelező iskolai hitoktatás eltörlését célzó kormányzati elképzelésekkel szemben. A szerkesztő azt javasolta, hogy a plébánosok a nyilvános kiállást kapcsolják össze a keresztényszocialista mozgalom helyi megszervezésével.⁵⁸

ÖSSZEGZÉS

A *Papok Közlönyének* utolsó száma 1919 márciusában jelent meg. A történelem viharai ezt követően ellehetetlenítették a szerkesztő munkáját, aki végül úgy döntött, hogy a Románia fennhatósága alá kerülő Temesvárról Budapestre költözik. 1920 őszén a katolikus lapkiadó, a Bangha Béla által vezetett Központi Sajtóvállalat érdekeltségi körébe tartozó Pázmány Péter Irodalmi Társaság bejelentette, hogy Czapik vezetésével, *Egyházi Lapok* címmel kéthetenként megjelenő folyóiratot indít a katolikus klérus számára.⁵⁹ A *Papok Közlönyének* öröksége tehát új címmel, új székhellyel, országos szaklapként élt tovább.

Ez azt bizonyítja, hogy Czapik Gyula temesvári éveiben sikeresen alapozta meg későbbi lapszerkesztői karrierjét. Ennek zálogát – természetesen munkabírása és népszerű írói stílusa mellett – a közvetlen, nyílt kommunikáció iránti érzéke, illetve a kiegyenlítésre törekvő, a sajtó nyilvánosságában nem harci eszközt, hanem a kollegiális eszmecsere baráti fórumát látó felfogása jelenthette.

Ahogy egyik pályatársa, az őt egyébként kifejezetten nem kedvelő⁶⁰ pap-újságíró, Nyisztor Zoltán 1939-ben, a püspöki kinevezés alkalmából megállapította: „Czapik Gyula prototípusa volt az eszmei szerkesztőnek. [...] Az újságíráshoz tarsolyában nemcsak az írói vénát, a megfigyelő szemet, a páratlan éberséget és a nélkülözhetetlen bohémságot hozta, hanem a mindenre kiterjedő tudás, jellem és lelkiismeret vértzetét. [...] Német egyetemi műveltsége ellenére a francia világosság testesedett meg benne: írásaiban vagy állásfoglalásaiban sohasem volt homály, misztérium, írói vagy politikai elködösítés, hanem nyílt, magyaros állásfoglalás!”⁶¹

JEGYZETEK

- 1 Czapik Gyula. A Sajtó, 1939/7. 1. Az Est című bulvárlap a kinevezést szintén lelkes cikkel üdvözölte, amely szerint a magyar újságírók a „saját püspöküknek” tartották Czapikot. *Ízig-vérig*. In: Az Est, 1939. július 23. 3.
- 2 Dr. Czapik Gyula, protonotárius, kanonok, lapunk felelős szerkesztője veszprémi megyéspüspök. In: A Szív, 1939. július 29. 1.
- 3 Abencerage: *Diáklázadás Szegeden*. In: Délmagyarország, 1940. június 6. 5.
- 4 Gaál Endre: *A szegedi nyomdászat 1801–1918*. Szeged, 2001. 262. (a továbbiakban: Gaál 2001.)
- 5 [Ijjas Antal]: *Meghalt Czapik Gyula*. In: Új Ember, 1956. április 29. 1.
- 6 Czapik Gyula *prelátuskanonok gyásza*. In: Nemzeti Újság, 1936. május 14. 11.
- 7 Mandola Aladár: *A Szegedi Katolikus Kör története*. In: Szegedi Új Nemzedék, 1929. május 12. 4.
- 8 *Elítélt nyomdatulajdonos*. In: Typographia, 1904. március 11. 88. Ezzel összhangban egy helyi lap arról számolt be, hogy Czapik egyik szociáldemokrata munkása bejelentést tett a sztrájkbizottságnak, miszerint főnöke tevékenysége „a munkásokat céljuk kivitelében megakasztja”. *Szegedi munkások mozgalma*. In: Szeged és Vidéke, 1904. március 5. 6.
- 9 Például: *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. február 23. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. március 2. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. augusztus 3. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. október 12. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1902. november 16. 2.; *Ingók árverése*. In: Magyar Lloyd, 1903. április 19. 2.
- 10 *Elítélt szegedi nyomdatulajdonos*. In: Szeged és Vidéke, 1904. március 15. 7.
- 11 Gaál 2001. 262.
- 12 *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről*. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940. 413–414. (a továbbiakban: Haeffler 1940.)
- 13 *Czapik Gyula pazmanita főpap visszaemlékezése egykori intézetére*. In: Beke Margit: *Fejlesztés az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*. Budapest, 2011. 242.
- 14 Andornaki Antal: *Utolsó találkozásom Czapik Gyula egri érsekkel*. In: Új Ember, 1958. április 27. 3.
- 15 Mint láthattuk, a Pázmáneumba nem Csernoch, hanem Dessewffy püspök küldte ki; az idős Czapik emlékezése során feltehetően összemosta a Pázmáneumba, illetve az Augustineumba való kiküldésének körülményeit.
- 16 Erről részletesen lásd Klestenitz Tibor: *Szegény ember gazdag hagyatéka. Szabó László levelezésének egyháztörténeti jelentősége*. In: *Uő: Fejlesztés az egyházi sajtó történetéből*. Budapest, 2020. 45–48.
- 17 Lotz Antal: *Történetíró papok Csanád egyházmegyében*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1991. 263–264.
- 18 Haeffler 1940. 414.
- 19 *Melléklet a Havi Közlönyhöz*. In: Temesvár, 1915. január 27.
- 20 *Kiadóváltozás a Havi Közlönynél*. In: Religio, 1915. február. 158.
- 21 Vass József: *Előretékinteni!* In: Havi Közlöny, 1915. január. 2–5.
- 22 Czapik Gyula: *A Főtisztelendő Előfizetőkhez!* In: Havi Közlöny, 1915. június–július. 399.
- 23 *A megrendelőkhez!* In: Havi Közlöny, 1916. március. 240.
- 24 *Szerkesztői üzenetek*. In: Havi Közlöny, 1916. május. 400.
- 25 *Az öreg plébános levelei*. In: Havi Közlöny, 1915. április. 311.
- 26 *Az öreg plébános levelei*. In: Havi Közlöny, 1915. június–július. 504.
- 27 [Ijjas Antal]: *Meghalt Czapik Gyula*. In: Új Ember, 1956. április 29. 3.
- 28 Czapik Gyula: *Az Olvasókhöz!* In: Havi Közlöny, 1916. november. 690.
- 29 Klestenitz Tibor: *Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2013/3. 72–74., 81.

- 30 Személyéről legújabbán lásd: Klestenitz Tibor: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége*. Budapest, 2020.
- 31 B. Külön szaksajtója. In: Magyar Kultúra, 1917. január 20. 96.
- 32 Szerkesztői üzenetek. In: Papok Közlönye, 1917. május 15. 480.
- 33 Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013. 145–146.
- 34 A *Temeswarer Zeitung* 1915 végén arról tudósított, hogy a két helyi katolikus lapot, a *Temesvári Újságot* és a *Die Zeitung*ot a lapok alapítójának özvegyétől, Kartje Mihálynétól egy konzorcium vásárolta meg, amelynek nevében Czapik Gyula fogja ellátni az igazgatói, valamint a *Die Zeitung* esetében a felelős szerkesztői teendőket. *Aus Temesvarer Pressekreisen*. *Temesvarer Zeitung*, 1915. december 2. 4. A hivatalos adatok szerint azonban a kérdéses lapok kiadótulajdonosaként 1916 elején az özvegyet jegyezték be. *Napi és időszaki lapok*. In: Városi Közlöny, 1916. január. 75. Hivatalos életrajza. úgy tudja, hogy „éveken át” a *Die Zeitung* és a *Temesvári Újság* szerkesztőjeként is dolgozott (Haefler 1940. 414), ennek azonban egyelőre nem találtam nyomát.
- 35 *An unsere Leser!* In: Temesvárer Neue Post, 1917. november 27. 1.
- 36 *Die moderne Frau*. In: Temesvárer Neue Post, 1917. december 3. 1.
- 37 Toldy Jenő: *Egyházi életünk szervezetlensége*. In: Magyar Kultúra, 1917. február 5. 116–117., 124–125.
- 38 Szöllőssy: *Ne féljünk a nyilvánosságtól!* In: Papok Közlönye, 1917. november 1. 804–806.
- 39 *Krónika*. In: Havi Közlöny, 1916. november. 762.
- 40 Szerkesztői üzenetek. In: Papok Közlönye, 1917. április 1. 336.
- 41 Egy teol. tanár: *A teológiai tanárok fizetése*. In: Papok Közlönye, 1917. szeptember 1. 615.
- 42 *Cím nélkül*. In: Papok Közlönye, 1917. június 15. 529.; *Cím nélkül*. In: Papok Közlönye, 1918. szeptember 1. 561.
- 43 A szerkesztő-kiadó: *A Főtisztelendő Olvasókhöz*. In: Papok Közlönye, 1917. december 15. 913.
- 44 *A cölibátus ellen*. In: Papok Közlönye, 1917. szeptember 1. 621.
- 45 *Krónika*. In: Papok Közlönye, 1917. június 15. 574.
- 46 Tiszó József: *A papi összjövetelek ereje*. In: Papok Közlönye, 1918. április 15. 341.; Tiszó József: *A papi összjövetelek megszervezése*. In: Papok Közlönye, 1918. május 1. 385–388.
- 47 K. Gyerki Pál: *A papság lehangoltsága*. In: Papok Közlönye, 1918. október 1. 649–652.
- 48 Plébános: *A magyar klérus és a demokrácia*. In: Papok Közlönye, 1918. november 1. 737–738.
- 49 Ennek szerepéről lásd: Tengely Adrienn: *A Papi Tanács (1918–1919)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2007/3–4. 19–67. (a továbbiakban: Tengely 2007.)
- 50 Csáktornyai István: *Legális-e a papi tanács?* In: Papok Közlönye, 1919. január 1. 29–30.
- 51 Tengely 2007. 47–48.
- 52 *Széljegyzetek*. In: Papok Közlönye, 1919. január 1. 31–33.
- 53 *A Délmagyarországi Papi Tanács ügyében*. In: Papok Közlönye, 1919. március 1. 176.
- 54 Blaskovics Ferenc: *Nemzetiségi kérdés az egyházban*. In: Papok Közlönye, 1919. január 1. 4–5.
- 55 Csapó György: *Népünk politikai megszervezése*. In: Papok Közlönye, 1919. február 1–15. 82. (a továbbiakban: Csapó 1919.)
- 56 Tengely Adrienn: *A keresztény politikai erők felkészülése az elmaradt 1919. áprilisi választásokra*. In: Egyháztörténeti Szemle, 2006/1. 158–184.
- 57 Csapó 1919. 82–83.
- 58 Czapik Gyula: *A vallásoktatás kidobása – keresztényszocialista szervezkedés*. In: Papok Közlönye, 1919. február 1–15. 84–88.
- 59 *Folyóirat a katolikus klérus számára*. In: Nemzeti Újság, 1920. október 17. 4.
- 60 Adriányi Gábor – Csíky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Budapest, 2005. 57.
- 61 Nyisztor Zoltán: *A szerkesztőségi asztaltól a püspöki trónig*. In: Magyar Kultúra, 1939. augusztus 5–20. 54–55.

**TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS ÉS MOBILITÁS AZ EGYKORI JÓZSEF
ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM MARXIZMUS-LENINIZMUS
TANSZÉKCSOPORTJÁBAN**

RÁCZ MÁRK

ABSTRACT

In my study, I will discuss the career path of the lecturers of the Marxism-Leninism Department of the József Attila University of Szeged (JATE), where, like in other higher education institutions, only the most politically reliable persons were allowed to teach during the decades of socialism. I formulated my research question in terms of the social milieu from which ideological teachers came to teach at the university. This may be important to give a more accurate picture on the lecturers who ran the Rákosi and Kádár regimes in terms of their social base. My hypothesis is that they were predominantly individuals of peasant or working-class origin who were raised by the system. I believe that they were the ‚faces‘ or ‚talking heads‘ of the political system in the domestic higher education system, who saw themselves as the masters of life and death. In addition, the status of lecturers was a position of trust in higher education, within which only politically trustworthy, loyal Communist Party members were employed. The teaching unit under study was characterised by the teaching of subjects that were compulsory for students. Some of the former ideological instructors were not able to transcend their own shadow because of their social status. In other words, many of them were not sufficiently innovative to be able to fully renew themselves professionally after 1990. Based on my research so far, I believe that not all Marxism-Leninism teachers were proud of their origins, or tried not to boast about them.

This may be particularly interesting in the light of the fact that the socialist regime built its policies on the very people who came from the working class and peasantry. In an institution of higher education, however, a different standard prevailed, and the lack of education soon became apparent in their behaviour. In addition, the teaching profession was not for all of them either, since the teaching habitus had its own characteristics, the absence of which could lead to conflict between students and lecturers, which could damage the authority of the lecturers. In my view, the deeper a talent comes from the periphery, the more socially driven he/she is. There is no doubt that these people have come into universities to teach through considerable social mobility.

Kulcsszavak: marxizmus-leninizmus, szegedi egyetem, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus

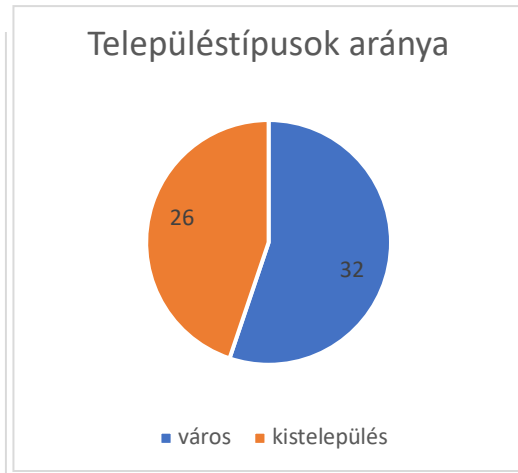
BEVEZETÉS ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Újabb dolgozatom ismét helytörténeti jelentőséggel bír, mivel a szegedi egyetemen 1950 és 1990 között oktató tanárok egy vékony szeletét mutatom be. Az egykori ideológiai tanszékeken dolgozó tanárok az 1948 és 1989 között fennálló államszocializmusnak (is) köszönhetően kaptak lehetőséget arra, hogy megmutassák képességeiket a felsőoktatásban. Kutatási kérdéseim úgy szólnak, hogy vajon sikerült-e élni az akkori politikai rendszer adta lehetőséggel, és elvégezték-e a rájuk bízott feladatot a korábbi marxizmus-leninizmus oktatók? Honnan és milyen társadalmi közegekből érkeztek oktatói az általam vizsgált, Szegeden dolgozó ideológiai oktatók? Van-e összefüggés a származás és a társadalmi felemelkedés között? Fel lehet-e fedezni a származás és az ebből fakadó neveltetés között összefüggéseket? Hipotézisem szerint van különbség az 1947 előtti filozófia, közgazdaságtan (statisztika) és politika című tárgyak oktatói generációja, valamint az 1950-ben bevezetett ideológiai tárgyak (marxista filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus) oktatóinak szakmai felkészültsége között. Kutatásom módszertani jellegének ismertetését követően, elsőként az államszocializmus időszakát mutatom be.

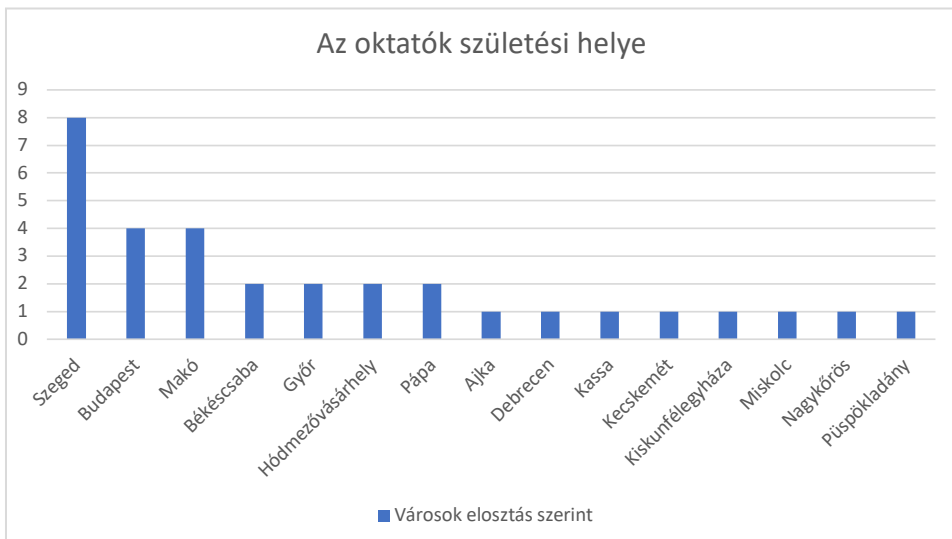
MÓDSZERTAN

Megvizsgált oktatói életutak száma: 58 fő (nem reprezentatív)

Ebből városban született 32 fő, kistelepülésen született 26 fő (1. kép). A városban születettek közül 8 fő szegedi, 4 budapesti, 4 makói, 2 békéscsabai, 2 győri, 2 pápai, 1 ajkai, 1 debreceni, 2 hódmezővásárhelyi, 1 kassai, 1 kecskeméti, 1 kiskunfélegyházi, 1 miskolci, 1 nagykovácsi, 1 püspökladányi (2. kép).

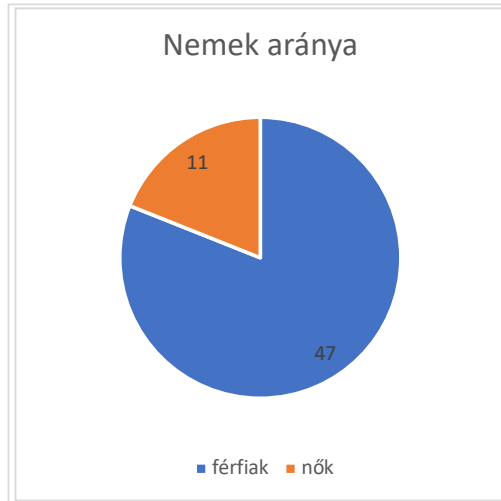

1. kép: Településtípusok aránya
(forrás: saját készítésű diagram)

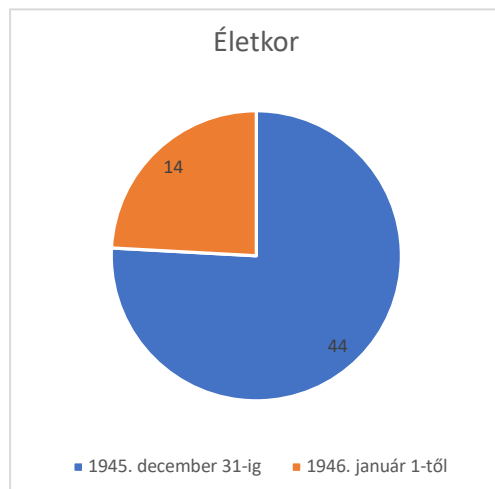
2. kép: Az oktatók születési helye, városok szerint
(forrás: saját készítésű diagram)

A nemek aránya a következőképpen alakult: a férfiak száma 47 fő, a nők száma 11 fő volt (3. kép).

3. kép: A nemek aránya
(forrás: saját készítésű diagram)

Életkor szerinti eloszlás: 1945. december 31-ig született 44 fő, 1946. január 1-je után született 14 fő (4. kép).

4. kép: Az oktatók életkor szerinti összetétele
(forrás: saját készítésű diagram)

Végzettség: egyetemi diploma (matematikus, filozófus, közgazdász, magyar-történelem, jogász, szociológus, tudományos szocializmus).

Amint az adatokból kiolvasható, többen voltak az oktatói állomány tagjai között a férfiak, mint a nők. Arányaiban véve kevesebben születtek városban, mint kisebb településeken, ellenben nyolcan Szegeden látták meg a napvilágot, négyen pedig Budapesten. Érdekességként kiemelem, hogy többen születtek Makón, Békéscsabán, egy fő pedig Kassán. Azt is szeretném hangsúlyozni, hogy többen a térség szülőttei, azaz Csongrád megyéből, Jász-Nagykun-Szolnok megyéből, valamint Békés megyéből érkeztek. Életkor szerinti megoszlás alapján elmondható, hogy az idősebb generáció jobban képviseltette magát a kollektívában, az úgynevezett „fényes szelek nemzedéke” erőteljesebben lehetett jelen. Definiálom, hogy számomra mi számít városnak, illetve kistelepülésnek. A települések jogállását természetesen az ideológiai oktatók születésének időpontja szerint vettem figyelembe. Az egyszerűség kedvéért azt a települést, amely városi rangot kapott, városnak tekintem, amelyik község vagy nagyközség, azt kistelepülésnek, függetlenül a lakosság létszámától, illetve az infrastruktúra kiépülésétől.

AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS TÖRTÉNETI HÁTTERE

1945 után gyors ütemben kezdődött meg hazánk szovjetizálása, így a felsőoktatás sem kerülhette el sorsát. Az országban mindenhol (így a felsőoktatásban is) párthű oktatók maradhattak csupán. Főként a munkás és paraszti származású tanárok kaptak teret a kibontakozásra, akik fiatalok voltak az 50-es években. Szovjet mintára bevezették az ideológiai oktatást hazánkban is. Felálltak az ún. marxizmus-leninizmus tanszékek. Korábban ilyen jellegű oktatási egységek nem voltak megtalálhatóak a felsőoktatásban, aminek volt előnye, de hátránya is. Az oktatók tanítottak marxista filozófiát (dialektikus és történelmi materializmust), politikai gazdaságtant (kapitalizmust, majd a szocializmus politikai gazdaságtanát), párttörténetet, amelyből kifejlődött a tudományos szocializmus. Köztörténetileg elmondható, hogy *„az 1949/50. tanévben nagyjából hatezer hallgató részesült ideológiai oktatásban, számuk a kötelező marxizmus-leninizmus órák bevezetésével az 1950/51. tanévtől harmincezer fölé nőtt. Eleinte az első évfolyamon politikai gazdaságtant, a felsőbb évfolyamokon a marxizmus-leninizmus alapjait oktatták, de az 1951/52. tanévtől a tantárgyak sorrendjét felcserélték, az első- és másodéven a marxizmus-leninizmus alapjaival, ti. az SZKP történetével kezdték a diákok az ismerkedést, ezt követte a politikai gazdaságtan, majd a dialektikus és történelmi materializmus, az ideológiai órák száma pedig heti négyre nőtt. Az oktatás eleinte komoly káderhiánnyal küzdött, az előadók egy része maga is menet közben, óráról órára sajátította el a lefordított szovjet tankönyvekből leadandó anyagot. Az 1950/51. tanévben mindössze egyetlen*

tanszéket, az ELTE Központi Marxizmus-Leninizmus Tanszéket sikerült felállítani, mely az egyes egyetemeken és főiskolákon létrehozott tanszéki csoportokat koordinálta. Ezek 1952-től önállósultak.”¹ A JATE Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoporthárom, majd négy tanszékéből állt, és a teljesség igénye nélkül jegyzem az ott tanítókat. A Filozófia Tanszéken dolgozott mások mellett Horuczi László tanszékvezető, Csejtej Dezső, Dékány András, Héderné Kozák Róza, Hegyi Ferenc, Katona Péter, Kissné Novák Éva, Kocsondi András. A Politikai Gazdaságtan Tanszéken dolgozott mások mellett Nagy Lajos tanszékvezető, Andrásy Adél, Czagány László, Demeter Anna, Égető Emese, Farkas Beáta, Imre Ottó. A Tudományos Szocializmus Tanszéken dolgozott mások mellett Nagy László tanszékvezető, Belényi Gyula, Csépanyi Dezső, Fábián György, Géczy József Alajos, Kanyó Ferenc. A Szociológia Tanszéken dolgozott mások mellett Szentpéteri István tanszékvezető, Feleky Gábor, Gábor Kálmán, Ürmös Ferenc és Váradi Mónika.² Az ideológiai oktatókkal párhuzamba állítottam az agitátorokat, akik úgy jártak, hogy „a propaganda kialakított elvárásrendszert azzal kapcsolatban, hogy a népnevelőknek miként kell a körülöttük zajló eseményeket értelmezni és elmesélni. A központi elképzelések gyakorlattá alakítása és a jelentések megfogalmazása azonban már az agitátorokon múltott. Kis túlzással azt mondhatjuk: mindenki úgy magyarázta a kommunista eszméket, ahogyan jónak látta (...) Ahányféle személyes valóság létezett, annyiféleképpen nyert értelmet a hivatalos propaganda.”³ Ami az ideológiai oktatók sajátos nyelvezetét illeti, „a pártállam által használt nyelvezet dekódolásának kulcsa ez, ha a mondanivalót elsősorban a megfogalmazó gondolkodásmódjára, nem pedig a megcélzott tárgyra, embercsoportra vonatkoztatjuk. (...) A szovjet hadsereg támogatását élvező magyarországi kommunista párt eltökéltségét és tematizálási eredményességét mutatja, hogy sok esetben politikai ellenfelek is az általuk kijelölt nyelvi térben igyekeztek reagálni, legitimálva ezzel a beszédmódot.”⁴ A politológus Bihari Mihály szerint „a marxista-leninista ideológia magában hordozza és tartalmazza a totalitárius ideológia összetevőit, amelyek a despotikus szocializmusokban, illetve a szocializmusok despotikus időszakában bontakoznak ki leginkább. A Rákosi-rendszer totalitárius ideológiája és ideokratikus rendszere a totalitárius ideológia szélsőségesen eltorzult változatát mutatta fel, amelyek a Kádár-rendszerben szélsőséges formában soha nem érvényesültek.”⁵ Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a totalitárius ideológiának „nincsen tulajdonképpen legitimációs igénye, legfeljebb egy csökevényes, korlátozott önlegitimációs igénye van. (...) tartalmi jellemzői miatt a legitimációs igény önlegitimációs formájában jelenik meg és hat. A pusztán ideológiai kijelentés – elfogadás nélkül vagy nagyon szűk körű elfogadás esetén – is igazolja hirdetői számára az ideológia helyességét.”⁶ Végül ki lehet jelenteni, hogy a totalitárius kommunista ideológia „önlegitimációja abból adódik, hogy az ideológia nyilvánosan és szabadon, következmények nélkül nem vitatható.”⁷

1945 után két jelentős kultúrpolitikus (ideológus) lehet megnevezni: a „szociál-fasiszták” ellen küzdő Zsdanovot és a fejlett szocializmus kifejezést megalkotó Szuszlovot, aki élete végéig az SZKP elnökségének tagjaként a szovjet kommunista ideológiai irányítás (és fejlesztés) mellett felügyelhette a külföldi (pl. kelet-európai, kubai, ázsiai és afrikai) kommunista pártokkal való kapcsolatokat is. Megfogalmazódott Szigeti Péter által, hogy *„mivé lett az eredetileg forradalmi rendszer, miben állt történelmi jelentősége és miért bukott el, milyen formameghatározó vonásai voltak e rendszernek, amely nem volt sem kapitalizmus, sem szocializmus-kommunizmus?”*⁸ Szerintem ezek az eszmetörténeti kérdésfelvetések relevánsak. Ugyanakkor *„a neveléstudományban közismert és elfogadott 1985 korszakhatár jellege, az átalakulási folyamat kezdeti évszámának kijelölése, ez azonban kevésbé ismert a közbeszédben.”*⁹ Ráadásul ez a bizonyos évszám jelentette határvonal országos szinten biztosan nem vonatkozott a marxizmus-leninizmus oktatásra és nevelésre. Volt, ahol az utóbbi területen a legutolsó pillanatig ugyanazt tanították, mint a 70-es években, míg máshol (pl. Budapesten) már a 80-as évek elején megfigyelhető volt a felpuhulás, és egyre több nyugati (baloldali) szakirodalom is megtalálható volt a repertoárban. Azonban Herbert Marcuse (1898–1979) ismert baloldali filozófus kapcsán ez mégsem volt elmondható. *„Az egydimenziós embert magyarul 1990-ben adták ki, így az 1968-as nemzedék legfeljebb kerülőutakon juthatott hozzá. Ugyanis Marcuse könyve legálisan nem volt kapható a Kádár-rendszerben, viszont megjelent az MSZMP KB által gondozott, a Kossuth Könyvkiadónál megjelentetett, zártkörű, bizalmas terjesztésű, a pártaktiváknak szánt sorozatban.”*¹⁰ Közben Kissné dr. Novák Éva levelet írt Anderle Ádámmal az egyik egyetemi pártértekezlet ügyében. 1988. szeptember 13-án ülést tartott a JATE Marxizmus-Leninizmus Központi Tanszékcsoport MSZMP alapszervezetének vezetősége, ahol a következő javaslatok fogalmazódtak meg a taggyűlés részére: *„miután a jelenlegi feltételek mellett az egyetemi pártértekezlet nincs abban a helyzetben, hogy felelős döntést hozzon akár az egyetemi pártszervezet politikai programját, akár az új vezetés összetételét illetően, javasoljuk, hogy a pártértekezlet alapvető feladatként válasszon küldötteket a városi pártértekezletre. Alakítson platformot arra nézve, hogy a küldöttek mit képviseljenek. A továbbiak során kizárólag olyan vitafórumként működjön, amely az egyetemi pártszervezet politikai programjához nyújt széles körű előkészítést. Az értekezletet követően alulról felfelé építkezve kerüljön sor a politikai program kialakítására és az új egyetemi pártvezetés megválasztására.”*¹¹ Azaz a változás szele már Szegedre is elért, egyre többen akartak komolyabb politikai és szervezeti változásokat. *„Nem állíthatjuk azonban, hogy minden csak propaganda volt az államszocializmusban: az iskolázottság, oktatás terén a rendszer Magyarországon is komoly eredményeket könyvelhetett el. Ferge Zsuzsa véleménye szerint – aki pedig a Kádár-korszakban is kritikus maradt a kulturális tőke átörökítésével kapcsolatban – az 1960-as évekig példátlan mobilitás*

jellemezte a magyar társadalmat, akkor is, ha ebbe a paraszti sorból a munkásosztályba „felemelkedő” tömegek is beleszámítottak.”¹² Az ideológiai oktatók esetében is megfigyelhető volt egyfajta kulturálistöke-átörökítés, azonban a dolgozat történeti (szociológiai) témájához illeszkedve az oktatók és szülei közötti átmenetet lehet érdekes vizsgálni. Azaz egy munkás vagy paraszti származású egyén hogyan boldogul egy egyetemi közegben úgy, hogy szülei még kétkezi munkát végeztek. Ebből az következik, hogy nem ugyanolyan kulturális mintázatot adtak át, mint az értelmiségi (ügyvéd, orvos, mérnök stb.) származásúak. Azt azonban el kell ismerni, hogy „Kádár és csapatának kétségbeesett kísérlete, hogy marxista-szocialista-leninista keretek között versenyképes lehessen a szabad világgal, csúfos kudarcot vallott. Ez már a hetvenes években nyilvánvaló volt, minden gondolkodó tizenéves tudta, érezte, s már voltak, akik hirdették is. Akkor még az utópiák logikája szerint segítséghez folyamodott Kádár csapata: hiteleket vett fel, hogy fenntartható legyen legalább az életszínvonal, amely több generációnak – akik átéltek a harmincas-negyvenes-ötvenes éveket – hatalmas kincs volt. De a fiatalok azokra az időkre nem emlékezhetek. Az 1956 után születettek összehasonlítottak. De nem a múlthoz mérték a rendszer eredményeit, hanem a szabad világhoz. És ezt az összehasonlítást semmiképp nem állhatta ki a szocializmus.”¹³ Tehát a fiatalabb generációk már nem foglalkoztak azzal, hogy milyen volt az élet a 20-as vagy 30-as években (azt megtanulták a történelem tankönyvekből), hanem az volt a lényeges, hogy milyen színvonalon tart az ország. Más lett a viszonyítási pont a 70-es és 80-as években, sok esetben a „fejlett” Nyugat vált referenciává. Egy olyan korszakban, ahol az állami ünnepségek során még a kihelyezett zászlók arányát is meghatározta a párt, nem sok jóra számíthatott a fiatalabb generációktól. Ez a következőképpen nézett ki: „március 15-én: 2/3 nemzeti, 1/3 vörös, május 1-jén: 2/3 vörös, 1/3 nemzeti, augusztus 20-án: 2/3 nemzeti, 1/3 vörös, november 7-én: 2/3 vörös, 1/3 nemzeti, április 4-én: 2/3 nemzeti, 1/3 vörös.”¹⁴ Az emberek tudták és érezték, hogy melyek a saját nemzeti ünnepeik, és melyek nem azok, így aztán ennek megfelelően is viszonyultak hozzájuk.¹⁵ Annak ellenére is, hogy a dolgozók nagyobb munkahelyi jutalmakat éppen április 4-én és november 7-én kaphatták meg adott esetben. Csupán összehasonlítás végett jelzem, hogy a 70-es években „a párton belüli fizikai dolgozók aránya az évtized elején 35,9%-ra csökkent. Feltűnő volt a csökkenés a hatvanas évek végén-hetvenes évek elején (6,6%). A helyi tanácsokban 1971-ben 18,2% munkás dolgozott, ugyanígy a fővárosi tanácsokban 12,4%, a megyei tanácsokban 13,2%. Az adatokon lehetett kozmetikázni az „eredeti foglalkozás” megjelöléssel. Ezek szerint a fővárosi tanácsokban 49,3% volt munkás, de a helyi tanácsokban is 26,2%, a megyei tanácsokban 31,4%. A párt vezetői is előszeretettel hívták magukat munkásnak. (...) A technikák megvoltak a dolog rendezésére: csak néhány példa a munkásosztály elitjére: Katona Imre: eredeti foglalkozása cipészsegéd, iskolai végzettsége: tudományegyetem. Huszár

István: eredetileg napszámos, végzettsége: közgazdasági egyetem. Havasi Ferenc: eredetileg kőműves, iskolai végzettsége: főiskola.”¹⁶ Ez a módszer nem volt idegen a marxizmus-leninizmus oktatók esetében sem. Ahogy azt is elmondhatjuk az ideológiai oktatókról, hogy „a vizsgált időszak káderpolitikájának egyik legfőbb jellemzője az volt, hogy a „fontos és bizalmas” munkakörök esetében nem a szakmai alkalmasság / alkalmatlanság volt az elsődleges szempont, hanem a politikai megbízhatóság. A cél ugyanis nem a szakszerű működés, hanem az adott terület „megerősítésének” igénye, a politikai stabilitás biztosítása volt. Ugyanakkor az is látható, hogy a felülvizsgált személyek többségét egyre nagyobb arányban a helyükön hagyták, tehát ezeket a munkaköröket a személyi állandóság jellemezte leginkább.”¹⁷ Az ún. párttörténeti szeminariumok (az 50-es években volt a tanrend része) valamint a magyar- és nemzetközi munkásmozgalom története (a 70-es években volt a tanrend része) szorosán összefonódott az ideológiai oktatással. Elsőre talán nem is lehet felfedezni, hogy hol húzódtak a tartalmi és szervezeti határok az egykori Párttörténeti Intézet és egy-egy főiskolai/egyetemi Marxizmus-Leninizmus Intézet Tudományos Szocializmus Tan-széke között. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy „a kommunista párt Magyarországon 1918 és 1945 között – egy rövid tanácsköztársasági időszaktól eltekintve – illegálisan működött, meghatározta a forrásanyag jellegét is. Hazai keletkezésű mozgalmi iratanyag alig állt rendelkezésre, ezeket a későbbiekben a különböző hatósági iratok (belügyminisztériumi, rendőrségi) mellékleteként tárta fel a kutatás. A KMP, mint a Komintern magyarországi szekciója működött, dokumentumainak jelentős részét a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézet archívuma őrizte.”¹⁸

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet (MMI) munkatársai igyekeztek nemzetközi kapcsolatokat is kialakítani, elsősorban a szovjetekkel. Ennek eredményeképpen „az MMI delegációja 1954. június-júliusban a Marx-Engels-Lenin Intézet meghívására először tett tanulmányutat a Szovjetunióban. Ezt követően indult meg a rendszeres intézményközi kapcsolatfelvétel: 1955-ben Varsóban, 1957-ben Prágában, 1959-ben Bukarestben volt a marxizmus-leninizmus intézetek, a párttörténeti intézetek és a párttörténeti bizottságok konferenciája.”¹⁹ Elmondható, hogy az ideológiai területen dolgozó hazai munkatársak élénk nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek, amelyet kamatoztattak is a maguk módján. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy teljesen mások voltak a nemzeti sajátosságok a cseheknél vagy épp a lengyelek esetében.

A SZEGEDI IDEOLÓGIAI OKTATÓK ÉLETÚTJA

A *Délvidéki Szemle* 2023/2. számában megjelent korábbi tanulmányom és a jelen dolgozatom mellékletében szereplő oktatók hivatalos életrajzait áttekintve a következőket állapítottam meg: Az alapidipломát követően szinte mindenki szerzett másoddiplomát, vagy folytatott szakirányú továbbképzést. Egy fő tudott átmenni

oktatni az ideológiai tanszékről a Magyar Irodalomtörténeti Tanszékre, ugyanakkor akadt olyan is, aki a Munkásmozgalmi Intézet munkatársa lett. Többen a Szovjetunióban szereztek meg az aspirantúrájukat, de számosan voltak, akik a Lenin Intézetben is folytattak tanulmányokat. Tanulmányutakat leginkább a Szovjetunió és az NDK irányába tettek. Voltak magyar-orosz, történelem-francia, történelem-orosz szakot végzettek is, akik később a tudományos szocializmust oktatták. A legtöbben eljutottak a docensi kinevezésig, egyetemi tanár viszonylag kevés volt köztük, miközben döntő többségük a JATE-n tanult, az alma materből indult karrierjük. A kandidátusi fokozatot is számos oktató szerezte meg, mégis viszonylag lassan lépdeltek előre a tudományos ranglétrán. Mindenki tagja lett az MDP-nek és/vagy az MSZMP-nek (1948 előtt volt NPP-tag is).

Az ELTE Lenin Intézetet az egykori JATE oktatói közül a következők végezték el: Benedek Sándor (Orosz Tanszék), Fogarasi Miklós (Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék), Pete István (Orosz Nyelvi és Irodalom Tanszék), Sipka Sándor (Magyar Irodalomtörténeti, majd Magyar Nyelvtudományi Tanszék), Szász Anna Mária, Halász Elődne (TTK Idegennyelvi Lektorátus, majd Angol Nyelvi és Irodalom Tanszék), Varga Ilona (Tudományos Szocializmus Tanszék, majd Középkori Egyetemes Történeti Tanszék), Horuczi László (Filozófia Tanszék), Ördögh Piroska (Marxizmus-Leninizmus Tanszék, majd Tudományos Szocializmus Tanszék).²⁰ Az adatokból jól kiolvasható, hogy a nyolc főből csupán három köthető az ideológiai egységekhez, tehát nem igaz az a tétel, hogy a Lenin Intézetből csupán marxizmus tanszékre vezethetett a karrier útja.

KÖVETKEZTETÉSEK LEVONÁSA

Azt valószínűsítem, hogy döntően első generációs értelmiségiekről lehet szó. Az 1945 után kialakult politikai rendszernek is köszönhetően tudtak előre lépni a társadalmi mobilitás révén. Lehetőséget kaptak egyetemi tisztségek betöltésére is (pl. dékán, dékánhelyettes). Saját szempontjukból nagy előrelépésként élhették meg a társadalmi felemelkedést. Egyfajta társadalmi modernizációs kísérlet keretein belül emelt fel a korabeli politikai rendszer munkás és paraszti származású fiatalokat, akiknek nemcsak a kudarcot, de a sikert is fel kellett tudni dolgozni. Társadalmi szervezetekben is aktívan részt vettek: pl. SZOT, KISZ, HNF. Társadalmi felemelkedésnek lehettek az alanyai, a szüleikhez képest előrébb léptek.

Mi értelme lehet ennek a tanulmánynak? – kérdezhetné az olvasó. Adekvát válasz erre az lehet, hogy hiánypótló helytörténeti témát boncolgató írás, amely a későbbiekben továbbfejleszthető és kutatható. 35 év telt a rendszerváltás óta, de ebben a témakörben meglehetősen kevés tudományos mű született. Több egykori ideológiai oktató egykezett 1990 után életrajzában palástolni múltjának azon részét, amely

közvetlenül köthető a szocializmus politikai rendjéhez. Bizonyos szempontból érthető, hogy nem voltak büszkék arra, ahol dolgoztak 1989-ig, ugyanakkor az az időszak is életük (akár meghatározó) részének bizonyult.

Eddigi kutatásaim során nem találtam még adatot Gábor Kálmán egyetemi adjunktusról (Szociológia Tanszék), Józsa Zoltánról (Szociológia Tanszék), Dékány András egyetemi adjunktusról (Filozófia Tanszék), Héderné Kozák Róza egyetemi adjunktusról (Filozófia Tanszék), Hegyi Ferenc egyetemi tanársegédről (Filozófia Tanszék), Nagyné Krajkó Erzsébet egyetemi docensről (Filozófia Tanszék), Simon Ferenc egyetemi adjunktusról (Filozófia Tanszék), Szögi István egyetemi docensről (Filozófia Tanszék), Tóth János egyetemi tanársegédről (Filozófia Tanszék), Végh Gyula egyetemi adjunktusról (Filozófia Tanszék), Demeter Anna egyetemi tanársegédről (Politikai Gazdaságtan Tanszék), Farkas Beáta tudományos segédmunkatársról (Politikai Gazdaságtan Tanszék), Imre Ottó egyetemi adjunktusról (Politikai Gazdaságtan Tanszék), Málóvics János egyetemi adjunktusról (Politikai Gazdaságtan Tanszék), Oláh János egyetemi tanársegédről (Politikai Gazdaságtan Tanszék), Váczy Mária egyetemi adjunktusról (Politikai Gazdaságtan Tanszék), Fábíán György egyetemi adjunktusról (Tudományos Szocializmus Tanszék), Földvály Lászlóné Kocsis Luca egyetemi adjunktusról (Tudományos Szocializmus Tanszék), Harangozó József egyetemi adjunktusról (Tudományos Szocializmus Tanszék), Kormányos András egyetemi adjunktusról (Tudományos Szocializmus Tanszék), Kovács László egyetemi tanársegédről (Tudományos Szocializmus Tanszék), Majsza József egyetemi adjunktusról (Tudományos Szocializmus Tanszék), Németh István adjunktusról (Tudományos Szocializmus Tanszék), Orbán Sándor egyetemi tanárról (Tudományos Szocializmus Tanszék) és Tamási Mihály egyetemi docensről (Tudományos Szocializmus tanszék). Valamennyien szerepelnek az ideológiai oktatók állományában A marxizmus-leninizmus oktatók publikációs jegyzéke című kiadvány szerint, amely 1987-ben látott napvilágot.

MELLÉKLET I. – OKTATÓI ÉLETRAJZOK

Balázs József: Makón született 1930. november 17-én. A Tanszék, ahol dolgozott a Politikai Gazdaságtan volt 1954–57 között, majd a Statisztikai, később Statisztikai és Demográfiai 1957-től. Egyetemi tanulmányai: a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem 1950–54 között, majd a szegedi egyetem 1957–62 között. Oklevelet szerzett közgazdászként 1954-ben, majd a szegedi egyetemen az állam- és jogtudományok doktora lett 1962-ben. Egyetemi doktori fokozatot a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett 1958-ban. Azt állam- és jogtudomány kandidátusa lett 1971-ben. Docensi kinevezést kapott 1972-ben. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető volt 1988 után, majd dékánhelyettes 1972–78 között. Társadalomtudományi tagsága: a Magyar Kriminológiai Társaság tagja. Kitüntetései: az oktatásügy kiváló dolgozója 1969-ben, majd a Munka érdemrend ezüst fokozata 1979-ben. Kutatási területe: közgazdasági témakörben a pénzügyi, a mezőgazdasági termelősövetkezetek javadalmazási módszerei, és a hazai munkaerőhelyzet kérdései. Közigazgatási-szervezési témakörben a közigazgatási ügymenet, az ügyintézés menete, átfutási ideje. A kriminál-statisztika nemzetközi és hazai története, a bűnözés mérésének elméleti alapjai és gyakorlati lehetőségei. Demográfiai témakörben a népességi-, népesedési folyamatok összefüggései.²¹

Köves Erzsébet (Sirokmán Ferencné): Hódmezővásárhelyen született 1927. június 3-án. A Tanszék, ahol dolgozott a Marxizmus-Leninizmus Tanszék, ezen belül a filozófia szakcsoport 1955–57 között, majd a Növényélettani Tanszék következett 1957–90 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi egyetemen végezte 1950–54 között. Oklevelet szerzett a szegedi egyetemen biológia-kémia szakos középiskolai tanárként 1954-ben. Egyetemi doktor lett 1958-ban, majd a biológiai tudomány kandidátusa lett 1966-ban. Docensi kinevezést kapott 1967-ben. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető volt 1973–85 között. Dékánhelyettes 1974–80 között. Társadalomtudományi tagsága: a Federation of European Soc. of Plant Phys. Tudományos tisztsége: az MTA Botanikai Bizottsága tagja 1973–80 között, majd a TMB Általános Biológiai Szakbizottság tagja 1974–80 között, a TIT Csongrád megyei szervezet, Biológiai Osztály vezetőségi tagja 1980–85 között. Kitüntetései: a felsőoktatás kiváló dolgozója 1972-ben és 1975-ben. Kutatási területe: fenolvegyszerű növekedésszabályozó szerepének kutatása. Auxin anyagcsere magasabb rendű növényekben. Nyugdíjba vonult: 1990. december 31-én.²²

Krajkó Gyula: Tápén született 1929. február 7-én. A tanszék, ahol dolgozott a Politikai Gazdaságtani 1956–57 között, majd a Gazdasági Földrajzi 1957 után. Egyetemi tanulmányai: a szegedi egyetemen 1949–53 között tanult. Oklevelet szerzett

a szegedi egyetemen középiskolai tanárként 1953-ban. Egyetemi doktori fokozatot szerzett 1962-ben. Kandidátusi fokozatot szerzett 1962-ben, majd a földrajztudomány doktora lett 1973-ban. Docensi kinevezést kapott 1963-ban. Egyetemi tanár lett 1974-ben. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető volt 1964–94 között, majd rektorhelyettes 1978–84 között. Kitüntetései: a felsőoktatás kiváló dolgozója volt 1964-ben, majd a Munka érdemrend ezüst fokozatát kapta meg 1968-ban, végül a felszabadulási jubileumi emlékérem tulajdonosa is lett 1970-ben, illetve miniszteri dicséretet kapott 1971-ben. Aztán megkapta a munka érdemrend arany fokozatát 1983-ban, és a Pro regione Alföld kitüntetést 1994-ben. Kutatási területe: a gazdasági térszerkezetben lejátszódó folyamatok, összefüggések feltárása, a Dél-Alföld régió gazdaság földrajzi kutatása.²³

Ötvös Péter: Mindszenten született 1946. december 18-án. A Tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1970–1975 között, majd az 1. sz. Magyar Irodalomtörténeti 1975–1995 között, végül a Régi Magyar Irodalom 1995-től. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1965–70 között, majd a budapesti ELTE-n 1971–74 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n magyar-német szakos középiskolai tanárként 1970-ben, majd a budapesti egyetemen filozófia szakon 1974-ben. Egyetemi doktor lett 1972-ben. Az irodalomtudomány kandidátusa lett 1986-ban. Docens lett 1988-ban. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető 1989–92 között. Tanulmányútja: vendégtanár a Bécsi Egyetemen 1992–1995 között. Társadalmi tagságai: a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagja 1977-től, a Bilaterale Hungarologenkommission DDR-Ungarn tagja 1986–89 között, az Institut für die Erforschung der Frühen Neuzeit tagja 1989 után, az Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts tagja 1990-től, a Gemischte Kommission Österreich-Ungarn tagja 1993-től. Tudományos tisztsége: a SZAB Irodalomtudományi Munkabizottságának elnöke 1990–92 között. Kutatási területei: a művelődési és iskolázási törekvések Magyarországon a kora újkorban. Olvasmányok, magánkönyvtárak a 17–18. században, európai szellemi áramlatok hazai recepciója. A 17. századi magyar (barokk) költészet poétikája és német nyelvű kapcsolatai.²⁴

Pándi Lajos: Szegeden született 1945. december 10-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Központi Könyvtár 1986–88 között, majd az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti 1989-től. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1966–71 között, majd az ELTE-n 1972–75 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n történelem-orosz szakos középiskolai tanárként 1971-ben, majd az ELTE tudományos szocializmus szakon 1975-ben. Egyetemi doktor 1975-ben lett, majd a történelem-tudomány kandidátusa 1986-ban. Docens lett 1991-ben. Egyetemi tisztsége: tanszékcsoport-vezető 1991–92 között. Kutatási területe: Kelet- és Dél-Európa 19–20.

századi története, ezen belül elsősorban az etnikai és határkérdések; történeti földrajz.²⁵ Azért emeltem be személyét a dolgozatba, mivel ő is tudományos szocializmus oktató volt a 70-es és 80-as években, igaz, Debrecenben. Onnan 1986-ban kényszerült távozni a helyi tanszékvezetővel kialakult konfliktusa miatt.

Rácz János: Kiskunfélegyházán született 1930. szeptember 9-én, és Szegeden halt meg 1990. szeptember 19-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus, majd Tudományos Szocializmus 1953–87 között. Egyetemi tanulmányait a Szegedi Pedagógiai Főiskolán kezdte meg 1951–53 között, majd a szegedi JATE-n 1957–60 között. Oklevelet kapott a Szegedi Pedagógiai Főiskolán matematika-kémia szakos általános iskolai tanárként 1954-ben, majd a szegedi JATE-n történelem szakos középiskolai tanárként 1960-ban. Egyetemi doktor lett 1961-ben, majd a történelemtudomány kandidátusa 1968-ban. Docens lett 1966. október 15-én. Egyetemi tanár lett 1973. szeptember 1-jén. Egyetemi tisztségei: tanszékvezető 1966–85 között. Oktatási és általános rektorhelyettes 1973–79 között. Társadalmi tagságai: Magyar Történelmi Társaság tagja 1963–87 között, igazgatóság választmányi tagja 1969–87 között. Kitüntetései: a Munka érdemrend ezüst fokozat 1964-ben, a Munka érdemrend arany fokozata 1974-ben. Kutatási területe a magyarországi népi demokratikus forradalom 1944–48. Szűkebben: az üzemi bizottságok. A magyar mezőgazdaság története 1945 után. Nyugdíjba vonulhatott 1987. július 1-jén.²⁶

Sallai Miklós: Hajdúnánáson született 1951. augusztus 5-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtani, később Közgazdasági 1974–1995 között, majd a Marketing Menedzsment 1995 után. Egyetemi tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte 1970–74 között. Okleveles közgazdász lett 1974-ben. Egyetemi doktorátust szerzett az MKEE-n 1975-ben. A közgazdaságtudomány kandidátusa lett 1985-ben. Docens lett 1987-ben. Egyetemi tisztsége a következő: tanszékvezető 1995 után. Társadalmi tagsága: a Magyar Közgazdasági Társaság tagja 1974 óta. Kitüntetései: Miniszteri Dicséret 1980-ban. Kutatási területei: agrárgazdaságtan: hatékonyság, termelékenység és a termelési szerkezet összefüggései. Vállalatvezetés és irányítás, menedzselés, gazdálkodás az emberi erőforrással.²⁷

Simon Ferenc: Miskolcon született 1950. július 12-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1974-től. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1970–74 között, majd a budapesti egyetemen 1974–1977 között. Oklevelet kapott a szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol doktor lett 1974-ben, majd a budapesti ELTE-n filozófia szakon 1977-ben. A filozófiai tudomány kandidátusa lett 1984-ben. Docens lett 1987-ben. Az Ész, élet, egzisztencia című antológia-sorozat

szerkesztője. Kutatási területei: a klasszikus német filozófia. A 20. századi szellem-történeti irányzatok. Értékelmélet, etikatörténet.²⁸

Sipos Miklós: Jászalsószentgyörgyön született 1941. január 29-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtan 1964–89 között, később pedig a Közgazdasági 1990–95 között, majd az Elméleti Közgazdasági Tanszék 1996 után. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1959–64 között végezte, majd a moszkvai Lomonoszov Egyetemre is járhatott 1968–69-ben. Oklevelet szerzett a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen tanári szakon 1964-ben. Egyetemi doktor lett 1969-ben. A közgazdaságtudomány kandidátusa lett 1975-ben. Docens lett 1976-ban. Egyetemi tisztségei: megbízott tanszékvezető 1995–96-ban, majd tanszékcsoport-vezető 1983–88 között. Társadalmi tagságai: Magyar Közgazdasági Társaság tagja 1965-től, Magyar Agrárközgazdasági Társaság tagja 1992 óta. Kitüntetései: Oktatásügy kiváló dolgozója 1976-ban, Munka érdemrend ezüst fokozat 1985-ben. Kutatási területei: a felsőoktatás didaktikai kérdése. A mezőgazdaság, s ezen belül a termelőszövetkezetek állami támogatásának problematikája. A különböző vállalati formák működésének összehasonlító elemzése.²⁹

Szabó István: Bucsán született 1929. június 1-jén, és Szegeden halt meg 1994. január 6-án. A Tanszék, ahol dolgozott: Tudományos Szocializmus Tanszék 1967–88 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1958–63 között. Oklevelet szerzett a Gyularemetei Tanítóképző Intézetben tanítói szakon 1952-ben, majd a szegedi JATE-n történelem szakos középiskolai tanári végzettséget szerzett 1963-ban. Egyetemi doktor lett 1964-ben. A történelemtudomány kandidátusa lett 1973-ban. Docens lett 1973. november 1-től. Kitüntetései: a Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozata 1957-ben, az Oktatásügy kiváló dolgozója 1964-ben, A haza és a nép hűségese szolgálataért 1965-ben, a Munka érdemrend ezüst fokozata 1978-ban. Kutatási területei: az 1945 utáni agrárátalakulás. A falusi viszonyokban végbement változások Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megyében, 1944–1962. Nyugdíjba vonulhatott 1988. október 28-án.³⁰ Halálának idejéről és helyéről a tanulmány írásának pillanatában nincs adat.

Szabó Tibor: Szegeden született 1945. március 30-án. A Tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1970–92 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1965–70 között, majd az ELTE-n 1971–74 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n olasz-francia szakos középiskolai tanárként 1970-ben, majd az ELTE-n filozófia szakos tanárként 1974-ben. Egyetemi doktor lett 1971-ben. A filozófiai tudomány kandidátusa lett 1983-ban. Docens lett 1984. július 1-jén. Társadalmi

tagságai: Magyar Politikatudományi Társaság választmányi tagja 1985–91 között, majd elnökségi tagja 1991-től, a Magyar Filozófiai Társaság elnökségi tagja 1986–89 között, az International Society for the Study of European Ideas tagja 1988-tól, az Associazione Internazionale di Studi della Lingua e Letteratura Italiana tagja 1989-től, az International Gramsci Society (USA) tagja 1991-től, a Groupe d'Études Sartriennes tagja 1994-től, a The New York Academy of Sciences tagja 1995-től. Tudományos tisztségei: az MTA Politikatudományi Bizottság tagja 1986–89 között, a Szegedi Lukács Kör elnöke. Kitüntetései: Lukács emlékérem 1985-ben, Foscolo emlékérem 1990-ben. Kutatási területei: az olasz és a magyar filozófia története a XX. században. Antonio Gramsci filozófiája és politikaelmélete. Lukács György filozófiája. A civil társadalom és az elidegenedés problémája. Az olasz egzisztencializmus története. Távozott 1992-ben. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Társadalomelméleti Tanszékének vezetője, majd főigazgató-helyettese lett.³¹ Szabó „2005-től 2011-ig tanszékvezető egyetemi docens a Debreceni Egyetem Politológia Tanszékén.”³² Ezen kívül „1970-ben végzett a JATE-n olasz-francia szakot, az ELTE Filozófia szakát 1974-ben végezte el. 1983-ban (még a JATE Filozófia tanszék dolgozójaként) szerzett kandidátusi fokozatot filozófiából.”³³

Szentpéteri István: Makón született 1926. október 23-án. A Tanszék, ahol dolgozott, a Gazdasági Jogi 1950–51 között, majd az Alkotmányjogi 1951–55 között, ezt követően az Államjogi 1955–79 között, végül a Szociológiai 1979–90 között, majd újra az Alkotmányjogi 1990-től. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1945–50 között. Oklevelet kapott a szegedi egyetem állam- és jogtudományi karán, ahol doktorált 1950-ben. Kandidátus lett 1962-ben. Az állam- és jogtudomány doktora lett 1972-ben. Docens lett 1963-ban. Egyetemi tanár lett 1974-ben. Egyetemi tisztségei: tanszékvezető lett 1979–90 között, majd 1990–93 között ismét. Dékánhelyettes volt 1969–71 között. Társadalmi tagságai: International Sociological Association, Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet, Magyar Alkotmányjogászok Egyesülete, Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Jogászok Egyesülete. Tudományos tisztségei: az MTA Igazgatás-tudományi Bizottság tagja 1964–70 között, a Közigazgatástudományi Bizottság tagja 1970-től, a Vezetés és Szervezéstudományi Bizottság tagja 1970–79 között, a TMB Szociológiai és Demográfiai Szakbizottságának tagja, majd elnöke 1970–79 között, az MTA Szociológiai Bizottság tagja 1979–89 között, majd a TMB Politológiai Szakbizottság tagja 1995 után, a SZAB Társadalomtudományi Szakbizottságának tagja, majd titkára, a SZAB Jogi- és Gazdaságtudományi Szakbizottság elnöke. Szerkesztőbizottsági tag a Jogtudományi Közlöny, a Szociológia és a Vezetéstudomány című kiadványoknál. Kitüntetései: az Oktatásügy kiváló dolgozója 1976-ban, a Munka érdemrend

arany fokozata 1986-ban, a Szent-Györgyi Albert díj 1995-ben. Kutatási területei: alkotmányjog; az alkotmányfejlődés típusai. Az alkotmányok társadalmi meghatározottsága. Alkotmányjog és politológia; a közvetlen demokrácia intézményeinek létrejötte és fejlődése a polgárosulástól napjainkig. Szociológia és közigazgatástudomány; a felsőoktatási intézmények belső struktúrája. Szervezetpszichológia és szervezéstudomány; szervezettípusok, vezetési modellek.³⁴

Tardos Andrásné Ságvári Ágnes: Budapesten született 1928. november 19-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Tudományos Szocializmus 1968–70 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte 1947–53 között, megszakítással. Oklevelet szerzett a budapesti egyetemen politikai gazdaságtan és történelem szakos középiskolai tanárként 1953-ban. A történelemtudományok kandidátusa lett 1962-ben. Docens lett 1968-ban. Tanulmányútjai: (rövidebb ideig) Csehszlovákia, NDK, NSZK, Bulgária. Társadalmi tagságai: Magyar Történelmi Társaság tagja 1960-tól, ugyanitt választmányi tag 1962-től. Tudományos tisztsége: Párttörténeti Közlemények szerkesztőbizottsági tagja 1960-tól. Kitüntetései: a Szocialista munkáért 1954-ben, a Munkás- paraszt hatalomért 1957-ben, a Népköztársasági érdemrend ezüst fokozata 1970-ben. Kutatási területe a népi demokratikus korszak története, továbbá az utolsó évtizedek összehasonlító történeti kutatásai. Távozott az egyetemről 1970. február 28-án. Utóbb Budapest Főváros Levéltárának igazgatója volt.³⁵ A nevpont.hu a következőket írta meg róla: „Sz: Ságvári (Spitzer) Sándor (†1941) jogász, ügyvéd, Erdős Rozália tanítónő, a Magyar Izraelita Nők Országos Szövetsége (MINOSZ) alelnöke. Nagynénje: Orován Bertoldné Ságvári (Spitzer) Josephine, Orován Egon (1902–1989) fizikus édesanyja. Testvére: Ságvári Endre (1913–1944) politikus, etnográfus, a kommunista mozgalom mártírja. A bp.-i Horthy Miklós körteri (= XI. kerület Móricz Zsigmond körtér) gyors- és gépíróiskolában végzett (1944), Budapesten éretts. (1947), az ELTE BTK-n történelem–politikai gazdaságtan szakos középiskolai tanári okl. szerzett (1953), a történelemtudományok kandidátusa (1962). A bp.-i Oltóanyagtermelő Gyár üzemi munkása (1944–1945). Az MKP Központban adminisztrátor (1945–1947), a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán rendőrnnyomozó alhadnagy (1947). Az MDP KB Káderosztálya, ill. Pártapparátusa politikai munkatársa (1948–1956), az MSZMP KB Iroda vezetője (1956–1960); közben az MTA–TMB-n Réti László aspiránsa (1953–1957). A Párttörténeti Intézet tud. főmunkatársa és az Intézet igazgatóhelyettese (1960–1964), az MTA Történettudományi Intézete tud. főmunkatársa (1964–1968), a JATE BTK Tudományos Szocializmus Tanszék egy. docense (1968–1970). Budapest Főváros Levéltárának igazgatója (1970–1985). 1945 utáni magyar politikatörténettel, összehasonlító történeti kutatásokkal, ill. a magyarországi holokauszt történetével foglalkozott.”³⁶

Tóth László: Pápán született 1942. szeptember 19-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtani 1968–83 között. Egyetemi tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte 1960–65 között. Okleveles közgazdász 1965-ben. Egyetemi doktor lett 1970-ben. A közgazdaságtudomány kandidátusa 1976-ban. Docens lett 1977-ben. Egyetemi tisztsége: tanszékcsoport-vezető 1982–83 között. Társadalmi tagsága: Magyar Agrárközgazdászok Egyesülete 1991 után. Tudományos tisztségei: a MTA Jövőkutatási Bizottságnak tagja 1984 után, az MTA SZAB Közgazdasági és Gazdaságpolitikai Munkabizottságának a tagja 1991 után, az MTA SZAB Állategészségügyi és Állattenyésztési Szakbizottságának tagja 1991-től, majd elnök 1994-től. Kitüntetés: Kiváló munkáért érdemrend 1980-ban. Kutatási területe: jövőkutatás, globalizáció, világelelmzés, agrárökonómia. Távozott az egyetemről 1983. június 30-án. Utóbb a Veszprémi Vegyipari Egyetem tanszékvezető docense 1983–85 között, majd a SZOTE egyetemi docense 1985–88 között, illetve a DATE Állattenyésztési Főiskolai Kar tanszékvezető főiskolai tanára 1988 után, főigazgató-helyettes 1990–1993 között.³⁷

Ürmös Ferenc: Szegeden született 1945. október 22-én. Az egyetemen az alábbi tanszékeken dolgozott: az Államjogi Tanszéken 1975–80 között és a Szociológia Tanszéken 1980–84 között. Felsőfokú tanulmányait a szegedi egyetemen végezte 1965–70 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol doktor lett 1970-ben, bírói és államügyészi vizsgát tett 1972-ben. Az állam- és jogtudomány kandidátusa lett 1982-ben. Tudományos főmunkatárs 1983-ban. A következő tanulmányutakon vett részt: Leningrádi Egyetem (1974-ben, 1975-ben, 4 hónap). Társadalmi tagsága: Magyar Szociológiai Társaság 1978 után. Kutatási területe: az államszervezet alkotmányos és igazgatástudományi megközelítése. A bíróságok, mint szervezeti modell igazgatástudományi és államelméleti megközelítése. A belső „igazgatás” fő kérdései a bíróságok szervezetrendszerében. A bírósági szervezetrendszer fejlődésének és a belső igazgatás problémájának elemzése. Távozott 1984. szeptember 30-án. A Kecskeméti Ügyvédi Kamara tagja 1984-től. Jelenleg a Szegedi Ügyvédi Kamara tagja.³⁸

Varga Ilona: Nagyoroszipban született 1928. április 30-án. A Tanszék, ahol dolgozott, a Tudományos Szocializmus 1960–62 között, majd a Középkori Egyetemes Történeti 1962–87 között. Egyetemi tanulmányait a Lenin Intézetben végezte Budapesten 1953–56 között, majd a budapesti ELTE-n 1956–60 között. Oklevelet kapott a Budapesti ELTE-n történelem szakos középiskolai tanárként 1958-ban. Egyetemi doktor lett 1962-ben. A történelemtudomány kandidátusa lett 1978-ban. Docens lett 1977. július 1-től. Kitüntetései: a Kiváló munkáért emlékérem 1978-ban és 1987-ben, végül 1988-ban. Kutatási területei: Magyarország kapcsolatai

a latin-amerikai országokkal a külkereskedelem és a magyar kivándorlás tárgykörében a két világháború időszakában. Az orosz feudális állam története a XV–XVIII. században. Nyugdíjba vonult 1987. december 31-én.³⁹

Varga Lajos: Ajkán született 1934. október 23-án. A Tanszék, ahol dolgozott, a Tudományos Szocializmus 1958–77 között, majd az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti 1993–94 között félállásban. Egyetemi tanulmányait a moszkvai Lomonoszov Egyetemen végezte 1953–58 között. Oklevelet kapott a moszkvai egyetemen történelem szakos középiskolai tanárként 1958-ban. Egyetemi doktor lett 1960-ban. A történelemtudomány kandidátusa lett 1970-ben. Docens lett 1971. július 1-től. Társadalmi tagsága: a Magyar Történelmi Társaság tagja 1964-től. Tudományos tisztsége: az MTA Történelmi Albizottságának titkára 1980–85 között. Kitüntetése: az Oktatásügy kiváló dolgozója 1969-ben. Kutatási területei: a nemzetközi és magyarországi szociáldemokrácia története a kezdetektől 1945-ig. Ukrajna története. Távozott az egyetemről 1977. márciusban, utóbb a Politikátörténeti Intézet tudományos főmunkatársa lett főállásban.⁴⁰

Várnay Ernő: Hajdúböszörményben született 1951. szeptember 13-án. A Tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtan 1976–90 között, majd a Közigazgatási Jogi és Pénzügyi Jogi 1990 után. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1971–76 között, majd a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre járt 1977–79 között, később a Nancy Egyetemre 1980–81 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Karon 1976-ban. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen politikai gazdaságtan-tervezés szakos tanári diplomát szerzett 1979-ben, Nancy-ben études supérieures européennes diplomát szerzett 1981-ben, majd a közgazdaságtudomány kandidátusa lett 1988-ban. Docens lett szintén 1988-ban. Társadalmi tagsága: European Community Studies Association Hungary 1994 óta. Tudományos tisztség: szerkesztő bizottsági tag: Európa Fórum. Kitüntetés: Miniszteri Dicséret 1984-ben. Kutatási területei: transznacionális bankok. Bankjog. Költségvetési jog (magyar és európai uniós).⁴¹

A SZOTE-n 1967. január 1. és 1988. június 14. között Marxizmus-Leninizmus Intézet létezett, majd 1988. július 15. és 1994. június 30. között Társadalomtudományi Intézet néven látta el feladatait.⁴² A következőkben a korábbi SZOTE-n található egykori ideológiai szervezeti egység tanárainak életét ismertetem:

Bárány Ferenc: Hódmezővásárhelyen született 1938. november 9-én. A Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt 1967–94 között, majd a Főiskolai Kar

Általános Szociális Munkás Szakán dolgozott 1994-től. Egyetemi tanulmányait a szegei JATE-n végezte 1957–62 között, később szintén a JATE-n 1963–66 között. Oklevelet szerzett biológia-földrajz szakos középiskolai tanárként 1962-ben, majd történelem szakos előadóként 1966-ban. Egyetemi doktor lett 1963-ban. Kandidátus lett történelemtudományból 1977-ben, majd docens lett 1978. július 1-től. Egyetemi tanár lett 1982. július 1-től. Egyetemi tisztsége: megbízott tanszékvezető 1971–78 között, majd tanszékvezető 1978–94 között. Tanulmányútjai: Berlinben járt 1981-ben 1 hónapot, majd Bécsben járt 1988-ban 1 hónapot. Társadalmi tagsága: Magyar Történelmi Társaság tagja 1975-től, a MOTESZ Orvosképzési Társaság tagja 1980-tól, majd a Magyar Politikatudományi Társaság tagja 1985-től, és a Népegészségügyi Tudományi Társaság tagja 1991-től, Europe Public Health Association tagja 1991-től. Tudományos tisztsége: a SZAB Filozófiai és Történettudományi Szakbizottság alelnöke 1992-től. Kitüntetései: a Munka Érdemrend bronz fokozata 1972-ben, az Április Negyedike Érdemrend 1987-ben. Kutatási területei: a magyar munkásmozgalom története. Az egészségügy és a szociálpolitika története.⁴³ Jelenleg professzor emeritus.

Balogh Tibor: Makón született 1948. november 3-án. A Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt 1986–89 között. Egyetemi tanulmányai: a JATE-n 1968–73 között, az ELTE-n 1974–77 között. Oklevelet szerzett: magyar és pedagógia szakon 1973-ban, majd filozófia szakon 1977-ben. Egyetemi doktor lett 1975-ben a debreceni KLTE-n. Kandidátusi fokozatot szerzett a filozófiai tudományok területén 1983-ban. Docensi kinevezést kapott 1986. július 1-jén. Filozófiai (pszichológiai) tudományok doktora 1993-tól. Egyetemi tisztsége: a filozófia szakcsoport vezetője volt 1988–89 között. Tanulmányútja: az Aix-en-Provence, Franciaországban 1981-ben 4 hónapig, a Piaget-Centrum, Genf, Svájcban 1985-ben 3 hétig, majd 1991-ben, újabb 2 hétre, az USA-ban Washington, Boston, Ann Arbor, San Francisco, Albuquerque, Orlando, Raleigh, New York városban 1994-ben, 1 hónapra. Társadalomtudományi tagsága: a Magyar Filozófiai Társaság alapító tagja, a Magyar Pszichológiai Társaság tagja, a MOTESZ Pszichiátriai Társaság tagja, a Ferenczi Sándor Egyesület tagja, a Dugonics Társaság tagja, a Csongrád Megyei TIT elnöke. Tudományos tisztsége: a SZAB tudományos titkára, a SZAB Neveléstudományi-Pszichológiai Szakbizottsága elnöke, a SZAB szerkesztő bizottsági tagja. Kutatási területe: pszichológiatörténet. Az egyensúly fogalmának interdiszciplináris értelmezése. Piaget életműve. A szimmetria - aszimmetria filozofikus problémái. A posztmodern. Távozott az egyetemről: 1989. június 1-jén, majd a JGYTF Pszichológia Tanszéken lett tanszékvezető főiskolai tanár.⁴⁴

Benkő Zsuzsanna (dr. Szigeti Lajosné): Győrben született 1953. március 10-én. A Társadalomtudományi Intézetben, később a Népegészségtani Intézetben dolgozott 1977–95 között. Egyetemi tanulmányait a JATE-n 1971–76 között, majd az ELTE-n 1983–86 között végezte. Oklevelet szerzett történelem-diplomáciatörténet szakon 1976-ban, majd szociológia szakon 1986-ban. Egyetemi doktor lett 1982-ben. Adjunktusi kinevezést kapott 1985. január 1-jén. Kandidátusi fokozatot szerzett politikai tudományokból 1991-ben. Tanulmányútja: a Friedrich Ebert Alapítvány ösztöndíjával az NSZK-ba 1982-ben és 1985-ben 3-3 hónapra, a Würzburgi Egyetem Gyermekek- és Ifjúságpszichiátriai Klinikára 1991-ben 1 hónapra, a Glasgow-i Egyetem Gyermekekpszichiátriai Klinikára 1992-ben másfél hónapra, az egészségfejlesztő WHO-német közös kurzusra, Lüneburg városba 1992–93 között. Társadalomtudományi tagsága: a Magyar Politológiai Társaság alapító tagja 1982-től, a Magyar Szociológiai Társaság tagja 1984-től, az Európai Egészségszociológiai Társaság tagja 1992-től. Kutatási területe: egészségszociológia, egészségfejlesztés, felnőttképzés/oktatás. Távozott az egyetemről 1995. szeptember 1-jén.⁴⁵

Baranyai Róza (dr. Imre Ottóné): Püspökladányban született 1925. február 3-án, és Szegeden halt meg 1990. február 7-én. A Marxizmus-Leninizmus Intézet munkatársa volt 1967–84 között. Egyetemi tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte Budapesten 1952–56 között. Oklevelet szerzett közgazdászként 1956-ban. Egyetemi doktor lett 1965-ben. Szakközgazdász. Közgazdaságtudomány 1975-ben. Kandidátus lett a közgazdaságtudomány területén 1979-ben. Docens lett 1980. július 1-jén. Kitüntetései: az Egészségügy Kiváló Dolgozója 1968-ban, a Munka Érdemrend ezüst fokozata 1970-ben, majd arany fokozata 1984-ben, a SZOTE Kiváló Nevelője 1977-ben. Kutatási területe az egészségügy társadalmi, gazdasági összefüggései. Nyugdíjba vonult 1984. december 31-én.⁴⁶

Székely Sándor: Békéscsabán született 1932. augusztus 3-án. A Marxizmus-Leninizmus Intézet munkatársa volt 1967–70 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1951–55 között. Oklevelet szerzett matematika-fizika szakos középiskolai tanárként 1955-ben. Egyetemi doktor lett 1960-ban. Docens lett 1966. december 31-én. Kandidátus lett 1971-ben. Egyetemi tisztége: tanszékvezető 1967–70 között. Kitüntetései: a Munka Érdemérem 1960-ban, az Oktatásügy Kiváló Dolgozója 1965-ben. Kutatási területe a kibernetika filozófiai problémái. Távozott az Intézetből 1970. október 1-jén, majd a JATE Kibernetikai Laboratóriumában kezdett el dolgozni.⁴⁷ A nevpont.hu a következőket írta róla: „középiskolai tanulmányait Kolozsvárott, Békéscsabán és Szegeden végezte, (Szegeden éretts., 1951-ben). A Szegedi Tudományegyetemen matematika-fizika szakos középiskolai tanári okl. szerzett (1955), doktorált (1960), a filozófiai tudományok kandidátusa

(1971). *A Szegedi Tudományegyetem függetlenített DISZ-titkára (1955–1956). A Szegedi Tudományegyetem, ill. a JATE BTK Filozófia Tanszéke tanársegéde (1956–1960), egy. adjunktusa (1960–1966), egy. docense (1966). A SZOTE Marxizmus–Leninizmus Tanszéke tanszékvezető egy. docense (1967. jan. 1.–1970. szept. 30.), a JATE TTK tud. főmunkatársa és a Kibernetikai Laboratórium vezetője (1970–1985). Az MTA–TMB-n Kalmár László aspiránsa (l.: 1961–1965). Az MSZMP Szegedi Városi Bizottsága első titkára (1985. febr. 23.–1989).*⁴⁸ Szegeden halt meg 2009-ben.

Szilágyi László: Érpatakon született 1927. február. 1-jén. A Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt 1967–92 között. Egyetemi tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen Budapesten végezte 1947–51 között. Oklevelet szerzett: a tanárképző szak - közgazdaságtan, filozófia, jogi ismeretek 1951-ben. Egyetemi doktor lett 1962-ben. Kandidátusi fokozatot szerzett közgazdaságtudományból 1971-ben. Docensi kinevezést kapott 1974. július 1-jén. Egyetemi tisztsége: tanszékcsoport vezető 1967–92 között. Tanulmányútja: Az NDK-beli Lipcsébe 1980-ban, 4 hónapig. Társadalomtudományi tagsága: Magyar Tudományos Ismeretterjesztő Társaság 1952-től, a Magyar Közgazdasági Társaság 1960-tól. Tudományos tisztsége: az MTA Minősítő Bizottság tagja (alkalmanként). Kitüntetése: az Egészségügy Kiváló Dolgozója 1975-ben, a Kiváló Munkáért érdemrend 1985-ben. Kutatási területe: a tudomány közvetlen termelőerővé válása, árukategóriái, értéke, ára, gazdasági hatékonysága. Az egészségügy gazdasági vonatkozásai; gazdasági hatékonyságának értelmezése, számítási metódusai. Az innováció fő láncszemei és feladatai az egészségügyben. A gyógyszerforgalmazás gazdasági folyamatai, eszközei, hatékonysága. Nyugdíjba vonult 1992. április 30-án.⁴⁹

Pál József: Teskándon született 1939. december 17-én. A Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt, később a Népegészségtani Intézetben dolgozott 1967 után. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte 1957–62 között. Egyetemi doktor lett történelemből 1962-ben. Kandidátus lett filozófiai tudományból 1981-ben, majd docens lett 1982-ben. Tanulmányút: Leningrádban 1978-ban, 3 hónapig. Társadalmi tagsága: Magyar Filozófiai Társaság tagja 1989-től. Kitüntetése: az Oktatásügy Kiváló Dolgozója 1973-ban. Kutatási területei: a katolikus egyház szociális doktrínája, szociálpolitikája, politikai tevékenysége (békepapi mozgalom), Csanád egyházmegye XX. századi története, katolikus szervezetek szociálpolitikai tevékenysége.⁵⁰

Tóth László: Pápán született 1942. szeptember 19-én. A Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt 1985–88 között. Egyetemi tanulmányai: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1961–65 között. Oklevelet szerzett:

közgazdász 1965-ben. Egyetemi doktor lett 1970-ben. Kandidátusi fokozatot közgazdaságtudományból szerzett 1976-ban. Docens lett 1983-ban. Tanulmányúton járt a Lomonoszov Egyetemen, Moszkvában 1971-ben 6 hónapot, a University of Wales, Bangoron 1991-ben, 3 hónapot. Társadalomtudományi tagsága: a Magyar Agrárközgazdászok Egyesülete 1991-től, az Europe Association of Agricultural Economists tagja 1995-től. Tudományos tisztsége: az MTA Jövőkutatói Bizottságának tagja 1983-tól, majd alelnöke 1992-től, az OTKA Jövő kutatás Zsúri tagja 1990-től, majd elnöke 1995-től. Kitüntetései: Kiváló Munkáért érdemrend 1981-ben. Kutatási területe: jövő kutatás, globalizáció, agrárközgazdaságtan. Távozott az egyetemről 1988. július 1-jén. Ezt követően Hódmezővásárhelyre került, ahol a DATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar tanszékvezető főiskolai tanára lett 1988-ban, majd kutatási főigazgató-helyettes 1989–92 között.⁵¹

Trászer László „1940-ben született Szegeden. 1967-től 1993-ig a Szegedi Orvostudományi Egyetem Társadalomtudományi Tanszék filozófia- és etika-oktatója volt. Ezzel párhuzamosan oktatott a Szegedi Egészségügyi Főiskolán, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a Radnóti Miklós Gimnáziumban és másutt. 1993 óta főként újságíró, jelenleg a Magyar Rádió Szegedi Stúdiójának külső munkatársa. Számos közéleti publikáció szerzője a legkülönbözőbb újságokban, folyóiratokban, internetes fórumokon.”⁵²

Vágvölgyi András: Mezőkovácsházán született, 1930. január 9-én. Szegeden halt meg 1995. július 31-én. A Társadalomtudományi Intézet oktatója volt 1983–91 között, majd az Ideg- és Elmegyógyászati Klinika Orvosi Pszichológiai Oktatási Csoport tagja lett 1991–95 között. Egyetemi tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte 1950–54 és 1957–61 között. Oklevelet kapott magyar szakon 1954-ben, majd német szakon 1961-ben, illetve középiskolai tanár is lett. Egyetemi doktorátust szerzett 1967-ben. Kandidátusi disszertációját szociológiai tudományterületen szerezte meg 1981-ben. Docens lett másodállásban a SZOTE-n 1983-ban. Címzetes egyetemi tanár lett a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, ahol a Társadalomtudományi Kar, Falu- és Agrárszociológiai Tanszéken dolgozott 1989-ben. Tanulmányúton járt a Friedrich Ebert Alapítvány ösztöndíjával a Stuttgart-Hohenheim-i Egyetem Rurálszociológiai és Vidékkutatási Intézetben 1975-ben 1 évig. 1-2 hónapos tanulmányúton vett részt Svédországban, Finnországban, Hollandiában, Angliában, az NSZK-ban, az USA-ban és Kínában. Társadalomtudományi tagsága a következő volt: a Magyar Szociológiai Társaság tagja volt 1978-tól. Tudományos tisztségei: az MTA Szociológiai Bizottság tagja, az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottság tagja, az MTA Néprajzi Kutatóintézet igazgatósága mellett működő tanácstagja, a Társadalomkutatás című lap szerkesztője 1983-tól.

Kutatási területe: Településszociológia, falukutatás. Témái a SZOTE-n: Általános szociológia. A dél-alföldi magas öngyilkossági gyakoriság társadalmi okai. Munkahely: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1992-től az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja tudományos főmunkatársa 1970–95 között. A JATE Szociológiai Tanszék docense (szintén másodállású), megbízott vezető 1993–95 között.⁵³

JEGYZETEK

- 1 Polyák Petra: *Hallgatók a diktatúrában Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956)*. Budapest, 2022. 69–70.
- 2 Szigeti Györgyné (szerk.): *A marxizmus-leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981–1985*. Budapest, 1987. 125–163.
- 3 Huhák Heléna: *Agitátorok Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948–1953)*. Budapest, 2022. 155.
- 4 Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ő. Kovács József: *A vidék szovjetizálása*. Budapest, 2023. 16.
- 5 Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004 Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 2005. 112. (a továbbiakban: Bihari 2005.)
- 6 Bihari 2005.114–115.
- 7 Bihari 2005.115.
- 8 Krausz Tamás: *A szocializmusvita jelenlegi állásáról*. In: Krausz Tamás – Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus Értelmezések – viták – tanulságok*. Budapest, 2007. 125.
- 9 Somogyvári Lajos: *Önállóság, önkormányzatiság, demokratizmus: pedagógiai diskurzusok a szocializmus válságának idején*. In: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *A fridsider polcai. A szocializmus való-sága vidéken az 1960–1980-as években*. Budapest, 2024. 193.
- 10 Murai András – Tóth Eszter Zsófia: *1968 Magyarországon Miért hagytuk, hogy így legyen?* Budapest, 2018. 101.
- 11 Ágh Attila – Géczy József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon Reformerek és reformkörök 1988–1989*. Budapest, 1999. 48.
- 12 Papp István (szerk.): *1971 Egy tipikus kádári év?* Budapest – Pécs, 2022. 146–147.
- 13 Szerencsés Károly: *Eltékozolt évtized*. Budapest, 2010. 238. (a továbbiakban: Szerencsés 2010.)
- 14 Uo. 75.
- 15 Jelenleg nincs információ arról, hogy egy hazai állami ünnepségen milyen arányban kell lennie nemzeti és EU-s zászlónak. Mindenesetre 2004 óta hazánk valamennyi közintézménye előtt ott leng mind a kettő lobogó, hiszen tagjai vagyunk ennek a gazdasági-politikai közösségnek.
- 16 Szerencsés 2010. 31–32.
- 17 Takács Tibor (szerk.): *1961 1962 1963 A konszolidáció évei*. Budapest – Pécs, 2023.167.
- 18 B. Kádár Zsuzsanna: *Állam – párt – történetírás. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet – Az MSZMP Párttörténeti Intézete (1948–1989)*. Budapest, 2021. 45.
- 19 Uo. 47.
- 20 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 93., 117., 182., 193., 201., 220., 477., 480. (a továbbiakban: Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996.)

- 21 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 21.
- 22 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 350.
- 23 Uo.
- 24 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 178.
- 25 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 179.
- 26 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 481.
- 27 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 62.
- 28 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 193.
- 29 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 64.
- 30 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 482.
- 31 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 197.
- 32 Szabó Tibor (festő) [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szab%C3%B3_Tibor_\(fest%C5%91\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szab%C3%B3_Tibor_(fest%C5%91)) (letöltés: 2024. január 20.)
- 33 <https://socialstudies.hu/oktatok/prof-dr-szabo-tibor/> (letöltve: 2024. január 20.)
- 34 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 69.
- 35 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 481.
- 36 Ságvári Ágnes történész, levéltáros <https://www.nevpont.hu/palyakep/sagvari-agnes-e6d76> (letöltés: 2024. január 20.)
- 37 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 483.
- 38 Uo.
- 39 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 220.
- 40 Uo.
- 41 Dr. Szentirmai – Iványi Szabó – Dr. Ráczné Dr. Mojzes 1996. 75.
- 42 Papp Kornélia – Dr. Marton János (szerk.): *Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Szegedi Egyetemi Almanach II. 1921–1996*. Szeged, 1997. 482. (a továbbiakban: Papp – Dr. Marton 1997.)
- 43 Papp – Dr. Marton 1997. 433.
- 44 Papp – Dr. Marton 1997. 439.
- 45 Papp – Dr. Marton 1997. 441.
- 46 Papp – Dr. Marton 1997. 440.
- 47 Papp – Dr. Marton 1997. 452.
- 48 Székely Sándor filozófus, politikus <https://www.nevpont.hu/palyakep/szekely-sandor-91e1f> (letöltés: 2024. január 20.)
- 49 Papp – Dr. Marton 1997. 452–453.
- 50 Papp – Dr. Marton 1997. 265.
- 51 Papp – Dr. Marton 1997. 454.
- 52 Tráser László Cédulák (37.) <https://www.szegedilap.hu/cikkek/proza/traser-laszlo--cedulak--37.-.html> (letöltés: 2025. január 3.)
- 53 Papp – Dr. Marton 1997. 455.

MAGYAR KATOLIKUS MŰVELŐDÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI FELVIDÉKEN¹

PETHEŐ ATTILA

ABSTRACT

In my study I have presented the Catholic Hungarian life in Czechoslovakia during this period without claiming completeness. During this period, there were large Catholic assemblies, Catholic youth days, the Marianum Association, and singing and acting groups. We cannot forget the Hungarian-language Catholic press of the period, which provided intellectual ammunition for the ethnic group, but it is also important to mention the social care network that was at home in the Hungarian settlements. As can be seen, during the period under discussion, there was a vibrant Catholic life in the Felvidék, which kept the local Hungarians in their Catholic faith and Hungarian identity.

Kulcsszavak: Csehszlovákia, Felvidék, katolikus, közművelődés

BEVEZETÉS – A KORSZAK TÁRSADALMA

A trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához csatolt felvidéki területek – Szlovénia és Ruszinszék – korábban sosem élt önálló állami életet, gazdaságilag és szellemileg is az ország központi részeihez, 1848-ig Pozsonyhoz, majd Pest-Budához, illetve Budapesthez kötődött. Az 1918 előtti észak-, északkelet-magyarországi területek és a magyar Alföld gazdasági tekintetben erősen egymásra voltak

utalva. Itt mindvégig hungarus, illetve magyar érzelmű maradt a fő- és köznemesi származású, vagy városi polgárként vagyonossá vált, szellemileg képzett, politizáló társadalmi réteg. Ez a réteg az új államban bevezetett radikális földreform során birtokainak nagy részét elvesztette. Az 1919-es földreformmal zárolták a 150 ha feletti mezőgazdasági birtokokat és a 250 ha feletti erdő- és legelőterületeket. A tisztviselők, állami alkalmazottak, értelmiségiek jelentős része nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot. Kiutasítottak, elmenekülők, a békeszerződésben lehetővé tett áttelepüléssel a magyar állampolgárság megtartása mellett döntők száma 102 ezer főre volt tehető 1920 végéig.² A szlovákiai magyar középosztályt hatalmas csapás érte ezzel. Ezt az elveszett értelmiségi és tisztviselői kart jórészt a kispolgári, munkás- és parasztcsaládok gyermekeinek képzésével lehetett csak pótolni. Ez a változás nagyban átalakította az értelmiségi szemléletet, beszűkült és társadalmilag, valamint vagyoni szempontból is sok esetben deklasszálódott a városi polgárság, s ezzel együtt megváltozott a véleményük a világról és a társadalmi szükségletekről is egyaránt. A felső-magyarországi vármegyékben többségben levő katolikusság magyar püspökeit – Battyhány Vilmos nyitrai, Radnai Farkas besztercebányai és Novák István eperjesi püspököket – a csehszlovák hatóságok meghurcolták, majd eltávolították a tisztségükből, s emiatt kénytelenek voltak Magyarországra távozni.³ A békekonferencia főhatalmai az új államok rendszerének szerves részeként tekintettek a kisebbségvédelemre, de a kisebbségi jogok nemzetközi garanciája nem szorítkozott a minden téren megvalósítandó állampolgári egyenlőségre.⁴ A felvidéki felekezeti megoszlás kérdése egyértelmű volt, hiszen a lakosság jórészt teljes egészében valamely egyház tagjának vallotta magát. Szlovénkóban a római és görögkatolikusok összesített aránya 77,4%-ot tett ki, míg a magyar szempontból kiemelten fontos felekezetek között a református egyház tagjainak országos részaránya 4,8% volt. Az 1921-es népszámlálás szerint a szlovákiai magyarság körében a római katolikusok aránya 70,3% (450 ezer fő) volt.

A KATOLIKUS EGYHÁZ CSEHSZLOVÁKIÁBAN

XV. Benedek pápa 1918 novemberében kinyilvánította, hogy az egyház elismeri a törvényes politikai és határváltozásokat a háború utáni Európában. Ezzel lehetőség nyílt Csehszlovákia számára a diplomáciai kapcsolatok felvételére, melyre az új állam kezdetektől törekedett. A Szentszék 1919 októberében Klemens Micara személyében pápai delegátust küldött Prágába, egyelőre a csehszlovákiai püspökségekhez delegálva őt, majd 1920. év második felében, a békeszerződések megszületése után nunciussá nevezte ki.

Az I. világháború utáni Csehszlovákiát – különösen az első években – meglehetősen erős antiklerikalizmus jellemezte, melynek az ún. történelmi országrészekben

politikai és társadalmi előzményei voltak. A trón elleni harc Csehszlovákia megalakulása után az oltárral szembeni küzdelemmel folytatódott, s különösen az első évek során a politikában az antiklerikalizmus dominált. Megalakult a Papi Egység (Jednota katolíckého duchovenstva) nevű szervezet, melyet kezdetben a prágai érsek és a nuncius is elismert. Papjainak egy része az elszakadás és önálló nemzeti egyház létrehozásának útjára lépett. Ők voltak azok, akik 1920-ban megalapították a csehszlovák nemzeti egyházat. Az ezt követő katolikus egyházból való kilépési hullám a cseh részekben volt a legerősebb, Morvaországban és Sziléziában jóval gyengébb, Szlovákiát pedig szinte egyáltalán nem érintette. Éles egyházellenességgel Prága ténylegesen akkor szakított, mikor Šrámek tagjává vált a legbefolyásosabb politikusokból álló, kulisszák mögötti öttagú hatalmi csoportosulásnak, az ún. „Pětka”-nak, és a Csehszlovák Néppárt belépett Beneš 1921-es kormányába.⁵

A FELVIDÉKI MAGYAR KATOLIKUSOK ÉS AZ ÁLLAM KAPCSOLATA

Az ország első világháború utáni területvesztéseivel együtt a magyar katolikus egyház birtokvagyonra is jelentős mértékben megcsappant. A Trianon előtti Magyarország katolikus egyházi javadalmainak összerjedelme közel járt a kétfélmillió kat. holdhoz, amely 1920-ra egymillió hold alá csökkent. A magyar katolikus egyház elveszítette birtokainak körülbelül a felét. A trianoni határok csehszlovák viszonylatban az esztergomi érseki, valamint a kassai, rozsnyói, szatmári római katolikus, valamint a munkácsi, eperjesi görög katolikus püspöki egyházmegyét szelték ketté. Közülük az esztergomi egyházmegye igen sajátos helyzetbe jutott, hiszen a felsoroltak közül egyetlenként neki maradt csak a székhelye Magyarországon, mégpedig úgy, hogy területének túlnyomó többsége Csehszlovákiához került. Mičura miniszter Benešnek írt leveléből az tűnik ki, hogy 85 plébánia maradt Magyarországon, amíg Csehszlovákiához 395 plébánia és közel másfél millió római katolikus hívő került.⁶ Ez azt is jelentette, hogy a főegyházmegye magyarországi részén székelő ordináriust az államhatár vágta el a felvidéki plébániáitól. Továbbá a központban székelő javadalmas intézményeket pedig az egyik legfontosabb bevételi forrásukat jelentő birtokaik legnagyobb és legjobb minőségű részétől vágták el. Az első világháború végén az érseki birtokvagyon összesen így már 88 803 kat. holdat tett ki, melyek Bars, Esztergom, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony és Trencsén megyében helyezkedtek el, és az esztergomi, érsekújvári, gútai, nagysallói, drégelyi, verebélyi, valamint a pozsonyi uradalmi kerületeket szervezték meg rajtuk. A drégelyi uradalmat és az esztergomihoz tartozó néhány települését leszámítva valamennyi Csehszlovákiához került. Az így keletkezett veszteség az érsekség vagyonából 51 315 kat. holdra rúgott.⁷ A trianoni békekötés után egyetlen társaskáptalan sem maradt az egyházmegye kötelékében.⁸

A Šrobár-féle minisztérium az 1920 előtt kinevezett állami és egyházi funkcionáriusoktól hűségfogadalom letételét kívánta meg. A 64/1918. sz. törvény 2. paragrafusának ígérete szerint megmaradhatnak hivatalaikban, ha a Csehszlovák Köztársaság iránti engedelmességi fogadalmat leteszik, és ha a kormány meghatalmazottja úgy találja, hogy egyébként is megfelelnek feladataiknak. 1919. január 4-én a nyitrai cseh katonai parancsnok Batthyány püspököt szólította fel, hogy az előírt fogadalmat letegye, ellenkező esetben egyházmegyéjét nem kormányozhatja tovább. Miután a katonatiszt teljesítette a püspök kikötését, hogy a fogadalom szövegéből kihagyjanak mindent, ami magyar érületével nem egyeztethető, és engedélyt kapott arra is, hogy káptalanjával együtt az esküt magyar nyelven tegye le, s amelyre végül január 6-án került sor. 1919. január 21-én Zsolnán a Hlinka vezette szlovák papi tanács ülése zajlott, melyen hozzávetőleg száz pap vett részt a nyitrai, besztercebányai, kassai, szepesi és esztergomi egyházmegyékből. Jelen volt Šrobár miniszter és Medvecký referens is, aki így beszámolhatott a Masaryk elnökkel és a nunciussal folytatott tárgyalásairól. A papi tanácskozás mindenekelőtt arról folyt, hogyan helyezkedjen el a felvidéki katolikus egyház Csehszlovákia keretei között. Felmerült ennek kapcsán az egyházi autonómia kérdése is, mely szerint az új államban az egyház megalakítaná a maga önkormányzati szervezetét, amely aztán átvinné az egyházi vagyon kezelését, az iskolákat és az egyházi állások betöltésére vonatkozó bizonyos jogköröket. Hosszú és viharos vita zajlott az istentiszteleti nyelv, cölibátus, kongrua, iskolaügy kérdéseiben, végül a Tanács kidolgozta javaslatát a szlovákiai egyházi igazgatás ideiglenes megoldására és az egyházi autonómiára vonatkozóan. A magyar ajkú főpásztorok semmiképpen sem jöhettek szóba partnerként a Csehszlovákiához került római katolikus egyház szlovákosításában. Főpásztori hatalmuk akadályt jelentett a nemzeti szempontú átalakítás útjában. A hangadóvá vált szlovák papi körök elképzelései ezen a ponton találtak a kormány szándékaival, így közös célként – Fischer-Colbrie Ágoston kivételével – a magyar nyelvű és műveltségű főpásztorok lemondatását kívánták. Magát az azonnali kiutasítást egyébként Hlinka nem támogatta. Mivel Csernoch János tiltakozása nyomán 1919 februárjában meghíusult az apostoli delegátus kinevezésére irányuló javaslat, és a Szentszék ezután nem mozdult. Ezt követően Beneš maga vette kezébe az ügyet, radikális lépésre szánva el magát. Párizsban, a békekonferencián tartózkodó külügyminiszter március közepén utasítást küldött Batthyány és Radnai püspökök Csehszlovákiából való kiutasítására. Báthy László nagyszombati érseki helynök Brünnből való hazatérés után viszonylagos nyugalomban még pár hónapig tudta járni a „tojástáncot”, de 1919. elején letartóztatták, majd márciusi kiutasításáig a spielbergi börtönben, azután pedig egy barakkban kellett raboskodnia. Csernoch János érsek nagyszombati helynökké Oswald Richárd ottani kanonokot nevezte ki. A mai Szlovákia területén az 1920-ban elhunyt Balás mellett Fischer-Colbrie

Ágoston lett az egyetlen hivatalban maradt, dualizmus időszakában kinevezett főpásztor, aki magyar származása ellenére is jelentős tekintéllyel bírt – még a szlovák nemzeti mozgalomban aktív papok előtt is. 1921-ben már az ő eltávolítására is lépéseket tettek, Eduard Beneš külügyminiszternek 14 pontban foglalta össze a teljhatalmú szlovákiai miniszter, dr. Martin Mičura a kassai főpásztor erőszakos kiutasításának indokait.⁹

A háború elvesztése után, 1918 novemberétől cseh fegyveres alakulatok nyomultak be Magyarország északi részére, és fokozatosan megszállták azt. 1919. január 6-án jutottak az Esztergommal szemben fekvő Párkány birtokába, s ettől kezdve számíthatjuk a felvidéki római katolikus egyházi javadalmak tényleges elfoglalását. 1921-ig újabb rendelkezések következtében a Pázmány Péter Tudományegyetem, a csornai premontrei rend és a győri káptalan vagyona is zárlat alá került, ezzel együtt a központi igazgatóság kezelésébe ment át. Ennek az volt az oka, hogy Batthyány Vilmos nyitrai és Radnai Farkas besztercebányai püspököt 1919 elején kiutasították Szlovákia területéről, míg Párvy Sándor szepesi püspök ugyanezen év márciusában Budapesten elhunyt. Később a rozsnyói és kassai püspöki javakra is kiterjesztették a zárlatot, Balás Lajos 1920-as és Fischer-Colbrie Ágoston 1925-ös halála után.

Az elszakadt területen voltak a legértékesebb birtokok, különösen Esztergom és Komárom megyében, valamint kisebb részben Bars megyében. Itt húzódtak azok a puszták, melyeket Csernoch János jelentős anyagi ráfordítással mintagazdaságokká fejlesztett. Az országhoz 1900 római- és görögkatolikus iskola került. Az állam nehezen szólt bele az iskolák életébe, annak ellenére, hogy a fenntartási költségeinek közel felét állta. Az egyes miniszteri leiratok szerint, a kormány mindent megtett az oktatási intézmények magyartalanítása érdekében, de kevés sikerrel, annak ellenére, hogy egyes tanárokat elbocsátottak, és az egyházi tanítóképzők többségét bezárták.¹⁰

A teljhatalmú miniszter 1919. augusztus 11-i rendelete állami zárlatot fogantatosított a szóban forgó egyházi birtokokon, létrehozva irányításuk új szervezetét is. Šrobár rendelete a csehszlovák földreform folyamatába illeszkedett, melynek alaptörvénye a nagybirtokok lefoglalásáról rendelkező, 1919. április 16-án kelt 215/1919 sz. törvény volt. Ennek értelmében lefoglalásra kerültek a 150 hektárt meghaladó mezőgazdasági, illetve a 250 hektárt meghaladó, vegyes jellegű (szántó, erdő, legelő) birtokok. Mindez tulajdonosváltást nem jelentett, az eredeti birtokos tulajdonjoga a parcellázásig, földosztásig – amire akár csak hosszú évek után került sor – továbbra is fennállt. A zárlat a tulajdonosok rendelkezési lehetőségének megszűntét jelentette birtokaik felett.¹¹ A 6525/19. szám alatt kelt augusztus 11-i jogszabály a magyarországi székhelyű egyházi javadalmak, valamint a nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökségek ingó és ingatlan vagyonát helyezte zárlat alá. Igazgatásukat

a pozsonyi székhellyel felállított „Római katolikus Egyházi Javak Központi Bizottságára” (Centrálna správa katolíckych cirk. veľkostatkov) bízta. Mikor a nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökségeket a Szentszék szlovák főpásztorokkal töltötte be, lefoglalt egyházmegyei birtokaikat számukra visszaadták.¹²

1920. november 6-án és 1921. január 19-én ülésezett a szétválasztó bizottság, és meghatározta a csehszlovák kormány egyházakkal való kapcsolatának programját. A bizottság elnöke Milan Hodža volt, aki Benešnek és a kormánynak eljuttatott programban azt írta, hogy két pillére van a programnak, mégpedig az, hogy az állam nem ismer el semmilyen egyházi belső törvényt, és állami költségvetésből nem támogatja az egyházakat, illetve, hogy az állam lehetőséget biztosít minden hívőnek, hogy Istentiszteleteket szervezzen és azokon részt vegyen. A terveik szerint törvényben szavatolják az egyházi egyesületek alapításának szabadságát, a kormány kimondja, hogy a hittantanításnak nincs helye az iskolában, csupán a templom és az otthon falai között. A kormány nem gördít akadályt az iskolaidőn kívüli hittanoktatás lehetősége elé. Az állami iskolákban a hittan helyett az erkölcsi nevelés és polgári órákat kívánják bevezetni. Az egyházi vagyon kapcsán kifejti, hogy az államnak akár konfiskációs joga is van a katolikus egyház vagyonát illetően, de elsődlegesen a célja, hogy maga rendelkezzen az ingatlan vagyon felett, egy meghatározott szervezeti egység kebelén belül. Kijelentik ezen felül, hogy az állam érdeke az lenne, hogy az egyházi méltóságok kinevezése esetében jelölő és elbíráló joggal bírna.¹³

1920. december 16-án került sor a három új szlovák püspök XV. Benedek általi prekonizációjára. Nyitra élére Karol Kmeňko, Szepesre Ján Vojtaššák, Besztercebányára pedig Marián Blaha került. A három kimagasló szlovák egyházi személyiség püspökké szentelésére 1921. február 13-án került sor Nyitrán, a piaristák templomában, az ünnepi szentmisét Micara nuncius celebrálta. Ezzel megtörtént az első nagy mérföldkövet jelentő lépés a szlovák egyházi igazgatás magyarországi jurisdíciótól való végleges elszakítására.¹⁴ Rozsnyó és Kassa esetében viszont erre nem került sor, mivel főpásztoraik halála után a Szentszék és Csehszlovákia nem tudott az utódok személyében megegyezni, ezért Róma csupán apostoli adminisztrátorokat nevezett ki e helyekre.¹⁵

Míg a szlovák politikai katolicizmus a várt egyházpolitikai rendezésben az önálló szlovák egyháztartomány megteremtésének lehetőségét látta, addig a csehszlovák kormányzat tartott kissé ennek létrejöttétől, hiszen a szlovák egyházi függetlenség az ország rész politikai autonómiájának előképeként is felfogható volt. Legjobb megoldásnak ezért Prága azt tartotta volna, ha a szlovák egyházszervezet a morva egyháztartományhoz kapcsolódik, és a prágai érsek joghatósága primásként kiterjed az egész köztársaság területére. Ezzel az egységes állameszme az egyház területén sem kapott volna sebet. Az Apostoli Szentszék 1922. május 29-én hozta létre

a Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot, amelynek élén apostoli adminisztrátor, kormányzó állt. 1922. május 22-én XI. Pius Pavol Jantauscht nevezte ki nagyszombati apostoli adminisztrátorrá, aki egészen 1947-ig működött nagyszombati püspökként. Prága, azzal az indoklással, hogy a kinevezésre hozzájárulása nélkül került sor, hivatalos formában tiltakozott ellene.¹⁶ Utána a tárgyalt időszakban Halász Vendel, Nečesák Károly, Minarik János és Lazík Ambrus álltak az adminisztratúra élén. Az adminisztrátor tudtával és engedélyével került sor 1922. augusztus 27-én Komáromban a magyar papság értekezletére, ahol megfogalmazták és felterjesztették második emlékiratukat. A legfontosabb feladat a magyar nyelv egyházi életben való biztosítása, és a magyar iskolák védelme volt. Felrőtták, hogy nincs magyar papnevelő és tanítóképző, megszüntették a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet, a kassai magyar jogakadémiát, a katolikus magyar középiskolákat a komáromi kivételével bezárták, így ellehetetlenült az anyanyelvi középiskolai és egyetemi képzés. A hatékonyabb önvédelem szándékával a magyar papság 1924 nyarán megalakította a Katolikus Nagybizottságot, amely ettől kezdve a magyar katolikusok legfontosabb érdekvédelmi szerve lett.

MAGYAR KATOLIKUS ÉRTELMISSÉG KÉPZÉSE

Az egyházmegye magyar katolikusainak egyik legnagyobb problémájává az idő haladtával egyre inkább érezhető magyar paphiány vált. Az adminisztratúra 1922-es felállításával a papképzést Nagyszombat átvette Esztergomtól, ekkor kerültek át ide a teológus hallgatók is. 1919 és 1926 között 13 magyart szenteltek pappá az adminisztratúra területén, más egyházmegyéből pedig felvettek további négyet, ezzel szemben ugyanebben az időszakban meghalt 33, elbocsátott, kiutasított 22 pap. A magyar papok száma így néhány év alatt 38-cal csökkent. A paphiány enyhítésének céljával tűzte ki a Nagybizottság a komáromi kisszeminárium létesítését, hiszen a kormány az erre a célra szolgáló pozsonyi Emericanumot már évekkel korábban bezáratta. A gimnazista magyar papnövendékek számára így Szlovénkóban kisszeminárium nem létezett. 1922 őszén az apostoli kormányzó létre is hozta az intézményt Komáromban, melynek helyiségeit a plébánia biztosította.¹⁷

A Katolikus Nagybizottság akcióba lépett, adakozásra szólítva fel a híveket, s elhatározva a komáromi bencés gimnázium mellé rendelt intézmény felépítését. Komárom mellett azért tartottak ki továbbra is, mert csak itt volt magyar katolikus középiskola. Az adminisztrátor az elhatározást tudomásul vette, a többit a magyar papságra és hívekre bízta, ami után a gyűjtés meg is indult. 1000 koronás kölcsönjegyeket bocsátottak ki, melyek jegyzésére az egyházhatóság beleegyezésével a templomi pénzeket is felhasználhatták. Öt év alatt 150 595 korona gyűlt

össze. A hívek áldozatkészsége mellett a legnagyobb lökést Franciscy Lajos nyitrai kanonok 200 000 koronás adománya, és Erdőssy István bátorkeszi plébános 50 000 koronás kölcsönjegyzése jelentette, amely lehetővé tette, hogy telket vásároljanak. Az ideiglenes helyen való működésévei után a Marianum konviktus szeminárium új épületének ünnepélyes felszentelésére 1929. szeptember 12-én került sor. Az első évben már 48 konviktor és 12 kispap látogatta az intézményt. Ez a siker a Nagybizottság tevékenységének talán legnagyobb eredménye lett.

Az Országos Keresztényszocialista Párt papi szakosztályát 1925-ben hozták létre a párt keretei között, melynek kebelébe a Nagybizottság tevékenysége is átkerült. Elnöke Palkovich Viktor kiutasítása (1927) után Franciscy Lajos, nyitrai kanonok lett. Szüllő Géza pártelnök a papsággal együttműködve kívánt politizálni, számítva annak támogatására, közreműködésére. Most már ő ment rendszeresen – évente legalább egyszer – Rómába, hogy a Szentszéket informálja, és a papság memorandumait átadja.¹⁸

1918-ban a Felvidéken a ferenceseknek, piaristáknak, irgalmasoknak, bencéseknek, jezsuitáknak, kapucinusoknak, minoritáknak, dominikánusoknak, premontreieknek voltak rendházaik, melyek közül több rend is kiterjedt intézményhálózattal, birtokokkal, középiskolákkal bírt, s ez jelentős súlyt és befolyást biztosított számukra az ottani egyházi és társadalmi életben.¹⁹ A piarista gimnáziumokat a csehszlovák kormány sorra elvette a rendtől, és ezzel együtt felszámolta azok egyházi jellegét is. A piarista rendházak kiürültek, ezekbe az állam cseh és szlovák tanárokat, illetve katonákat szállásolt el.

1918-ban a magyarországi premontrei rend háromfelé szakadt: a jászói prépostság a kassai és rozsnyói gimnáziumokkal együtt Csehszlovákiához került, ezeket államosították és 50 tanár került az utcára. A csornai prépostságnak 300 holdas birtoka volt Csehszlovákiában, Szőgyesziget mellett. A többi magyarországi egyházi javadalmas birtokához hasonlóan az állam ezt is lefoglalta 1919-ben, de a rendnek 1926-ban sikerült azt eladnia a pozsonyi irgalmasoknak. Ők aztán elérték a birtok felszabadítását, és zavartalanul gazdálkodhattak rajta.²⁰

A ciszterciek is szeretnék volna eladni a Szántó környéki 900 hektárnyi földterületüket, és a birtokukban volt az ásványvízforrás is, de Jantausch püspök a Szent-szék eladási engedélye ellenére nem engedélyezte az eladást a *modus vivendire* hivatkozva.

A pannonhalmi központú magyarországi Szent Benedek Rend az elcsatolt felvidéki terület déli részén, színmagyar környezetben tevékenykedett. Intézményei Komáromban és annak környékén helyezkedtek el: a rendház, a főgimnázium, a deáki és komáromfüssi bencés plébániák, a dénesdi fiókegyház, valamint az ezek fenntartására szolgáló deáki és komáromfüssi birtokkomplexumok, melynek

összterülete 4226 hold volt. A komáromi rendházban általában 17–20 rendtag lakott, többségük gimnáziumi tanár volt.²¹ A komáromi bencés gimnáziumot és tanári karát folyamatos támadások érték az állami szervek részéről, mígnem 1921. február 3-án a főapát Gidró Bonifácot nevezte ki igazgatónak, aki 1939-ig állt az iskola élén. Az oktatást nehezítő legsúlyosabb probléma az volt, hogy az állampolgárság hiányára hivatkozva fokozatosan likvidálták az 1919–20-as iskolaév tanári karát.

A MAGYAR KERESZTÉNY KÖZMŰVELŐDÉS ÖNSZERVEZŐDÉSE

1931-ben a Prágában tanuló magyar diákok Prágai Prohászka Kör alapításába kezdtek, ami szoros kapcsolatban volt a pozsonyi és brünni hasonló nevű egyesülettel is. Az egyesület célja a katolikus szellem ápolása és fejlesztése, illetve a katolikus szellemű magyar kultúra ápolása volt. Természetesen a szervezőket, különös tekintettel Rády Elemérre, folyamatosan figyelte a rendőrség, nem utolsósorban nevelőapja, Fleischmann Gyula, az Országos Keresztényszocialista Párt titkárának a személye miatt.²² A Prohászka Kör engedélyeztetésében, alapszabályának elfogadtatásában is nagy szerepe volt Pfeiffer Miklósnak, hiszen a katolikus püspököket is az ügy mellé állította. Tulajdonképpen elérte, hogy a kassai püspök, Jozef Čársky levélben „lobbizzon“ František Kordáč prágai püspöknél a prágai Prohászka Kör megalakítása ügyében.²³ A kizárólag katolikus és csehszlovákiai magyar tagokkal bíró kör alapszabályát 1931. január 28-án fogadta el a prágai püspök. 1934-ben már a prágai Csehszlovákiai Prohászka Ottokár Körök Szövetségének bejegyzését indította el Spalek Lóránt, aki a prágai kör vezetője volt.²⁴ Az országos kör bejegyzése egészen 1938 májusáig húzódott, amikor már Beluch Zoltán elnök folytatott levelezést a csehszlovák belüggyel. A hivatal olyan ürüggyel is húzta az időt, hogy a kör pecsétjét vizsgálta, hogy az nem tartalmaz-e a magyar címerre utaló jegyeket.²⁵

Az egyik legnagyobb tagsággal bíró keresztény ifjúsági szervezet a cserkészek voltak. Egy 1929-es külügyminisztériumi jelentés szerint 1928 augusztusában alakult a rozsnyói cserkészcsapat. A Gombaszög melletti nagytáborban alakították meg a jelentés szerint Balogh Edgár és Scherer Lajos vezetésével a Sarló mozgalmat. Ennek az érdekessége, hogy a külügynek írott jelentés igyekszik teljesen összemosni a cserkészeket a baloldali ifjúsági szervezettel. Ezzel a szerveződéssel a felvidéki cserkészek, kommunista kötődéseik miatt, nem vállaltak közösséget. Az igaz, hogy a gombaszögi cserkész nagytábor után egy nappal, 1928. augusztus 14-én ugyanott találkozott 22 fiatal a fentiek vezetésével és kezdték a Sarló mozgalmat szervezni. A rozsnyói cserkészcsapatot egyébként 30 taggal Medek Aladár alapította, ahová a helyi reálgimnázium 5 diákja is belépett, aminek következményeként fegyelmi eljárás indult ellenük.²⁶

1933-ban Galánta központtal létrejött a nagyszombati Szent Adalbert Társulat magyar alosztálya, a Szent Ágoston Társulat, melynek feladata a katolikus magyar iskolák tankönyvekkel való ellátása, katolikus népiratok, könyvek kiadása, terjesztése lett.

1935-ben folyamatos megfigyelés alatt tartotta a rendszer a magyar katolikus akció keretein belül működő egyesületeket. A szervezet párkányi gyűlését dr. Prenner Károly kőhidgyarmati plébános vezette és jelen volt Esterházy Lujza (Alíz). A konferencián 57 személy vett részt, közülük 39 nő, 14 katolikus pap és 4 katolikus népiskolai tanító. Ez a szervezet tulajdonképpen a felvidéki katolikus életben a szlovákkal párhuzamosan szerveződött, így a csehszlovák rendszer elleneséget látott benne. Esterházy Alíz a felvidéki katolikus nők szerepéről, az anyaság örömeiről, az abortusz negatív hatásairól szólt.²⁷

Érdemes említést tenni az 1936-os Kolonizációs Alap létrehozataláról is, ami lehetővé tette azt, hogy az egyházi területeken, akár a magyarok lakta szlovákiai vidékeken, nem őshonos lakosokból telepés falvakat hozzanak létre.²⁸

1938-ban a prágai Magyar Akadémikusok Körének (MAK) tevékenységével is foglalkozott a csehszlovák rendőrség. Ez egy egyetemi hallgatókat tömörítő szervezet, ahogy a szintén Prágában szerveződő Táncsics Mihály Kör, amelynek 1936-as tagságából verbuválódott a MAK. A MAK tulajdonképpen a rendőrségi jelentések szerint kevésbé volt keresztény beállítottságú, mint a Prohászka Körök. A jelentésekben természetesen folyamatosan megjelenik dr. Pfeiffer Miklós kanonok neve, aki a Prohászka Kör lelki vezetője volt. Ő a szíven viselte a pozsonyi, a brünni és a prágai magyar diákság keresztény magyar szellemben való művelését is. A MAK-nak Prágában, Brünnben és Pozsonyban együttvéve 600 tagja volt, ami abból adódott, hogy a tagok részesülhettek a „Mensa Academica” támogatásában.²⁹ Pezsgett a magyar irodalmi élet is ezekben a keresztény körökben, hiszen Mécs László pap-költő folyamatosan járta a magyarok lakta vidéket, és sok helyütt a helyi plébánosok vezetésével alapították meg a Szlovenszói Magyar Kultúregyletet (SZMKE) is. Mécs László és Pfeiffer Miklós részvételével zajlott 1930. június 3-án Prágában a Szent Imre ünnepség a prágai MAK szervezésében, ahol több száz ottani magyar vett részt. A rendezvényen a prágai Prohászka Kör vezetője, Rády Elemér joghallgató mint főszervező is beszédet mondott.³⁰ 1923–1936 között működött a Nagyszombati Magyar Egyházirodalmi Iskola is, amelynek első elnöke Kubiss István volt. Az egyesület egész Felvidék-szerte szervezett előadó körutakat, amelyeken leginkább nagyszombati magyar teológusok adtak elő az Ipoly-mentén, a Csallóközben, Érsekújvár környékén, Pozsony környékén.³¹

ÖSSZEGZÉS

A teljeség igénye nélkül mutattam be a fentiekben a korszak csehszlovákiai katolikus magyar életét. Léteztek az időszakban katolikus nagygyűlések, katolikus ifjúsági napok, működött a Marianum Egyesület, de éneklő- és színjátszó körök is éltették a magyar közösséget. Nem feledkezhetünk meg a korszak magyar nyelvű katolikus sajtótermékeiről sem, ami szellemi muníciót adott a nemzetrésznek, de fontos megemlíteni azt a szociális gondoskodó hálózatot is, ami a magyarok lakta településeken otthonosan mozgott. Amint az látható, a tárgyalt időszakban pezsgő katolikus élet folyt a Felvidéken, ami megtartotta az itteni magyarságot katolikus hitében és magyar mivoltában.

JEGYZETEK

- 1 „Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No.09I03-03-V05-00014”
- 2 Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest 2008. 151.
- 3 Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975. 13.
- 4 Galántai József: *Háború és békekötés*. Budapest 1992. 133.
- 5 Rác Kálmán: *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2008.. 87. (a továbbiakban: Rác 2008.)
- 6 Archív MZV ČR, Kabinet ministra 1918–1939, k.11., Disembrácia diecéze Ostrihomskej a vytvorenie diecéze Trnavskej.
- 7 Rác Kálmán: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt (1.rész)*. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, IV. évf., 2004/3.
- 8 Beke Margit: *Esztergomi kanonokok 1900–1985*. Unterhaching, 1989. 14.
- 9 Archív MZV ČR, Kabinet ministra 1918–1939, k.11., Odstránenie košického r.k. biskupa Dr. Augustina Foscher Colbrie-ho.
- 10 Archív MZV ČR, Kabinet ministra 1918–1939, k.11., Slovensko.
- 11 Rác 2008. 102.
- 12 Uo..
- 13 Archív MZV ČR, Kabinet ministra 1918–1939, k.11., Program vlády v otázce poměru mezi státem a církví, schválený jednomyslelně v rozlukové komisii při poradách 6.11.1920 a dne 19.1.1921.
- 14 Rác 2008. 94.
- 15 Rác Kálmán: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt (1.rész)*. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, IV. évf., 2004/3.
- 16 Rác 2008. 126.
- 17 Rác 2008. 130.
- 18 Rác 2008. 135.

- 19 Rác 2008. 154
- 20 Rác 2008. 166
- 21 Rác 2008. 167.
- 22 Státní ústřední archiv v Praze, Fond: Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze – fond 207., Karton: 698., č.: 5978/31.
- 23 Státní ústřední archiv v Praze, Fond: APA IV., Karton: 150., 1074/1931., Pražský kruh Procházekuv-Stanovy
- 24 Státní ústřední archiv v Praze, Fond: Zemský úřad Praha – spolkové záležitosti, Karton: 1059., č.:80.324/1934.
- 25 Státní ústřední archiv v Praze, Fond: Ministrestvo vnitra I – stará registratúra, Praha. Karton: 4577., 34.082/1935.
- 26 Archiv MZV ČR, II. sekce 1918-1939, III. rada, k.291., č.: 49114/1929.
- 27 Archiv MZV ČR, II. sekce 1918-1939, III. rada, k.290., č.: 60.731/35.
- 28 Státní ústřední archiv v Praze, Fond: APA, 1876-1920/59, Kolonisační fond, 3016/13/36.
- 29 Státní ústřední archiv v Praze, Fond: Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze – fond 207., Karton: 698., č.: 23.755.
- 30 Prágai Magyar Hírlap, 1930. június 4., 5.
- 31 Szttyahula László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története*. Doktori disszertáció, 2012. 79.

EGY HUSZÁRKAPITÁNY GRÓF MEGGYILKOLÁSA JÁSZBERÉNYBEN, A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN

PETŐ BÁLINT

ABSTRACT

In our comprehensive research, we are trying to uncover crimes committed in dualist Hungary, where the perpetrators were not only sentenced to death, but also executed. As the war events of the 20th century almost completely destroyed archival sources on judicial matters, our primary - and often exclusive - source is the newspapers of the time, which usually reported in detail on high newsworthy criminal events, especially when it came to murder. In this paper, we present a criminal case in Jászberény, where a high-ranking military officer - and the younger brother of a former interior minister and later prime minister - was killed by a lieutenant serving under him. Shortly afterwards, the perpetrator was sentenced to death by a military court and hanged.

Kulcsszavak: halálbüntetés, gyilkosság, dualizmus, Jászberény, Gyöngyös

BEVEZETÉS

Átfogó kutatásunkban olyan, a dualista Magyarországon elkövetett bűncselekményeket igyekszünk feltárni, amelyek elkövetőit nemcsak halálra ítélték, hanem ki is végezték. Mivel az iratselejtezések, valamint a XX. század történelmi viharai a bírósági ügyekre vonatkozó levéltári dokumentumok nagy részét megsemmisítették, elsődleges – és sokszor kizárólagos – forrásunkat a korabeli sajtótermékek jelentik, amik általában részletesen beszámoltak a nagy hírértékű kriminalisztikai

eseményekről, különösen, ha gyilkosságról volt szó. Jelen írásunkban egy jászberényi bűncselekményt mutatunk be, amelynek során egy főnemes katonatiszt – ráadásul az egykori belügyminiszter, illetve későbbi miniszterelnök öccse – esett egy alatta szolgáló hadnagy áldozatául. Nem sokkal később az elkövetőt a haditörvényszék halálra ítélte, és felakasztották.

A GYILKOSSÁG ÉS A TETTES ELFOGÁSA

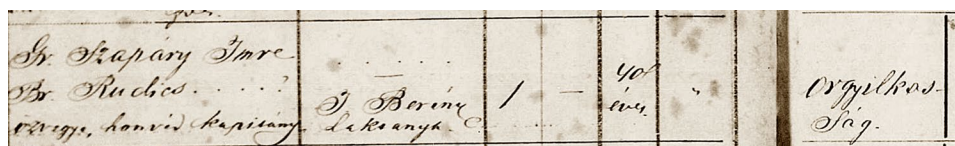
„Gr. Szapáry Imre, honvédkapitányt Jászberényben, meglőve találták. Egy hivatalos távirat e rövidséggel jelenti a honvédelmi minisztériumnak e tényt. Részleteket még nem tudunk. A boldogult gr. Szapáry Gyula fivére és b. Rudich veje volt” – adta hírül az elsőők között *A Hon* esti kiadása 1878. február 12-én, kedden.¹

A naponta csak egyszer, a reggeli órákban megjelenő orgánumok csak másnap tudtak beszámolni az eseményről, viszont ennek köszönhetően néhányuknál már az első tudósítás is valamivel több – időközben kiderült – információt tartalmazott. *A Debreczen* például a következőt írta: „Jászberény, febr. 13. Gr. Szapáry Imre századost, gr. Szapáry Gyula fivérét, s br. Rodich [sic!] tábornagy vejét, itteni lakásán Tóth nevű hadnagy tegnap délután orozva meglőtte. A hadnagy inasával együtt megszökött.”² Akadtak azonban szűkszavúbb, még mindig az előző napi táviratra alapozó híradások is, például a *Fővárosi Lapoké*, amely csupán a „Halálózások” rovatban említi, hogy „Gróf Szapáry Imre honvédkapitányt, (gr. Szapáry Gyula fivérét s az öreg b. Rudics József vejét,) mint egy hivatalos távirat jelenté, tegnap reggel a jászberényi kaszárnyában halva, meglőve találták.”³

1. kép: Gróf Szapáry Imre százados gyászjelentése, amelyet a Jászberényben állomásozó m. kir. honvéd tisztikar adott ki (elérhető: https://temesvarijeno.blog.hu/2015/08/24/rudics_petronella_barono_fotografija, letöltés: 2025. január 19.)

A már említett *A Hon* szintén február 13-i, esti kiadása további részleteket közölt az előző nap reggel történt bűncselekményről. Először is megnevezi a forrást, a német nyelvű *Pester Lloyd*ot, amely lapra⁴ hivatkozva közli, hogy Szapáry grófot bosszúból ölte meg egy bizonyos Tóth nevű hadnagya, aki „részeskedése miatt gyakran jelent meg szabályellenes állapotban a gyakorlatokon s habár a gróf mindannyiszor jelentékeny szelidséggel bánt vele, a bosszuálló ember a megrovásokért éjjel belopódzott előljárója lakására s meglőtte őt” – mivel Szapáry nem sokkal korábban elzárással fenyegette meg az iszákos Tóthot.⁵ (Mint később látni fogjuk, a hír téved a bűncselekmény időpontját illetően.) Szintén a *Pester Lloyd* alapján közlik Szapáry Imre születési idejét (1838. július 27.), említik 1873-ban kötött, rövid ideig tartó és tragikusan végződő házasságát Rudics Petronella bárónővel,⁶ valamint, hogy a volt belügyminiszter, Szapáry Gyula⁷ testvére volt. Ezt követően a lap saját értesüléseit is megosztja az olvasókkal, miszerint a gróf gyilkosának teljes neve Tóth Ferenc, aki előző nap (vagyis 1878. február 12-én) reggel fél nyolckor bement feletteséhez, revolverével kétszer meglőtte. Ezután kijött, és szolgájával, a Jászapátiból származó Tapsi Jánossal együtt lóháton elmenekültek. Egy őrcsapat utánuk vágatott, de Jászapáti környékén nyomukat veszítették. Viszont a menekülőknél nem sok esélyük van, hiszen „minden irányba honvédségi és közös hadseregéből való csapatok indultak ki nyomozására”. Végül az újság azt is megírja, hogy gróf Szapáry Imre testét aznap szentelik be Jászberényben, a következő napon pedig eltemetik majd Gyöngyösön.⁸

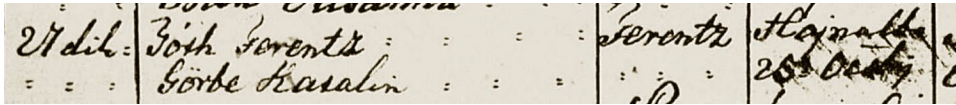

2. kép: Gróf Szapáry Imre halotti anyakönyvi bejegyzésének részlete

(A római katolikus egyház halotti anyakönyvei, Jászberény, 1878. év, 154. sz. bejegyzés,
forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV4-BXH5?cat=45764&i=93&lang=hu>, letöltés: 2025. január 22.)

Az ügy jó példálul szolgálhat a korabeli sajtóviszonyok okozta információáramlás visszásságaira, hiszen ennél a bűncselekménynél – főként a kezdeti szakaszában – különösen gyorsan peregtek az események, így a korszakban még túlsúlyban lévő hetilapok számára a ritkább periodika behozhatatlan hátrányt jelentett a napilapokhoz képest, nem is beszélve azon lapokról, amelyeknek már ekkor létezett reggeli és esti kiadása is. Például, mire a *Katholikus Hetilap* február 21-én röviden beszámolt róla, hogy Tóth Ferencet, gróf Szapáry Imre százados gyilkosát elfogták „Kis-Kürüben” (Kisköre),⁹ addig a napilapokat követők már jóval korábban részletesebb híreket olvashattak az ügyről.

Az egyik legalaposabb tudósítást a *Pesti Napló* hasábjai közölték, amely már nagyrészt a gyanúsított első vallomására épült. Eszerint a negyvenhárom esztendő, tiszaiigari származású Tóth Ferenc egy „középmódú” gazdaember fia volt, aki huszonegy évet szolgált fegyveres testületeknél: előbb a Monarchia hadseregében, ahol őrmesteri rangot kapott; majd a csendőrséghez került hosszabb időre, míg végül 1876-ban a honvédség kötelékébe lépett, ahol a tiszti vizsga letétele után hadnaggyá léptették elő.¹⁰

3. kép: Az elkövető, Tóth Ferenc keresztelési anyakönyvi bejegyzésének részlete
(A református egyház keresztelési anyakönyvei, Tiszaigar, 1835. év, október 27-i bejegyzés,
forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9Z9Q-XM?cat=173062&i=41&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2025. március 10.)¹¹

Tisztként az előző évben korábbi állomáshelyén, Nagyváradon egyszer már ittas állapotban botrányt okozott, amiért elbocsátás is járhatott volna, de a kerületi parancsnok végül – hosszú szolgálati idejére való tekintettel – áthelyezéssel oldotta meg a problémát, így került Tóth Jászberénybe. A helyi laktanya vezetője („H. százados”) meg volt elégedve hadnaggyával, ám a parancsnokot hamarosan áthelyezték, utóda gróf Szapáry Imre lett. A század közvetlen irányítása Tóth Ferenc – mint legidősebb hadnagy – kezébe került, a súrlódások pedig ekkor kezdődtek közte és a laktanyaparancsnok között. Hamarosan kiderült ugyanis, hogy hiába a két évtizedes szolgálati tapasztalat, Tóth alkalmatlan a katonai vezetői feladatokra: főleg a számadásokkal akadtak folyamatosan gondjai. Szapáry százados ennek ellenére elnézően bánt vele, sőt egyszer a közpénztárból még egy kölcsönt is folyósítottatott neki. Azonban az elszámolási problémákat a kapitány sem tudta palástolni, így Tóth számos alkalommal kapott megrovást, illetve a fizetéséből is többször levonták a leltározásokkor hiányzó tételek ellenértékét. A hadnaggyal szembeni szankciók felsőbb helyekről érkeztek, ám mivel azokat közvetlen feletteseként mindig Szapáry tudatta vele, Tóth azt gondolta, hogy maga a gróf a legfőbb rosszakarója. 1878. január 4-én egy levelet is írt a róla jó emlékeket őrző előző parancsnoknak, H. századosnak, amelyben arra panaszkodik, hogy Szapáry nincs vele megelégedve, pedig „én minden kitelhetőt megteszek neki”. A kétségbeesett Tóth lelki vívódásait egyre inkább alkoholba fojtotta, de arra gondosan ügyelt, hogy a nagyváradi jelenet ne ismétlődjék meg.¹²

A parancsnokkal való egyre fokozódó szembenállás utolsó mozzanata az volt, mikor Szapáry írásban utasította hadnaggyát, hogy egy betegeskedő katonát

szabadságot; Tóth azonban egy másik, teljesen egészséges embert küldött el pihenőre. A gróf kérdőre vonta beosztottját, aki nem tudott megfelelő magyarázattal szolgálni az esetre. A századosnak nem volt lehetősége büntetést kiszabni, ezért feljelentette Tóthot a fővárosban székelő ezredparancsnokságnál, és maga is felutazott Pestre a dolgot sürgetni. Az ezredes a vétkes hadnagyot húsznapos szabadságra ítélte, amit Szapáry hirdetett ki Tóthnak azon kitéttel, hogy a büntetést másnap délben kezdje meg, a századot pedig az utána rangban következő tisztnek adja át. Tóth Ferenc tiltakozott, mondván: „Ezt soha sem fogom megtenni, inkább vegyék el életemet.” Majd kétnapnyi szabadságot kért felettesétől, azonban ezt Szapárynak nem állt jogában megadni a számára. A feldühödött hadnagy ekkor szánta el magát a végzetes tette: este elrendelte tisztiszolgájának, hogy másnap reggel hat órára nyergeljen fel két lovat, és várja őt a kaszárnya hátsó kapujánál; ő maga a raktárból kivett egy revolvert és nagy mennyiségű (nyolcvannégy darab) töltényt. Másnap reggel öt órakor Tóth már ébren volt, és a parancsnok szobája körül ólálkodott, várva a megfelelő pillanatot. Szapáry hét órakor felkelt, elkezdett öltözködni, majd a szolgáját fél nyolc körül leküldte a kantineba, hogy hozzon neki pirított kenyeret a teájához. Ezt a pillanatot használta ki Tóth: belépett Szapáryhoz, aki éppen a mosdóasztala előtt állt, felsőtestét csak egy ing fedte, a dolmánya pedig egy széken feküdt.¹³ A negyvenesztendőös gróf élete teljében volt: „szép, erőteljes férfi, a város közönségének kedvence”.¹⁴

A hadnagy megismételte az előző napi kérését: a százados adjon neki kétnapos szabadságot. Szapáry ezt visszautasította, és figyelmeztette beosztottját, hogy délben kezdje meg a kiszabott büntetés letöltését. Szó szót követett, majd Szapáry a dolmányához nyúlt, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy valakit behívjon Tóthot letartóztatni. A dühös hadnagy ekkor előhúzza a ruhája alól a töltött revolvert, és a grófot, amint az felé fordult, mellbe lötte. A golyó áthatolt a testen, és a falba fúródott. Szapáry a sebéhez kapva félrefordult, ekkor másodjára is eldördült a fegyver: a lövedék a hóna alatt érte a laktanya parancsnokát, és megakadt a vállcsontban. A gróf összeesett, Tóth pedig gyorsan távozott a szobából, lóra szállt, és inasával együtt csendesen, feltűnés nélkül elügetett.¹⁵

4. kép: A gyilkosság helyszíne: a jászberényi huszárlaktanya régi képeslapon
(forrás: Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, Jász-Nagykun-Szolnok
Megyei Képeslaptár)

A lövéseket senki sem hallotta, a parancsnok szobája ugyanis a hatalmas, U alakú épület egyik szárnyának legszélén volt, a mellette lévő négy-öt, tisztek számára fenntartott helyiség pedig éppen üres volt. A gróf pirított kenyeret hozó embere a lépcsőn találkozott össze a lefelé igyekvő Tóthtal. A szolga a szobát zárva találta, viszont a kulcs kívülről lógott a zárban. Arra gondolt, hogy az ura valahová kiment, így vissza akart fordulni, de ekkor mély sóhajtást hallott odabentről. Rögtön kinyitotta az ajtót, és meglátta az ekkor már mozdulatlan, vértócsában heverő Szapáryt. Ijedt kiáltozására az egész katonaság összefutott, Madarassy hadnagy pedig azonnal egy nyergeletlen lóra ugrott, és bevágatott Jászberénybe orvosért. A hamarosan kikerkező doktor viszont már csak a halál beálltát tudta megállapítani. A jelenlévők előtt nem volt kétséges, ki követte el a gyilkosságot, így Madarassy tizennégy emberével kilovagolt a laktanyából. A patanyomokból látták, hogy Tóth és inasa Jászapáti felé menekült, így az üldözők arrafelé vették az irányt. Ekkor már fél kilenc körül járt az idő, tehát a gyilkos számottevő egérutat nyert.¹⁶

5. kép: Az egykori laktanya napjainkban, amely Jász-Nagykun-Szolnok vármegye legnagyobb alapterületű épületkomplexuma – jelenleg óvoda működik a falai között, valamint szociálisan rászorulóknak részére is biztosít lakhatást (a szerző felvétele, 2025. március 8.)

Madarassy és csapata „vágatva ment Jász-Apátig (2 mfl.)”.¹⁷ A faluban kérdezősködve megtudták, hogy a szökött hadnagy éppen patkoltat. A katonák a kovácshoz siettek, azonban Tóth még időben észrevette a közeledőket, gyorsan lóra kapott, és szolgáljával elnyargalt. Madarassyék utánuk eredtek, és előbb a településen keresztül üldözték őket, majd onnan kiérve is még egy jó darabig folytatódott a hajszja. Mikor látszott, hogy a lovak fáradni kezdenek, és a menekülőket beérni nem tudják, a honvédek tüzet nyitottak az előttük körülbelül kétszáz lépésre haladó Tóthékra. A tisztiszolga ekkor megijedt, és meg akart állni, de a hadnagy revolverével fenyegette meg inasát, sőt még a másik ló kantárszárát is a saját kezébe vette, úgy vágattak tovább. Az üldözőket vezető Madarassy hadnagy hamarosan belátta, hogy hiábavaló a fáradozás, ezért embereivel visszafordult, és felkereste a Jászapátiban állomásozó, a 12. ezred kötelékébe tartozó huszárszázadot, hogy segítsenek elfogni Szapáry gyilkosát. Az ottani parancsnok rögtön őrzáratokat küldött ki a szélrózsa minden irányába, emellett értesítették a szomszéd falvakban szolgálatot teljesítő katonaságot is.¹⁸ Közben a függetlenségi párt legfőbb hajdúsági orgánuma, a hetente ötször megjelenő *Debreczen* beszámolója szerint a jászberényi főjegyző táviratot küldött a debreceni – és minden bizonnyal még több – rendőrségnek, miszerint Szapáry gyilkosa és inasa valószínűleg Erdély felé vették útjukat, és amennyiben a cívis városban megjelenének, tartsák szemmel őket.¹⁹

Erre azonban már nem volt szükség, az események ugyanis még aznap gyors fordulatot vettek: a nagy erőkkal történő, a körülkerítésre alapozó, szakszerű fejtámadás

eredményt hozott. Miután az üldöző huszárok megszállták a Tisza három átjáróját, este hét óra tájban Kisköre határában Wever hadnagy észrevette Tóthékat. A tiszt attól tartott, hogy a gyilkos a közeli nádasokba veti magát, ezért csak messziről, óvatosan követte a hadnagyot és szolgáját. A menekülők végül benyargaltak Kiskörébe, megálltak a kocsmá előtt, Tóth Ferenc pedig utasította inasát, hogy a két lovat vigye arrébb három házzal. Wever és emberei megkerülték a falut, így az ellenkező oldalról érkeztek meg. Először a lovakra és a szolgára bukkantak rá, aki „midőn meglátta a huszárokat, úgy örült, mint egy gyermek”. A hadnagy és katonái ezután a kocsmához siettek, ahol Wever három embert az ablakhoz állított, ő maga pedig egy káplárral belépett az ajtón. Tusakodásra nem került sor: a gyanúsított rögtön eldobta a revolverét, megadta magát, és csak azt kérte, hogy ne bántsák. Mint azt az *Ellenőr* tudósításában olvashatjuk: az üldöző huszárok fegyverei nem is voltak megtöltve, emellett a lap megjegyzi, hogy Kisköre csak három „mildre” (három magyar mérföldre, vagyis kb. huszonöt kilométerre) fekszik Tiszaigartól, Tóth szülőfalujától – tehát, mint azt az orgánum sugallja, a gyilkos feltehetően oda igyekezett. Végül az újság megemlíti, hogy Tóth Ferencet Jászberényben fogják tettéért felelősségre vonni, ítélet pedig tizenöt nappal később várható.²⁰ (Az *Ellenőr* részletes beszámolója nagy hasonlóságot mutat a *Pesti Napló*éval.²¹)

Akad azonban sajtótermék, amely néhány részletében eltér a már említett orgánumoktól, illetve más információkat is közöl. A *Pápai Lapok* például a gyilkosság elkövetését úgy írja le, hogy Tóth mindkét lövése oldalról érte a gróf testét. Nagyobb eltérés, hogy a lap tudósítása szerint a tettest nem Kiskörében, hanem – a Jászapáti és Kisköre között félúton fekvő – Pély falu kocsmájában vették őrizetbe, ahol erősen borozott. Végül, a hírben megemlíti, hogy a Jászberénybe tartó út során a fogoly Tóth Ferenc szivart kért és kapott, valamint hogy első áldozatának Madarassy hadnagyot szemelte ki, de őt nem találta a szobájában, így csak Szapáry gróffal végzett.²² A *Békésmegyei Közlöny* – minden bizonnyal tévesen – azt írja, hogy Jászkisérben kattant a bilincs a gyilkos kezén.²³ A naponta megjelenő *Magyar Jogász* általánosságban fogalmaz: eszerint Tóthot „Jász-Apáti mellett” fogták el,²⁴ az Ágai Adolf szerkesztette *Magyarország és a Nagyvilág* pedig szintén Pélyt említi az őrizetbe vétel helyeként. Utóbbi lap röviden beszámol gróf Szapáry Imre 1878. február 15-i, gyöngyösi temetéséről is: „A ravatal az »Orczyházban« volt felállítva, annak azon szárnyában, a melyben az elhunyt édes anyja, Szapáry József grófnő [sic!]²⁵ s unokahuga Westphalen grófnő, szül. Auersperg Anna hgnő laknak. A koporsót számos koszoru fődte, a gyászkiiséret igen számos volt, az aristocrazia köréből sokan voltak jelen s a gyöngyösi közönség is a legnagyobb részvétellel kísérte sirjába a férfi kora 40-dik évében, orgyilkoskéz által elhullott kitünő főurat.”²⁶ A *Politikai Ujdonságok* szerint is az elfogás a pélyi csárdában történt, az orgánum emellett beszámol róla, hogy az áldozat temetésén jelen volt nagyívű politikai karriert befutó bátyja, gróf

Szapáry Gyula is. A lap – Tóth vallomására hivatkozva – megint másképp írja le a gyilkosságot, egyúttal újabb magyarázattal szolgál arra, miért nem hallotta senki a fegyverdörrenést. A hasábkon ugyanis azt olvashatjuk, hogy az iszákos hadnagy először hátba lötte parancsnokát, azonban „(...) a töltés gyenge volt, a lövés kicsit szólt. A gróf hirtelen visszafordult, mire Tóth még egy lövést intézett a mellének, azt hive, hogy az első nem volt halálos.” Szapáry még ezután sem esett össze, hanem két lépést tett előre. Tóth megrémült, hogy esetleg rosszul talált, a kapitány pedig mindjárt segítségért kiált majd, ezért kirohant a szobából, és ráfordította a kulcsot az ajtózárra. Szapáry padlóra zuhanását már nem hallotta.²⁷

VIZSGÁLAT ÉS TÁRGYALÁS

Az *Egyetértés* napilap szerint a gyilkosság, illetve Tóth Ferenc elfogása után néhány nappal – a fővárosban székelő dandárparancsnokság utasítására – már meg is érkezett Jászberénybe Weinzierl őrnagy, mint hadbíró, Fehérváry Frigyes főhadnagy, mint alhadbíró, valamint Dőry alezredes, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatban lefolytassák röviden a vizsgálati eljárást, megalakítsák a haditörvényszéket, amely meghozza majd az ítéletet. A lap írja továbbá, hogy a törvényszék az őrnagytól lefelé minden rangfokozat egy-egy képviselőjéből fog állni, valamint hogy az ítéletet Jászberényben hajtják majd végre, „ha csak a legfelsőbb megkegyelmezés, melyre ezen esetben alig lehet kilátás, más irányban nem fog intézkedni”.²⁸ A fogságban lévő Tóthról több újság is megírta, hogy összeroppant tette súlya alatt, a *Képes Néplap* és *Politikai Híradó*ban például olvasható, hogy „teljesen meg van törve, sápadt mint a halál, s teljes érzetében van a szörnyű esemény következményeinek”.²⁹

A közérdeklődés óriási volt az esemény iránt, a tanúk pedig szinte mindannyian Jászberényben tartózkodtak, hiszen katonaként ott teljesítettek szolgálatot. A Tóth Ferencet üldöző huszárokon és Szapáry Imre szolgáján kívül alig hallgatnak ki valakit – írta a *Politikai Ujdonságok*. A hadnagy töredelmesen bevallotta tettét, csupán annyit hozott fel mentségül, hogy felettese méltatlanul bánt vele.³⁰

A tárgyalás folyamán viszont több, addig nem ismert részlet is napvilágot látott, amelyek arra vonatkoztak, Tóth szerint miért neheztelt rá huzamosabb ideje gróf Szapáry Imre. Ezek közül az egyik egy szerencsétlen elszólás („vaskalapos”) volt Tóth Ferenc részéről, amelyet egy többnapos, fárasztó hadgyakorlat alkalmával tett a huszárkapitány bátyjára, gróf Szapáry Gyulára. A hadnagy elmondta, hogy az eset után „Szapáry engem folyton üldözött, nyakamra járt, és oly szolgálati ügyekkel is zaklatott, melyek nem is rám tartoztak, hanem altisztekre és bármit is tettem, semmi sem volt inyére”.³¹ Egy másik érve kevésbé volt komolyan vehető, inkább arra utalt, hogy egy idő után elhatalmasodhatott benne a téveszme, miszerint a jászberényi laktanya vezetője minden eszközzel tönkre akarja őt tenni. Történt

ugyanis, hogy Tóth a szülőfalujában, Tiszaigaron nősülni szándékozott, és e célból az előző év végén haza is utazott, ám elkésett: a lány időközben máshoz ment férjhez. A kikoszarás érzékenyen érintette a már nem éppen fiatal hadnagyot, ráadásul állítása alapján visszatértkor Szapáry az egész tisztikar előtt megszégyenítette: a Borsszem Jankó élclap 1877. évi utolsó, 521. számában,³² a „Mokány Berczi” című rovatban olvasható – többek között – egy mondat („Rosz bika jaz, ki egy tehénért odahagyja a csordát!”³³), amelyről Tóthnak meggyőződése volt, hogy az Szapáry műve, és rá értette. „Hogy pedig e cikket csakugyan gróf Szapáry Imre közölte, ezt onnét tudom, mivel gr. Szapáry Imre százados ur volt az, ki engem még e Borsszem Jankóra figyelmeztetett is. Ezután a »Borsszem Jankó« majd minden számában neveltségessé tett engem, különösen emlékszem egy közleményre, mely két rajzzal volt ellátva, s mindkét rajzon e szavak voltak »Egytértés.«” A tárgyaláson egyértelművé vált, hogy Tóth Ferenc feltételezései az élclapban megjelent tartalmakkal kapcsolatban alaptalanok voltak.³⁴

6. kép: A Borsszem Jankó karikatúrája, amelyet Tóth Ferenc személyes sértésnek értelmzett (Borsszem Jankó, XI. évf. [1878] 522. [1.] sz. 7.)

Sőt Szapáry százados nemcsak hogy nem üldözte Tóthot, hanem a lehető legelőzékenyebben bánt vele. Amint a vizsgálatból kiderült, a laktanyaparancsnok korábban mindössze egyetlen alkalommal volt nem csupán kihirdetője, hanem kezdeményezője is az ezredparancsnokságnál a hadnagy megbüntetésének: amikor Tóth a már említett nősülési ügyére hivatkozva négy nap szabadságot kapott, de egy egész hétig távol volt. Ráadásul az egészet megúsza egy szóbeli figyelmeztetéssel. Ezt követte két hónappal később az előzőekben már említett második eset, ami végül a tragédia előidézője lett. A *Pesti Napló* szó szerint közölte azt a sokatmondó levelet is, amelyet Szapáry a vele jó viszonyban lévő ezredparancsnokhoz intézett a gyilkosságot megelőző napon: „Kedves barátom! Ezen sorok által magán uton is értesítek az itt történtek felől. Tóth az általam ma küldött szolgálati jegyre 9 órakor nálam megjelent, de már akkor ismét úgy gőzölgött belőle a pálinka, hogy alig lehetett hozzá közeledni. Madarassy jelenlétében elolvastam előttük az ezred parancsot, azután pedig tudatám vele, hogy a század átadása után azonnal kezdje a reá szabott büntetést; a parancsot aláírta, meghajtotta magát és elment. Alig hogy eltávoztak, a visszajött Madarassy még azt mondá, hogy Tóth azt felelte, hogy ő az ezred kezelő bizottság közbe jötte nélkül a század raktárát vagy gazdasági részét semmi szín alatt át nem adja. Én felszólítottam Madarassyt, hogy mint bajtársa, beszélje reá, hogy ne okoskodjék és ne hozza magát még kellemetlenebb helyzetbe. Madarassy vissza is ment, de eredménytelenül, mert Tóth reá sem hallgatott és egész bőszerűen járt föl-alá szobájában. Miután láttam, hogy ezen kísérletem is megghiusult, egy szolgálati jegyet irtam Tóthnak és Madarassynak, melyben Madarassynak meghagytam, hogy egyelőre vegye át a század fegyelmi és oktatási parancsnokságát, Tóthnak pedig megrendeltem, hogy ezen szolgálati jegy vétele után azonnal szoba fogságát kezdje meg, mi meg is történt. Sajnálom, hogy ennyire élére kellett állítanom az ügyet, de azt hiszem, hogy e szerencsétlen ember az utolsó hetekben már agyonította magát és maga sem tudja, mit tesz; sokáig sokat elnéztem neki, de most már nem tehettem másképp. Baráti üdvözléssel Imre.” A levél is bizonyítja, hogy a gróf sokat elnézett beosztott tisztjének, aki – mint azt a törvényszéki vizsgálat is kiderítette – valóban szinte minden egyes napon ittasan jelent meg a legénység előtt, ami „a szolgálatra nézve szerfölött hátrányos, de egyáltalán botrányos is volt”. A rendszeresen a pohár fenekére néző hadnagy azonban nem a jó szándék jelének tekintette a gyengéd bánásmódot, éppen ellenkezőleg: úgy vélte, Szapáry azért látogatja őt rendszeresen a szobájában, hogy kémkedjen utána, mert mindenképp el akarta nyomni. Ezt követően pedig Tóth ügyesen csavart egyet az események logikáján: azt állította, hogy véget akart vetni a százados zaklatásainak, mégpedig úgy, hogy önkényesen szülőfalujába megy, és ott föbe lövi magát, „hogy apám sírja mellett eltemetve legyek”. Az ominózus napon, február 12-én reggel azért ment be a gróf szobájába, hogy erről a szándékáról értesítse. A századosnak pedig csak azért kellett

meghalnia, mert a szóváltásuk után hátat fordított neki, hogy felvegye a zubbonyát. Erre Tóth megjed, gyorsan elővette a forgótáras pisztolyát, és mikor Szapáry ismét szembefordult vele, kétszer elsütötte a fegyverét, majd a még ekkor is lábbon álló parancsnokot magára hagyva, sietve távozott. (Vagyis az újságban – többnyire egyes szám első személyben – közölt vallomás szerint Tóth mindkétszer szemből lőtt rá az áldozatára, ellentétben más lapok korábban említett beszámolóival.) A *Pesti Napló* kiemeli Tóth Ferenc flegmatikus nyugalmát a nyolc napig tartó, negyvennyolc tanú meghallgatására sort kerítő vizsgálat, illetve tárgyalás alatt, amelyből a vádlottat csak az üldözésére, valamint a *Borsszem Jankóra* vonatkozó kérdések tudták kizökenteni. „Ekkor felbőszült, ingerülten válaszolt, szemeit forgatta és nagy fáradtságba került őt ismét rendes és nyugodt magatartásába visszajuttatni.”³⁵

7. kép: Az egykori Jászkun Hármas Kerület székháza, ma a Jászberényi Járási Bíróság épülete, ahol Tóth Ferencre kimondták a halálos ítéletet (a szerző felvétele, 2025. március 8.)

ÍTÉLETHIRDETÉS ÉS KIVÉGZÉS

Az ügy vizsgálata, a tanúkihallgatások végeztével 1878. február 26-án, kedden Jászberényben összeült a haditörvényszék. Elnökként Weinzierl (Ernő³⁶) őrnagy, hadbíró, rajta kívül Say (Győző³⁷) őrnagy, továbbá két százados, két főhadnagy és két hadnagy alkotta a testületet, amely még aznap határozott a vádlott sorsáról. A már sejthető, de még nem nyilvános döntést két tiszt vitte fel a fővárosban lévő főhadparancsnokságra, aláírással történő megerősítés céljából.³⁸ A börtönben ülő

Tóthot közben meglátogatta Tiszaigaron élő, földművelésből élő bátyja. A hatóságok nem tiltották meg a testvérek személyes találkozását, amely rövide, de annál szívósorítóbbra sikeredett a sajtó szerint. „A mint a két testvér meglátta egymást, mindkettejük sirva fakadt s ott álltak szóltanul néhány perczig. Ekkor megszólalt a gyilkos: »Ne sirj bátyám, ugy se használ az semmit. Én már az akasztófán halok meg vagy agyonlőnek!« A szegény bátya csak egy pár szót váltott meg öcscsével, mert rémitő kín marczangolta a szivét, s hamar eltávozott.”³⁹

Az ítéletet február 28-án, csütörtökön délelőtt hirdette ki a jászberényi haditörvénytörvényesség elnöke Tóth Ferenc előtt.⁴⁰ A Jászkun Hármas Kerület székháza, az ún. „Megyeháza”⁴¹ előtt hatalmas tömeg várakozott, az épület nagytermében pedig Weinzierl hadbíró olvasta fel a döntést, miszerint a vádlottat „orgyilkosság, szökés, büntetés-megszegés és adósság-csinálás” miatt⁴² a tisztí rang elvesztésére, a honvédségből való kutaszittatásra, valamint kötél általi halálra ítélik. Tóth nyugodtan hallgatta végig a felolvasást, amelyen jelen voltak a helyőrség tisztjei is. Mikor Weinzierl végzett, az elítélt megszólalt: „Tessék megengedni, hogy néhány szót szólhassak. Huszonkét évig hűn szolgáltam, engedjék meg az apellatiót!” A hadbíró azonban a következőt felelte: „Ezen ítélet ellen nincs felebbezés. Jobbra át!” A porkoláb visszakísérte Tóthot a börtönbe, akinek már csak annyi reménye maradt, hogy királyi kegyelemből nem bitófán, hanem golyó által halhat meg. A cellába visszaérve papot kért, és délelőtt tizenegy órakor el is ment hozzá Kálmán Péter jászberényi református lelkész, aki vigaszt próbált nyújtani a halálra készülőknek. Mikor a lelkész távozott, Tóth Ferenc íróeszközöket kért, hogy leírhasa végakarátát. A sajtó szerint a kivégzést két nappal későbbre tűzték ki, és bár az információ nem volt hivatalos, mindenki valószínűsítette, hogy nem várnak sokat a végrehajtással, hiszen Kozarek Ferenc hóhér két segédjével már előző este Jászberénybe érkezett.⁴³ „A város és környéke a gyilkosság elkövetése óta izgalomban volt ez orgyilkolási bűneset miatt s a közvélemény a bűnöst, ki szörnyű tettevel a honvédségre is szégyent hozott, halálra méltónak ítélte” – jegyezte meg a *Fővárosi Lapok* tudósítása.⁴⁴

A kivégzésre az ítélethirdetés után két nappal, március 2-án, szombaton került sor a jászberényi „megyeháza” mögötti börtönudvaron, reggel hét órakor. A halálraítélt az előző napon imakönyvet kért, majd ismét megérkezett a cellájába Kálmán Péter lelkész, akivel utolsó óráit töltötte. Tóth a sajtó szerint egyfolytában szivarozott, reggel pedig kenyeret óhajtott, mert megéhezett. Mikor a végrehajtás ideje elérkezett, nyugodtan lépett ki az udvarra, bár az ítélet felolvasása közben folyamatosan hátra-hátra tekintett a bitófára. Az eseményre kivonult két század lovasság, valamint képviseltette magát a helyben állomásozó ötvenedik honvédszászlóalj – a tisztikar teljes létszámában. Polgári személyek csak kevesen voltak jelen, mivel a kivégzés időpontját nem tudatták előre. Tóth Ferenc utolsó szavai a következők voltak: „Uraim, isten önökkel!” Majd a lelkészhez fordult: „Ha isten van, miért

nem akadályozta meg tettemet?”⁴⁵ Pár másodperccel később megszorult a nyakán Kozarek Ferenc kötele, akinek ez volt későbbi, másfél évtizedes ítélet-végrehajtói pályafutása első önálló akasztása.⁴⁶

8. kép: A bíróság mögött lévő, egykori börtön udvara: itt állt a bitófa 1878. március 2-án
(a szerző felvétele, 2025. március 8.)

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban nagyrészt a korabeli sajtóorgánumok tudósításaira alapozva igyekeztünk minél részletesebben felvázolni egy 1878-ban elkövetett emberölést, valamint a tettes további sorsát. A bűncselekmény korabeli hírértékét jelentősen növelte, hogy az áldozat főnemes volt, ráadásul a volt belügyminiszter öccse. Igyekeztünk bemutatni azt is, hogy a dualizmus idején mennyivel gyorsabb lefolyású volt az igazságszolgáltatás menete katonai, mint polgári ügyekben – utóbbinál ugyanis az elítélt az elsőfokú, esküdtszéki döntést követően még fellebbezhetett a királyi ítélőtáblához, majd a kúriához, végső reményként pedig ott volt az uralkodó, aki számos esetben enyhítette a halálbüntetést életfogytiglani szabadságvesztésre. Ez a folyamat hosszú hónapokig, akár közel egy évig is eltartott. A katonai ügyekben azonban nem volt fellebbezési lehetőség: a haditörvényszék legsúlyosabb döntése az illetékes parancsnokság jóváhagyása után jogerőssé vált, és az uralkodói kegyelem ekkor legfeljebb annyit jelenthetett, hogy az adott személy – a szegyeteljes kötél helyett – a katonához méltóbb, golyó általi halálban részesült. Tóth

Ferencnek ez nem adatott meg, és végzete rendkívül gyorsan elkövetkezett: február 12-én gyilkolt, és három héttel később már holtan függött a bitófán. Sokat elárul továbbá a katonai büntetőjog korabeli szigoráról, hogy ha Tóth hadnagy a bűncselekményt civilként követi el, akkor egy jó ügyvéd segítségével – mint azt számos eset bizonyítja – feltehetően megúszta volna tíz–tizenöt évnyi fegyházbüntetéssel, akár a fellebbezés kényszere nélkül is. Egyenruhásként azonban teljesen más elbírálás alá esett.

Végül – mintegy epilógusként – ejtsünk néhány szót az áldozat és gyilkosa végső nyughelyéről. Szapáry Imre sírja Gyöngyösön található, a gróf a felesége és több rokona mellett fekszik az Orczy–Szapáry családi kriptában. A sírboltot a XX. század második felében barbár módon feldúlták, feltehetően ki is fosztották, majd az 1990-es években – balesetveszélyre hivatkozva – betemették. A közelmúltban azonban rendbe rakták, 2020-ban új sírkő (lásd: 9. kép) is készült. Mögötte található a régi, fehérmárvány oszlop töredéke, amelyen a Jászberényben megölt százados és felesége, Rudics Petronella neve még kiolvasható. Ma tehát elmondhatjuk, hogy gróf Szapáry Imre immáron méltó körülmények között alussza örök álmát Gyöngyösön.

A kivégzett Tóth Ferencnek viszont még a halálban sem volt nyugodalma: a sajtó beszámolt róla, hogy néhány nappal a kivégzése után a jászberényi temetőben ismeretlenek kiásták a tetemet, és ellopták.⁴⁷ „Vagy babonás emberek vitték el, vagy valamely kegyeletes rokon” – fogalmaz a *Magyar Jogász*.⁴⁸ A holttest soha nem került elő – és jó eséllyel nem is kereste senki.

9. kép: Gróf Szapáry Imre végső nyughelye Gyöngyösön, a Dobó István utcai – a helyiek által „középsőnek” hívott – temető IX. sz. parcellájában. A Szapáry–Orczy família közös sírboltjának fedőlapján⁴⁹ a meggyilkolt gróf neve alatt 1875-ben elhunyt feleségéé olvasható (a szerző felvétele, 2025. március 8.)

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klasztere támogatta. A szerző a „Halálbüntetés a dualista Magyarországon – a korabeli sajtó tükrében” kutatócsoport tagja.

The research was supported by the Humanities and Social Sciences Cluster of the Centre of Excellence for Interdisciplinary Research, Development and Innovation of the University of Szeged. The author is a member of „The death penalty in dualist Hungary – in the light of the contemporary press” research group.

JEGYZETEK

- 1 A Hon, XVI. évf. (1878) 39. sz. (esti kiadás) 2.
- 2 Debrecen, X. évf. (1878) 31. sz. 2.
- 3 Fővárosi Lapok, XV. évf. (1878) 36. sz. 3.
- 4 Lásd a Pester Lloyd 1878. február 13-i számát (XXV. évf. [1878] 44. sz. 3.)
- 5 A Hon, XVI. évf. (1878) 40. sz. (esti kiadás) 2.
- 6 Szapáry Imre gróf fiatalon, alig több mint kétévnyi házasság után özvegyült meg: felesége, almási báró Rudics Petronella – báró Rudics Józsefnek, a neves költőnek, politikusnak, Bács-Bodrog vármegye egykori főispánjának leánya – élete huszonhetedik évében járt, mikor 1875. június 7-én meghalt Ó-Kígyóson (a mai Szabadkígyóson). A Békés hetilap szerint a fiatalasszony barátjánőjéhez, gróf Wenckheim Krisztinához, gróf Wenckheim Frigyes nejéhez érkezett huzamosabb idejű látogatásra, akik éppen akkor rakták le a ma is látható, Ybl Miklós által tervezett, pompás kastélyuk alapkövét. Az ott tartózkodás során, egy séta alkalmával Szapáry felesége bezuhant egy pincébe, súlyosan megsérült, majd három héttel később szívszélhűdés következtében elhunyt. Az orgánum egyúttal cáfolta a konkurens Békésmegyei Közlöny azon állítását, miszerint a bárónő halálát a balesetben elszenvedett sérülések okozták: mivel Rudics Petronella régóta betegeskedett, szíve megállását a zuhanáskor szerzett zúzódások nem előidézték, legfeljebb csak sietteték (Békés, IV. évf. [1875] 24. sz. 3.). A negyvenedik életében járó Szapáry Imre gróf tehát meggyilkolásakor már több mint két és fél esztendeje özvegyember volt.
- 7 Gróf Szapáry Gyula (1832–1905) 1869 és 1871 között belügyminisztériumi tanácsos, ezután a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumban államtitkár. A Szilárd- és a Bittó-kormányban, 1873 és 1875 között belügyminiszter. 1878-tól 1887-ig, Tisza Kálmán kormányában Magyarország pénzügyminisztere, majd a földművelésügyi tárca vezetője (1889–1890). 1890 és 1892 között miniszterelnök és belügyminiszter, a nevéhez fűződik – többek között – a közigazgatás államosításának sikertelen reformja. Az 1892-es választások idején megpróbálta a Szabadelvű Pártot saját híveivel feltölteni. A liberális egyházi reformokat nem fogadta el, emiatt lemondásra kényszerült. Az egyházpolitikai küzdelmek idején több társával kilépett a Szabadelvű Pártból, és önálló képviselőházi frakciót alakított (forrás: <https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1202.html>, letöltés: 2025. március 4.).
- 8 A Hon, XVI. évf. (1878) 40. sz. (esti kiadás) 2.
- 9 Katholikus Hetilap, XXXIV. évf. (1878) 8. sz. 8.
- 10 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 45. sz. (reggeli kiadás) 2.
- 11 A tanulmányban tárgyalt bűncselekményt nem érinti, de érdekességképpen érdemes megjegyeznünk, hogy a gyilkosságot elkövető Tóthnak – más testvérein kívül – volt egy két évvel idősebb, szintén Ferenc nevű bátyja, aki 1833 karácsony másnapján született (A református egyház keresztelési anyakönyvei, Tiszaigar,

1833. év, december 28-i bejegyzés, forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9Z9Q-VY?cat=173062&i=39&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2025. március 10.), de az egyéves kort sem érte meg: 1834. december 13-án meghalt (A református egyház halotti anyakönyvei, Tiszaigar, 1834. év, december 13-i bejegyzés, forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9Z97-SG?cat=173062&i=123&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2025. március 10.). A később emberölést elkövető Ferenc a következő év októberében született, vagyis bátyja halála után nem sokkal fogant. Köztudott, hogy a XIX. században még mindig rendkívül nagy arányú volt a gyermekhalandóság, így nem számított ritkaságnak az a – napjaink emberének kissé furcsának tűnő – szokás, hogy az elhunyt testvér keresztnévét adták a később született, azonos nemű gyermeknek is.
- 12 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 45. sz. (reggeli kiadás) 2.
- 13 Uo. 3.
- 14 A Hon, XVI. évf. (1878) 41. sz. (esti kiadás) 2.
- 15 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 45. sz. (reggeli kiadás) 3.
- 16 Ellenőr, X. évf. (1878) 89. sz. (esti kiadás) 4.
- 17 Uo. A mai kor embere talán első olvasatra elírásnak véli a sajtóban említett két mérföldet, mivel napjainkban a nevezett hossz mértéknek szinte már csak az angol verzióját ismerjük, amely 1609 méternek felel meg. A térképre ránézve azonban rögtön látszik, hogy Jászberény és Jászapáti között a távolság nem 3,2 kilométer, hanem ennek a sokszorosa. A tudósítás viszont pontos, ugyanis az ún. magyar mérföld annak idején 8534 métert – egyes esetekben 8353,6 métert – jelentett (lásd pl. a Magyar Néprajzi Lexikon vonatkozó szócikkét: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1733.html> (letöltés: 2025. március 5.)), s így már kijön a két település közötti távolság (kb. 18 km). Tekintve, hogy egy átlagos ló 30–40 kilométert képes vágatva megtenni, az üldöző csapatnak hozzávetőlegesen fél óra volt szüksége, hogy a laktanyából Jászapátiba érjen.
- 18 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 45. sz. (reggeli kiadás) 3.
- 19 Debreczen, X. évf. (1878) 32. sz. 2.
- 20 Ellenőr, X. évf. (1878) 89. sz. (esti kiadás) 4.
- 21 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 45. sz. (reggeli kiadás) 2–3.
- 22 Pápai Lapok, V. évf. (1878) 8. sz. 2.
- 23 Békésmegyei Közlöny, V. évf. (1878) 14. sz. 3.
- 24 Magyar Jogász, III. évf. (1878) 38. sz. 2.
- 25 Minden bizonnyal a felületes szerkesztés eredménye a pontatlan fogalmazás. Természetesen az említett Szapáry József a meggyilkolt huszártiszt édesapja volt, az édesanyja pedig Orczy Anna bárónő, aki egy évvel később követte fiát a másvilágra. Lásd pl.: <https://npg.hu/portreadatbazis/orczy-anna-516/> (letöltés: 2025. március 16.); ill. <https://magyarnemzetinevter.hu/szemelyi-nevter/?id=714338&date=2025-03-11> (letöltés: 2025. március 16.). Bővebben lásd: Dobszay Tamás – Estók János (szerk.): *Szapáry Gyula gróf, a sokoldalú politikus*. Line Design Kft., Budapest, 2023.
- 26 Magyarország és a Nagyvilág, XV. évf. (1878) 8. sz. 13.
- 27 Politikai Ujdonságok, XXIV. évf. (1878) 8. sz. 8.
- 28 Egyetértés, XII. évf. (1878) 48. sz. 2.
- 29 Képes Néplap és Politikai Híradó, VI. évf. (1878) 8. sz. 6.
- 30 Politikai Ujdonságok, XXIV. évf. (1878) 8. sz. 8.
- 31 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 49. sz. (reggeli kiadás) 2.
- 32 A Pesti Napló (XXIX. évf. [1878] 49. sz. [reggeli kiadás] 2.) tévesen december 28-át ír megjelenésként, az említett (521.) lapszám fejlécén azonban december 30. szerepel.
- 33 Borsszem Jankó, X. évf. (1877) 521. (52.) sz. 6.
- 34 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 49. sz. (reggeli kiadás) 2.

- 35 Uo.
- 36 A hadbíró keresztnevét az ügy kapcsán következetesen nem említik a sajtóorgánumok. A keresztnevére lásd pl.: *Magyarország tiszti cím- és névtára*. 2. évfolyam. Budapest, 1875. 51.
- 37 Say őrnagy keresztnevét szintén nem említik a sajtóban, azonban a ritka vezetéknev és a betöltött katonai rendfokozat megkönnyítette az azonosítását, lásd pl.: *Budapesti Közlöny*, VII. évf. (1873) 251. sz. 1.
- 38 A Hon, XVI. évf. (1878) 53. sz. (reggeli kiadás) 2.
- 39 Uo.
- 40 Békésmegyei Közlöny, V. évf. (1878) 18. sz. 3.
- 41 A kun székek a közép- és a kora újkorban a királyi vármegyerendszertől függetlenek voltak, autonóm közigazgatási egységeket alkottak. Hozzájuk csatlakozott az egyetlen jáász szék, Berény szék, Jászberény központtal. A XVIII. század második felében a korábbi székek helyett három kerület jött létre: a Nagykun Kerület, a Kis-kun Kerület, illetve a Jász Kerület, amelyeket szoros együttműködésük folytán Jászkun Hármass Kerület néven emlegettek, közösen alkottak egy közigazgatási egységet. A hozzájuk tartozó települések közös közgyűlést tartottak, amely egyenrangú volt a vármegyékkel. Ezért terjedt el Jászberényben, hogy a Jászkun Hármass Kerület székházát „megyeházaként” említették – sőt az épület melletti utcát a mai napig Megyeház utcának hívják. A Jászkun Kerület autonómiája 1876-ban szűnt meg, amikor a közigazgatási reform betagoalta a szomszédos vármegyékbe. Bővebben lásd: Schefftsik György, dr. (szerk.): *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*. Magánkiadás (Kalotai László), Pécs, 1935
- 42 Miskolc, III. évf. (1878) 18. sz. 3.; Egyetértés, XII. évf. (1878) 61. sz. 2.
- 43 Ellenőr, X. évf. (1878) 108. sz. (esti kiadás) 3.
- 44 Fővárosi Lapok, XV. évf. (1878) 51. sz. 4.
- 45 Eger, XVII. évf. (1878) 10. sz. 5.; Debreczen, X. évf. (1878) 43. sz. 2.; Pápai Lapok, V. évf. (1878) 10. sz. 2.; Fővárosi Lapok, XV. évf. (1878) 52. sz. 5.
- 46 „Budapestnek, sem a megyének Kornberger halála óta nincs hóhérrja. Kozarek segédje volt a most említettnek, s azt hiszik, hogy elég »megbízható.«” – jegyzi meg az eset kapcsán a Magyar Jogász napilap (III. évf. [1878] 51. sz. 2.)
- 47 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 63. sz. (reggeli kiadás) 2.
- 48 Magyar Jogász, III. évf. (1878) 60. sz. 3.
- 49 A sírhely felújításáról bővebben lásd: <https://kekesonline.hu/2020/10/28/az-orczy-sirkert-tortenete/> (letöltés: 2025. február 20.).

**„TENGERRE MAGYAR!” – MONOGRÁFIA A TÖRTÉNELMI
MAGYARORSZÁG TENGERI KIKÖTŐVÁROSÁNAK, FIUMÉNAK,
ÉS A MAGYAR KERESKEDELMI TENGERHAJÓZÁSNAK
A TÖRTÉNETÉRŐL**

Pelles Márton – Zsigmond Gábor:

A fiumei magyar kereskedelmi tengerészeti története (1868–1918). /

The Hungarian Maritime Trade History of Fiume (1868–1918).

Pro Pannonia, Pécs, 2018. 215 p.

Vannak-e a korosztályomhoz tartozó, történelemhez és távoli tájak felfedezéséhez vonzó emberek között, akik az 1980-as években gyerekként nem Dékány András tengerészeti témájú regényein nőttek fel? Jómagam bizonyára ezek közé tartoztam, a regényeken keresztül korán megismerve a kikötőváros, Fiume nevét. Számtalan remek, regényes kaland képe ötlött fel bennem, amikor kezembe vettem Pelles Márton és Zsigmond Gábor *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészeti története* című, gazdagon illusztrált, rendkívül alapos és hiánypótló, reprezentatív kötetét.

Hiánypótló, mert akit a történelmi Magyarország egyetlen tengeri kikötőjének története, az egykor jelentős magyar kereskedelmi tengeri hajóflotta működése, illetve a ma Horvátországhoz tartozó Fiume – avagy Rijeka – magyar múltja érdekel, legyen az szakmabeli történész vagy csak a téma iránt érdeklődő laikus, azoknak ez a kötet nem hiányozhat a könyvespolcukról.

A szerzőpáros több mint tíz éve kutatja a fiumei magyar kereskedelmi tengerészeti történetét, számos hiánypótló tanulmányuk jelent meg, írásaikra nemzetközi

recenziók érkeznek, munkájukat kitartó – elsősorban fiumei – levéltári kutatásokra alapozzák, és tárgyilagos cikkeiket rendre gazdag képanyaggal, valamint korábban sosem ismertett történeti statisztikákkal egészítik ki. A Magyar Mérnöki Kamara és a Közlekedéstudományi Egyesület „Az Év Közlekedési Kiadványa 2019” díjjal jutalmazta a könyvet, aminek bővített, második magyar kiadása után olasz és horvát nyelven is megjelenik.

Fiume története az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb érdeklődés középpontjába került, melynek egyik fontos kiindulópontja, hogy a Rijekai Állami Levéltár magyar nyelvű anyagainak folyamatos feldolgozása, repertóriumok és iratjegyzékeinek publikálása egyre több kutató számára tette vonzóvá a témát. Jelen könyv az első olyan monografikus feldolgozás, amely szisztematikus fiumei levéltári kutatásra épül, azt kiegészítve további, itthon is fellelhető forrásokkal, elsősorban a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archívuma irataival.

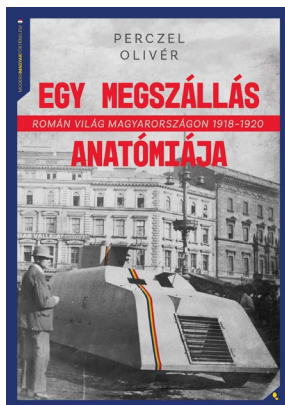
A kötet klasszikus gazdaságtörténeti vállalkozás abból a szempontból, hogy bemutatja, hogyan sikerült a magyar államnak a XX. század elejére a „magyar” Fiumét Európa tizedik legforgalmasabb és egyik legkorszerűbb kikötőjévé fejleszteni, megtérült-e ez a befektetés, és hogy milyen magyar áruk indultak útnak a tengeri kereskedelmi utakon. Képet kapunk az Amerikába tartó kivándorlás kérdéseiről is, és természetesen elemzést az I. világháború és a trianoni békediktátum okozta hatalmas veszteségekről, amikor hazánk a tengeri kikötővel együtt egy középhatalmi szintű kereskedelmi hajóflottát is elveszített.

A könyv azonban több pusztán gazdaságtörténeti érdekességeket és adatokat tartalmazó műnél: rávilágít arra is a tengeri kereskedelmi hajózás történetének bemutatásán keresztül, hogy hogyan integrálódott Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia és a világgazdaság szerkezetébe.

A kötet felépítése logikus, világos, lépésről lépésre, fejezetről fejezetre mutatja be Fiume múltját, a Magyar Királysággal való történelmi kapcsolatát; felvázolja a tengeri hajózás történeti hátterét, bemutatja a gőzhajózás elterjedésének és a Szuezi-csatorna átadásának hatását a tengeri kereskedelem gyökeres átalakulására. Részletesen olvashatunk az önálló magyar tengerészeti közigazgatás kiépítéséről, a tengerészeti és az átfogó vasúti, illetve kikötői infrastrukturális fejlesztésekről, amelyek lehetővé tették Magyarország bekapcsolódását a nemzetközi tengeri kereskedelembé. A fiumei gazdasági hátteret, a helyi ipar fejlesztésének legfontosabb lépéseit is áttekinti egy fejezet, emellett a település legfontosabb vállalkozójának, Ossoinack Lajosnak élettörténetéről is olvashatunk. Több fejezeten keresztül a tengeri kereskedelmi tevékenység tárgyalása és értékelése következik, például a vállalatok részletes bemutatásával, majd a kereskedelmi flotta világháborús sorsának és veszteségeinek ismertetése; végül pedig a fiumei magyar kereskedelmi tengerészet megszűnése és a kikötő szerepének átalakulása zárja a könyvet.

A kötet szépen, igényesen kivitelezett, 215 színes oldalán illusztrációk sokasága látható, köztük számos, korábban nem publikált kép, térképek a szerzők magángyűjteményéből, a fumei és budapesti levéltárakból, könyvtárak és múzeumok anyagából, ezen túl látványos infografikák, grafikonok segítik az olvasó tájékozódását. Összességében kijelenthető, hogy Pelles Márton és Zsigmond Gábor munkája alpművé vált a korszak gazdaságtörténetének további kutatásához, a téma iránt érdeklődőknek pedig egy varázslatos utazás a századforduló magyar tengerészetének olykor szelíd, de néha viharos vizein.

Döbör András

HIÁNYPÓTLÓ MUNKA MAGYARORSZÁG XX. SZÁZADI TÖRTÉNELMÉNEK EGY SZÉGYENTELJES FEJEZETÉRŐL

Perczel Olivér:

Egy megszállás anatómiája – Román világ Magyarországon 1918–1920.
Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest, 2024. 223 p.

Magyarország 1918 és 1920 közötti, románok által való megszállása viszonylag keveset kutatott terület a hazai történészek körében, és a társadalmi közbeszédben sem sok szó esik róla. Mindez valamelyest érthető, hiszen az első világháború vége és békeszerződésekkel való lezárása ugyan nem tartozik a leghosszabb történelmi periódusok közé, viszont Európa – és különösen hazánk – históriájának egyik legtöbb fordulattal teli, legzavarosabb és sok szempontból legsötétebb szelete. Valószínűleg kevés olyan laikus, de a múlt megismerése iránt fogékony honfitársunk létezik, akinek az ezen időintervallumról szóló könyvek a kedvencei közé tartoznának: természetes, hogy az átlagember kevésbé kedveli a szembesülést szülőföldje történelmének dicstelenebb eseményeivel. Márpedig, ha egy ország földjét a vele szomszédos állam – amellyel a kapcsolata ráadásul már évszázadok óta súrlódásokkal, vélt vagy valós sérelmekkel, területi vitákkal terhelt – katonáinak bakancsa tapossa, sőt még a fővárosát is kifosztja, az az adott nemzetet inkább szegyenkezésre, a kollektív emlékezet elhomályosítására motiválhatja, mintsem a nosztalgikus visszatekintésre vagy legalább a múlt korrekt, tárgyilagos feltárására. Emellett történész legyen a talpán, aki képes átlátni és kibogozni, majd érthetően a nagyközönségnek bemutatni minden összekuszálódott szálát, legyen szó a Monarchia

agóniájának utolsó szakaszáról, az őszirózsás forradalomról, a Tanácsköztársaság rémuralmáról – vagy akár Magyarország román megszállásáról.

Utóbbira vállalkozott többéves kutatás eredményeit összegezve Perczel Olivér történész, Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa, az Erőszakkutató Intézet munkatársa. A szerző elsősorban primer forrásokra támaszkodva elemzi a közvetlenül az első világhétség után lezajlott román–magyar háborút, sőt a kötet elején – a teljesség kedvéért – megismerhetjük az első nagyszabású román betörést is Erdélybe, amelyért cserébe az antanthatalmak odaígérték keleti szomszédunknak Bukovina egy részét, a Bánságot, Erdélyt, valamint a Partiumot. (Eredetileg az új határ Vásárosnaménynál és Szegednél elérte volna a Tisza vonalát is, így Békéscsaba és Gyula ma Románia része lenne.) Az 1916 augusztus végén induló támadás elsősorban a Szász- és a Székelyföldet érintette, ahol – mint azt a könyvből részletesen megtudhatjuk – a románok kegyetlenkedéseinek nagyszámú polgári személy is áldozatul esett. A központi hatalmaknak azonban ekkor még volt kellő erejük ahhoz, hogy visszaverjék a hódítókat: novemberre már a Kárpátokon túl zajlottak a harcok, sőt december 6-án Bukarest is elesett, ahová bevonultak Mackensen tábornagy seregei.

Két évvel később viszont a Monarchia már nem volt képes ellenállni az újabb betörésnek, és Perczel Olivér munkájából nyomon követhetjük, hogy 1918. november közepétől hogyan hatoltak a – nem sokkal korábban elszenvedett csúfos vereség miatt bosszúra szomjazó – románok egyre beljebb az éppen széthullófélben lévő történelmi Magyarország területére. Hiába próbálták többen felvenni a harcot, a román királyi hadsereg túlereje lassan felőrlte az ellenállást, és 1919 augusztusára a mai Magyarország – kivéve a Dél-Dunántúlt – idegen uralom alá került. A román megszállók nemcsak rengeteg magyar katonát, hanem civilek százait is kivégezték, sokakat fogolytáborokba hurcoltak, a közterületek jelentős hányadán kijárási tilalmat rendeltek el, a sajtóban pedig szigorú cenzúrát vezettek be. Emellett megkezdték Magyarország – általában értelmetlen, primitív rombolással egybekötött – kifosztását. Gyakorlatilag, mint a szerző rávilágít, mindenhol vittek mindent, ami csak mozgítható volt: a gabonaterméstől és az állatállománytól kezdve, az ipartermékeken, a gépsorokon, a közlekedési eszközökön át, egészen a nemzeti kulturális örökség részét képező értékekig. Az elrabolt javakat hosszú hónapokon keresztül szállították többnyire tehervagonokban Romániába. A mértéktelen fosztogatás és pusztítás, a civil lakossággal szembeni atrocitások a nagyhatalmak rosszallását is egyre inkább kiváltották. Végül, engedelmessé az antant utasításának, a megszállók 1919. november 14-én kiűrtették Budapestet, azonban a Tiszántúlt csak nem sokkal a trianoni békediktátumot megelőzően, 1920. áprilisban hagyták el.

Perczel Olivér kötetének ez a szomorú, közel másfél esztendeig tartó eseménysorozat alkotja a gerincét, több mint kétszáz oldalon, kilenc fejezeten keresztül.

Állításait nemcsak korabeli sajtóanyagokkal, szakirodalmi hivatkozásokkal, hanem olyan, levéltári forrásokból nyert statisztikai adatokkal, hivatalos iratokkal, illetve szemtanúk beszámolóival támasztja alá, amelyek döntő többsége eddig ismeretlen volt a történészek előtt. A könyv ezért egyfelől hiánypótló, rendkívül alapos szakmunka – főleg, ha kiegészítjük a szerző másik, a témában szintén a közelmúltban megjelent kötetével¹ –, másfelől közérthető stílusával hasznos olvasmány az érdeklődő nagyközönségnek is. Mindenki számára elgondolkodtatóak lehetnek például a könyv epilógusában olvasható volt – és későbbi – román miniszterelnök, Brătianu szavai, amelyek 1920. július 1-jén hangoztak el a bukaresti parlamentben: „Nem nyugodhatunk addig, míg a magyar népet gazdaságilag és katonailag teljesen tönkre nem tesszük. Mert mindaddig, míg Magyarországon az életképességnek szikrája is van, mi magunkat biztonságban nem érezhetjük.” Perczel Olivér munkájának áttanulmányozása után rá kell döbbernünk: az 1918 és 1920 közötti román kísérlet sikere bizony nem sokon múlt.

Pető Bálint

¹ Perczel Olivér: *A román-magyar háború és a román katonai megszállás magyar áldozatai (1919–1920)*. Erőszakutató Intézet, Budapest, 2024. Lásd még a szerző egyéb, a témában írt cikkeit, pl. Perczel Olivér: *Budapest román megszállása, 1919*. Interpress Magazin, 2020/2. sz., 64–71.; Perczel Olivér: *Nagykörös román megszállása 1919-ben*. Nagykovácsi Kalendárium, 2020. 39–41.; Perczel Olivér: *Csongrád román megszállása, 1919*. Oppidum Csongrád, 2019. 41–65.; Perczel Olivér: „Míg a tábornokok haboznak, a románok rabolnak” – *Budapest román megszállása 1919-ben*. FONS: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok, 2019/4. 405–430.; Perczel Olivér: *Hajdú-Bihar megye román megszállása, 1919–1920*. Honismeret, 2021/6. 44–52.; Perczel Olivér: *Békés megye a román megszállás idején, 1919–1920*. Történeti Muzeológiai Szemle, 2021. 39–56.; Perczel Olivér: *Román megszállás Szentesen, 1919–1920*. In: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon 1. – Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben, 1918–1920*. 99–126.; Perczel Olivér: *Csongrád román megszállása, 1919*. In: *Lokális Trianon 1. – Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben, 1918–1920*. 127–146.

Felelős kiadó: Délvidék Kutató Központ Alapítvány, Szeged;
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

ISSN: 2416-223X

Felelős kiadó: az alapítvány elnöke / a Kar dékánja
Technikai szerkesztés és nyomdai kivitelezés:
Innovariant Kft., Algyő
Megjelent 100 példányban.